

GODIŠNJAK
Decembar 2015.

ISSN 1820-6700

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

GODIŠNJAK 2015

Godina IX / Broj 14 / Decembar 2015.

Beograd

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Telefon: 011/3092-999, Fax: 011/2491-501

E-mail: godisnjakfpn@fpn.bg.ac.rs

Internet prezentacija: <http://www.fpn.bg.ac.rs/node/588>

Za izdavača:

prof. dr Dragan R. Simić

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Dragan R. Simić

Izvršni urednik:

prof. dr Siniša Atlagić

Redakcija:

prof. dr Jasna Hrnčić,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Ana Milojević,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Saša Mišić,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Bojan Kovačević,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

Međunarodna redakcija:

prof. dr Svetozar Rajak,

London School of Economics (Velika Britanija)

prof. dr Lidija Kos Stanišić,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

prof. dr Jelenka Avdagić-Vočkić,

Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka (Bosna i Hercegovina)

prof. dr Srđan Darmanović,

Univerzitet u Podgorici – Fakultet političkih nauka (Crna Gora)

prof. dr Tihomir Čipek,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

Dizajn:

Stefan Ignjatović

Prelom:

Biljana Živojinović

Lektura i korektura:

Olivera Veličković

Tiraž:

300 primeraka

Štampa:

Čigoja štampa

SADRŽAJ

BESEDA

- Čedomir Čupić – Oda pozivu: Značaj i smisao poziva 9

STUDIJE ZAJEDNICE

- Часлав Копривица – Спорови о појму народа. Прилог деконструисању
једног де-конструкта. 13

POLITIKOLOGIJA

- Dorđe Pavićević – Savršene i nesavršene obaveze prema siromašnima 35
Marko Simendić – Ciceronova država: Između prava, korisnosti i dužnosti 55
Bojan Vranić – Političke ideologije i moć kod Majkla Fridena:
Da li ideologije ukidaju suštinski sporne pojmove? 71
Ivan Mladenović – Negativna sloboda i odsustvo dominacije:
O liberalnom i republikanskom shvatanju pojma slobode 87

MEĐUNARODNE STUDIJE

- Zoran Radivojević, Nebojša Raičević – Posebno zaštićeni civili
u međunarodnom humanitarnom pravu. 101
Ivana Rakić, Aleksandra Višekruna – Položaj prve dame u američkom pravu 123

SOCIJALNA POLITIKA I RAD

- Dragoslav Kočović – Politika – Fenomen socijalna politika i njena upotreba 145
Suzana Mihajlović Babić – Podrška minimalnom dohotku u Srbiji –
adekvatnost novčane socijalne pomoći 167

ISTRAŽIVANJA

- Bojan Klačar – Nepoverenje u političke stranke – prolazni izazov ili problem
za izbornu participaciju u Srbiji? 185

PRIKAZI

- Veljko Vujačić – Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji. 201
Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Nikola Jović (ur.) –
Istraživanje i analiza ukupne moći najvažnijih država na svetu:
Sjedinjene Američke Države i izazivači 204

- Uputstvo za autore** 207

CONTENT

ORATION

- Čedomir Čupić – An Ode in Praise of Vocation:
On Significance and Meaning of Vocation 9

COMMUNITY STUDIES

- Časlav Koprivica – Disputes on the Concept of People. A Contribution
to De-construction of a De-construct 13

POLITICAL SCIENCE

- Dorđe Pavićević – Perfect and Imperfect Obligations Towards Poverty. 35
Marko Simendić – Cicero’s State: Between Law, Utility and Duty. 55
Bojan Vranić – Michael Freeden’s View on Political Ideologies and Power:
Do Ideologies Make Essentially Contested Concepts Decontested? 71
Ivan Mladenović – Negative Freedom and Nondomination:
On Liberal and Republican Concepts of Freedom 87

INTERNATIONAL STUDIES

- Zoran Radivojević, Nebojša Raičević – Civilians Enjoying Special Protection
in International Humanitarian Law. 101
Ivana Rakić, Aleksandra Višekruna – Position of the First Lady in US Law 123

SOCIAL POLICY AND WORK

- Dragoslav Kočović – Politics – Phenomenon of Social Policy and Its Usage 145
Suzana Mihajlović Babić – Minimum Income Support in Serbia – Adequacy
of Social Assistance 167

RESEARCH

- Bojan Klačar – Distrust of Political Parties: Temporary Challenge or Obstacle
for Electoral Participation in Serbia. 185

REVIEWS

- Veljko Vujačić – Nationalism, Myth and the State in Russia nad Serbia 201
Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Nikola Jović (ed.) – Research and Analysis
of the Power of the States: the United States of America and Challengers 204

- Instructions for the Authors** 211

Čedomir Čupić
ODA POZIVU
– Značaj i smisao poziva –

BESEDA NA OTVARANJU ŠKOLSKE 2015/2016.
GODINE NA UNIVERZITETU U BEOGRADU
– FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA

Danas ste ušli u hram nauke, profesije i učenja. Hram koji ste izabrali i u izboru dobili svoje mesto. Unosite u njega svežinu i dah proleća mladosti. Pred Vama je čovek i profesor u jeseni života. Ovde se spaja jesenje iskustvo i opojni prolećni vihor mladosti. Ovo je datum koji svake godine označava početak akademskog života nove generacija i generacija koje su već na Fakultetu. Dan izuzetno značajan za vas i vašu profesionalnu budućnost, za akademsku instituciju, ali i za dobro uređen poredak u društvu i državi. Vi ste nova kolona željna znanja, snažne volje, povišene strasti i pune srčanosti koja kreće u osvajanje znanja, profesionalnih standarda i veština koje će bitno određivati Vaš život, ali i život zajednice.

Poziv je nešto veće od profesije jer pored profesionalnih standarda ugrađuje unutrašnji žar, uzvišenost, oduševljenje i radost u obavljanju odabrane struke. Poziv podrazumeva da u vama, istovremeno i podjednako, prebivaju moć znanja i moć savesti. Ljudi od poziva moćna znanja koriste na jedini pravi način – način koji određuje i meri vaša savest. Ljudi od poziva nisu stručnjaci bez savesti. Savest je mera i uput za njihovu profesiju. Nema te naredbe, prisile, ucene ili nagovora koja bi ljude od poziva privolela da urade nešto što je stručno, ali u raskoraku s logikom poziva i savešću, odnosno moralnom kulturom. Kod takvih ljudi znanje i karakter su usklađeni, harmonični.

Ovladavanje pozivom, odnosno profesijom, podiže nivo razvijenosti ličnosti. Ona s pozivom dobija potpun identitet i integritet. Profesionalni odnos prema pozivu je da se živi za njega, ali istovremeno da se živi od njega. Živeti za poziv znači pronaći unutrašnji sadržaj i smisao života. Poziv postaje smisao postojanja i opstojanja. Živeti od poziva znači uspeti na osnovu sopstvenih sposobnosti, znanja, veština, nešto korisno raditi da bi se pošteno od toga moglo zaraditi.

Utemeljenje i življenje poziva zahteva strpljenje i vreme. Strpljivi u vremenu stižu do cilja. Nestrpljivi i oni koji ne vode računa o vremenu u kojem žive na kraju su veliki gubitnici.

Živimo u vremenu velikih ljudskih kriza na celoj planeti. Naša kriza je još teža jer je proizvod rušenja starog poretka, a novi je još u povoju i previranju. Danski veliki samotnjak filozof Seren Kjerkegor sjajno je opisao to stanje: „Nigde ne mogu naći uporište, kao vodena sam ptica, nigde ne nalazim, na uzburkanoj pučini, mesto na kojem bi se mogao spustiti“.

Tokom studiranja i sticanja poziva budite mnogo duhovno žedni. Tako ćete sačuvati životni eros i estetikos. Imaćete osećaj uzvišenosti, a kroz život ćete ići uspravno. Kod poziva važi ono što je jedan pisac zapisao – ako „ne može da se sija onako trajno kao sunce, može bar da zablista kao meteor“.

Ova civilizacija izaziva ljude svojim razvijenim potrebama. Trka za zadovoljenjem potreba može da vam zadovolji požudu i učini trenutni užitak, ali ne i glavu. Jedan mudrac je izrekao: „Oni ne mogu da žive praznih ruku, a ja ne mogu da živim prazne glave“. Tokom duhovnog uzdizanja, znajte, potrebne su materijalne žrtve.

Vi ćete se tokom studiranja baviti mislima. Misao je kao munja, zato je neukrotiva. Munje će vas pogađati, a neukrotivost pratiti. Neka vam tokom studiranja ove munje izleću iz glava i obasjavaju naše nebo. Za toliko ćemo biti svetliji, prosvetljeniji, bolji i lepši. Život traži i istinu i iluziju, a učeći spajate i jedno i drugo.

Čuvajte se loših osećanja – zavisti, mržnje i osvete. I kad imate potrebu da se osvetite neka ona bude onakva kakvu je Niče preporučio: „Moj način osvete sastoji se u tome da za glupošću što je pre moguće pošaljem jednu mudrost, i tako je čovek možda još stigne“. Čuvajte se ograničenih i glupih ljudi jer iz njihovih očiju mržnja isijava, a sa usana otrovna pena lipti. Čuvajte se laži – ona donosi nesreću. Tamo gde dominira laž, nesrećna je stvarnost, a još nesrećniji ljudi i njihove zajednice. Istina često i žestoko boli, ali zato potresa čoveka iz temelja i uzbuđuje ga kao nešto što je neodoljivo – lepota.

Iznad ulaza u ovu našu civilizaciju i kulturu stoji Eshilov natpis – „Patnja pamet rađa“. Drugim rečima, onaj ko ne pati taj ne misli. Najdublji bolovi i najdublje misli idu zajedno. Dostojevski je dobro zapisao da se u patnji rađaju ideje. Najdublja patnja pretvara se u najuzvišeniju istinu. Iz dubine očaja vadi se biser istine. Zapamtite – misao se rađa u telesnoj i duševnoj pogođenosti, u bolu i rani koja krvari. Kada gubimo, mi patimo, kupamo se u bolu i tek tada počinjemo da cenimo ono što smo imali, a potom olako izgubili. Drugim rečima, u istinu se ulazi kroz vrata patnje i bola.

Još jedna pouka o kojoj treba da vodite računa i tokom boravka u ovom hramu, a kasnije na vašim životnim stazama – da u nama žive sva životna vremena i nevremena. Istovremeno s nekim dobrim životnim vremenima, sačekivaće Vas povremeno prepreke od bura i orkana. Te prepreke su životna iskušenja. One će se odvijati i u ovom malom periodu dok budete gazili stazama

prosvćenja. Profesori nisu anđeli, nego često kombinacija anđela i zmajeva, a i poneki đavo u njima čuči. Sve to uračunajte da bi stekli veliko strpljenje i otpornost. Samo ako tako budete prišli studiranju, vaš je cilj na dohvatu.

Dok učite družite sa svim vremenima – prošlim, sadašnjim i budućim. Dok sedite u hramovima knjiga iza vaših leđa kucaju na vrata Vašeg mozga da uđu prošli, sadašnji i budući mislioci. Biblioteke su najbolji primer susreta svih vremena. Dok studirate, a verovatno i kasnije kada ostvarite vaš poziv, stalno ste u buri, ali kako bi rekao Viktor Igo „šta me se tiče bura kad ja imam kompas, i šta me se tiče događaji kada imam savest“. Čuvajte se da zbog zavisti ne postanete – sitne duše, jer upravo krupne ideale ruše sitne duše.

Vi sebe izgrađujete, a u izgradnji stvarate. Stvarnost je onakva kakvom je stvorite. Vaš život je onakav kakva je Vaša stvarnost. Kami je to lepo iskazao: „Stvarati znači dvaput živeti“. Zato stvarajte da bi život umnožili. Ne zaboravite da stvaranje nije moguće bez deljenja. Nesebično delite da bi svoje stvaranje umnožavali u drugima. Ti i ja tek čini celinu.

Pogledajte uvek oko sebe, videćete da je mnogo ludosti oko nas. Ludost često prekrije pamet. Haksli je upozoravao: „Čoveka boli kad vidi kako je neiskvarena pamet nemoćna“.

Dok učite, veliki deo Vašeg života odvijaće se u samoći. Vaša samoća je stvar vašeg izbora, a ne nužnosti. Inače u životu samoća nije stvar izbora, nego nužde. Učeći i zaljubljujući se u knjige, nauku i poziv u vašu dušu ulaziće nemir, a srce će se otvoriti i navalice „misli slične živim izvorima na kojima se golubovi napajaju“ kako je to sjajno izrekao Anatol Frans. Učenje je kao napajanje dva goluba, njihovo vezivanje i trajno ljubljenje.

Na žalost, danas je u nauci zavladao tehnicizam u obliku ogoljenog racionalizma i metodološkog redukcionizma. To je posebno tragično, ali i farsično, u društvenim naukama. Široka, visoka i duboka znanja u toj vrsti tehnicističkog redukcionizma ništa ne znače. Enciklopedičnost se smatra nepotrebnom. Stručnjaci bez širokih pogleda i uvida, međutim, samo su ljudi koji se ustručavaju – struke bez poznavanja smisla ljude sasušuju. Od njih prave hladne, ponekad i opasne pojedince – spremne za razne vrste upotreba i zloupotreba.

Zavladala je logika minimalizma u nauci. Nastupilo je svojevršno slepilo prema erudiciji i kritičkom mišljenju. Naukom i profesijama vlada tiranija beznačajnosti. Ljudi od velikog znanja odbacuju se kao suvišne i nepotrebne stvari. Tehničari u nauci uspostavili su apsolutizam naučnih sažetaka. Sve se svodi na kratke i tehničke rečenice uputstava. To nije nije ništa drugo nego teror suvoće i nemaštovitosti. Nastupilo je vreme gubitka sočnih inspiracija, maštovitosti, širokih vidika, beskonačnih visina i okeanskih misaonih dubina. Nauka je svedena ne na težnju za uvidom u stvarnost kakva ona jeste i kakve su njene mogućnosti, već na tumaranje i na krpljenje stvarnosti.

U naučnoj produkciji nastupio je teror SCI lista, poslednjih tekstova objavljenih u časopisima najnovijih datuma i godišta. Bez uvida šta oni donose i kakvog su kvaliteta. Naučni pogled sveo se u tom tehniciziranom, nema-

štovitom svetu na jalovi „copy“ pogled. Sve je to svojevrsni tehnicizam tehničara u nauci i naučnih marginalaca. Na žalost, postmodernizam otvorio je i postidiotizam.

Vi koji ste se opredelili da steknete znanja iz političkih nauka i srodnih disciplina, krenuli ste da se osposobite za važne javne poslove koji pokazuju u kakvoj zajednici živimo i kakav kvalitet života stvaramo. To se ne može učiniti bez velikih napora, bez velikih odricanja, sa širokim i dubokim uvidom u postojeća znanja i kritičkim pristupom. Samo visoko osposobljeni mogu braniti struku, nauku i poziv. Vi ćete sutra, stručno i naučno, potpomagati ili odmagati, najveće ideale slobodnog života, kao što su: istina, pravda, dobro i solidarnost. Budete li se pridržavali ovih visokih mera i načela, odbranićete i lako nositi logiku poziva i ono što ste naučili u ovom gnezd u koje ste se danas uselili. To će ujedno biti i odbrana nauke i ove institucije, opravdanje za njeno opstajanje i razvijanje. Vaša srčanost, žestoka volja, radoznala duša i otvoreni duh doprinosiće da se svi bolje osećamo i da ono što se od nas očekuje uradimo.

Ove nauke, i profesije koje one grade, brane se i time što se ne opravdava niti legitimiše ništa što nije podvrgnuto saznavim i moralnim sudovima. Svako opravdavanje mimo saznavnog i moralnog, izneveravanje je profesije i poziva, a samim tim i svoje ličnosti i života.

U ovoj akademskoj zajednici razvijaju se različita mišljenja i pogledi, množe ideje, poštuju raznovrsnost znanja i insistira na moralnoj kulturi. Spoj znanja i karaktera dostojan je divljenja. Šta god da radite, uvek gledajte da ne izgubite lično moralno zdravlje, jer kada ga izgubite, izgubili ste i dostojanstvo sopstvenog življenja.

Unesite u vaše učenje i u ovu akademsku zajednicu mladalačku razdražanost, veselost i smeh, a mi profesori trudićemo se da vam pružimo različite poglede, uvide, pristupe i damo ključeve da se slobodno krećete ljudskim duhovnim tokovima i praktičnim znanjima i da sve što učite bolje razumete i još bolje upotrebite. Neka i vaša generacija da doprinos ovom gnezd slobodnog mišljenja i ishodištu uspravnog hoda. Delujte razumno i razborito, racionalno i efikasno, a ponašajte se uljudno i lepo. Na kraju, požeću vam da od sada učite i ljubite strasno. Nema nikakvog dela, pogotovo velikog, bez velike strasti!

Часлав Д. Копривица*

*Универзитет у Београду
Факултет политичких наука*

Спорови о појму народа. Прилог деконструисању једног де-конструкта

Сажетак

У овом раду желимо да покажемо ограничења најважнијих момената у владајућем (скептичком) поимању народа, у којем, макар када је ријеч о критици/деструкцији тога појма, конвергирају назори марксизма, политичког либерализма, и постмодерног деконструктивизма. Главне критичке тезе спрам, држимо, једностране критике спрам појма народа јесу претјерано наглашавање арбитарности и конструисаности у њему, те превиђање особености процеса кристализовања у повијести онога што је најприје било само случајност. У дијалогу са спорним мјестима у поимању народа истовремено се указују и смјернице за промишљање овог проблема.

Кључне ријечи:

народ, нација, заједница, замишљена заједница, Балибар, Бенедикт Андерсон, марксизам, деконструкција.

* Email: caslav.koprivica@fpn.bg.ac.rs

I

Последњих неколико деценија, тачније од осамдесетих година XX стољећа, проблем народа, односно нације, у жижи је занимања разних мислилаца и теоретичара, и то најчешће оних што је необично, који су себи стављали у задатак деструкцију једне дубоко укоријењене форме „лажне свијести“, који притом има своје историјско поријекло у једној фази обликовања европског свијета живота, иза чега стоји интереси, моћ, класна структура друштва... Тако је Андерсон [Benedict Anderson], родоначелник тезе о нацији као „замишљеној заједници“, која је данас широко прихваћена, њен настанак везао за модерно доба, у којем владајућа грађанска класа гради инфраструктуру (економија, систем образовања, кодификовање „државног језика“, итд), који тек чини могућим нацију. Проблем народа је нешто што је за Андерсона другостепено. Код Балибара [Étienne Balibar], истакнутог марксистичког мислиоца, то, међутим, није случај – он се готово подједнако бави и нацијом и народом. Балибар преузима тезу о „замишљеној заједници“, али је излаже с већом строгошћу од Андерсона, допуњавајући је новим моментима који се не могу наћи код енглеског теоретичара. Због ендемске раширености, те, махом непромишљене (и у интелектуалним круговима), прихваћености ове изразите скепсе спрам народа, позабавићемо се њоме, и то превасходно у њеном нешто каснијем и, чини нам се, изазовнијем, „Балибаровом“ облику.

Његова општа позиција прилично је јасна, будући да су за њега „патриотизам или национализам – идеолошке форме“,¹ које као такве ваља разградити. Ево на који начин Балибар представља стандардну (идеолошку) репрезентацију нације:

Историја нацијā [...] увијек нам је представљана као наратив који тим ентитетима приписује континуитет једнога субјекта. Обликовање нације се стога појављује као испуњење једнога „пројекта“ који се протеже на стољећа. [...] Такво представљање јасно чини једну ретроспективну илузију...²

Што се тиче оцјене о „ретроспективној илузији“ о стољећима дугом, наводно интенционалном процесу градње нације, овакво тумачење не мора бити једино које је овдје умјесно па стога и претензија на опште важење закључка (о илузији) може бити сумњива. Такво читање, ако се схвати у смислу Гадамерове [Hans-Georg Gadamer] *повијести дјеловања*,

¹ Étienne Balibar, “The Nation and Form. History and Ideology”, стр. 340.

² Исто, стр. 338.

а не као изворна намјера најзнаменитијих актера у етничкој предисто-рији нације може бити оправдано.

У том смислу, није тешко обеснажити, често, у различитим варијан-тама понављани „антигенеолошки“ аргумент критичарā „супстанцијал-ног“ појма народа. Андерсон, на примјер, каже:

Племићи који су натјерали Џона Плантегенета да потпише *Magna carta*-у нису говорили „енглески“, нити су себе поимали као „Енглезе“, али су у учионицама Уједињеног Краљевства седамсто година касније били чврсто дефинирани као први патриоти.³

Ову накнадну реинтерпретацију, коју Бенедикт пријављује да би указао на псеудоутемељеност националног дискурса и националне свијести, могуће је објаснити примјеном повијеснодјелатног начела. Наиме, „ре-зултат“, тј. директна, иако многим стољећима „посредована“ посљеди-ца, одлучује шта је оно раније, из чега је та посљедица потекла, у својој *потенцији*, у заметку, „било“.⁴ То што је повијест могла кренути другим током, што није било нужно да се она „заврши“ онако како јесте, зна-чи, наравно, да је њен ток контингентан – што је прилично очигледно. Али из контингентности онога што се у повијести случило – будући да је она, посматрано из перспективе тренутка који је претходио реалном току који води од „узрока“ до „посљедице“, могла да се одигра друга-чије, не значи да је она – сада посматрано из (супротне) перспективе онога што се већ одиграло, неутемељена, лажна, идеолошка. Ако се ства-ри у стварној повијести одиграју на један начин – иако су могле на мно-штво других, то не значи да је оно тумачење почетка, извора, почетног повијесног импулса које се на то позива подједнако (не)утемељено као и она друга, која би се такође позивала на исти извор – да се стварна по-вијест другачије одиграла. Оно што даје нужност повијести дјеловања,

³ Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, стр. 107/8.

⁴ То што поменути племићи себе нијесу поимали као „Енглезе“ не значи да они то, на неки начин, заправо то нијесу „били“, тј. да накнадним развојем догађаја, дакле с обзиром на будућност, нијесу, парадоксално, постали у својем времену. (Ако бисмо то хтјели изразити темпорално граматички, тада би погодан назив за то било обртање енглеског глаголског времена *future in the past* [буквално: „будућност у прошлости“] – *past in the future* [„прошlost у будућности“].) Уосталом, ако би се ствари посматрале онако као што пос-матра Андерсон, не бисмо имали право да старе Грке и старе Римљане на-зивамо „Европљанима“, те да, сједствено томе, њихово културно насљеђе називамо „европским“; будући да они сами себе нијесу тако ни посматрали, нити називали.

упрокос неукидивом елементу случајности у њој, јесте управо и само то што се она десила. Зато, ако је постанак народа, случајан, тј. у себи садржи незаобилзни „елемент“ контингентности, то не значи да је оно што је тако настало – привидно, лажно и лако отклоњиво. Управо та слученост настанка једног ентитета из случајности њему накнадно прибавља степен повијесне нужности.⁵

Нажалост, Балибару не пада на памет да узме у обзир „јачу“, теоријски заснованију варијанту схватања ретроспективног, како видјесмо, повијеснодјелатног, и утолико начелно могуће *оправданог* „антидатуррања“ генезе народа, већ се бави само „лијечењем“ жртава идеолошког привида – а нема сумње да су народ и нације врло захвално тло за бујање идеолошке свијести – превиђајући озбиљне нескептичке аргументе и нескептичке теоретичаре народа, или чак, што је такође могуће, не уочавајући суштинску разлику између „обичних“ носилаца вјере у „чаролију“ народа, и интелектуалних заступника схватања да концепт народ *као такав* није идеологма. Да он намјерно „конструира“ што слабијег, заправо чисто идеолошког „противника“; који уопште није кадар да се уздигне до теорије, види се и из наставка, гдје се објашњава природа „ретроспективне илузије“:

Састоји се [народ] од вјеровања да су нараштаји, који су се стољећима смјењивали [...]традирали непромјенљиву супстанцију. А састоји се и од вјеровања које наводи на гледање нас као врхунца тог процеса, који је био једини могући и који представља судбину. Пројект и судбина двије су симетричне илузије националног идентитета.⁶

⁵ Étienne Balibar, “The Nation and Form. History and Ideology”, стр. 338.

⁶ Веома важан увид о овом питању, ослањајући се притом на схоластичара Дунса Скота, посредованог Хајдегеровом [Martin Heidegger] рецепцијом, износи Арентова [Hannah Arendt]: „Нешто се можда десило сасвим случајно, али кад та ствар почне да постоји кад постане реална, она губи тај свој аспект контингентности и нама се приказује као нужност. Штавише, чак и ако је у питању догађај који смо сами узроковали [...] једноставна егзистенцијална чињеница да је то сада, из ма ког разлога, управо онако како је постало вероватно ће одолети свим рефлексима о његовој изворној случајности. Кад се контингентно догоди, више не можемо размрсити нити у које је било замршено док није постало *догађај* као да би и даље могло бити или не бити.“ (Хана Арент, *Живот духа*, стр. 405). Ово попримање нужности (у извјесном смислу) изворно случајног може се сликовито показати једним примјером из природе. „Пјешчар“, како му и само име каже, настаје од пијеска, али то што је подлога његовог бића *била* растресита, подложна спољњим утицијима, не значи да из тога није настало нешто што је врло чврсто – камен. Нарав-

Тачно је да постоји „националистички мит о праволинијској судбини“,⁷ али то је само модерна, често и у савремености жива, дакле накнадна, не-критичка, општа *форма* реконструкције сопственог националног идентитета. То, међутим, не значи да у прошлости која је предмет овакве реконструкције, заиста није било осјећаја заједничке судбине (било да је као такав изричито рефлектован и назван, или не), те да се накнадно, и то на критички начин, не може реконструисати и случена заједничка „судбина“. Додуше, та критички реконструисана „судбина“ не би морала бити праволинијска, нити би се њома морала безусловно славити прошлост својег народа.

Надаље, ако је током једне повијести (која се намјерава приписати једном истом народу) преношено *нешто* за шта се *осјећало* да је „заједничко“, „наше“ и (дијахронијски) *исто*, то није значило да је то *нешто* било непромјенљиво, већ само да је тог нечега, које се током времена мијењало, понекад и значајно, све вријеме трајања *те повијести* ипак било, те да то *нешто* стога није никаква накнадна, „ретроспективна илузија“, већ „само“ једна дуготрајна реалија коју из иманентних разлога није једноставно појмовно беспријекорно реконструисати. Међутим, тешкоће у концептуализовању не значе да се мора доћи до закључка да одговарајућег ентитета једноставно и најпрост нема. Зар увјерење да отимање нечега непротивречној концептуализацији не наликује некаквој професионално-цеховској илузији, да не кажемо идеологеми? Ако теорија, са својом тренутно познатом апаратуром, не може да разумије неку предметност, тада из тога не смије да слиједи – „утолико горе по предметност“, већ она, напротив, мора да нађе начина да дорасте тој предметности, умјесто да је надмено, игнорантски пориче.

Дакле, субјект егзистенције народа могао бити би релативно постојан, да тако кажемо, „субзистентан“ – али није „супстанцијалан“; тј. дешава се да се дуго одржава неко, све вријеме заједничке, народне повијести скупа осјећано, чак често, у разним фазама, недовољно прецизно омеђено (у смислу тога ко све спада у наше етногено *ми*), па и именовано *нешто*, које, и поред свих мијена у границама, именовану, значењу, дакле „супстанцији“, ипак показује *фактички континуитет*, који се телеолошки посматрана, из угла повијести дјеловања, окончава у модерној/савременој, консолидованој и неспорној – у егзистенцији нације. О једном истом народу евентуално се може говорити ако постоји томе примјерена самосвијест код његових припадника (или макар њиховог водећег слоја) – који знају/осјећају да су „нешто“, и да се то „нешто“

но, и камен, нарочито у повијесним „процесима дугога трајања“, може бити преображаван.

⁷ Исто, стр. 340.

разликује од других, сусједних „не-ми-ентитета“. Дакле, чак ни континуитет истог имена овдје не мора бити предуслов ако припадници једног народа, именујући се на различите начине, све вријеме имају у виду исти ентитет, исту подлогу, без обзира на то што његово накнадно, историографско установљивање може бити доста сложено.⁸

Надаље, заједничка судбина не мора бити накнадни ре-конструкт, већ нешто што је људе током повијести, као конкретни, снажни *осјећај*, стварно повезивало – тачније: *морало* повезивати, Тај осјећај, надаље, представља израз *доживљајног јединства* сваког припадника неког миштва са другим његовим члановима – који, са своје стране, такође доживљавају аналогно јединство са нама. Наиме, из конкретног, дјелатног ми-осјећаја, посредством којег људе код којих налазимо одређене карактеристике – не нужно у тим терминима (ово је, понављамо, покушај дјелимичног, „научног“ описа самог тог осјећаја) бивају препознавани као саучесници у том конкретном (етничком) *ми* у којем и сами учествујемо, произлази да у стварном животу сви који учествујемо у том миству – као ми-саучесници – дијелимо заједничку судбину, и у добру и злу. Наравно, тај осјећај заједничке судбине обично се активира, добијајући на емотивној изражајности, у тешким временима за сопствени народ.

Уосталом, зар након назначивања методолошких и садржинских тешкоћа до којих води теза о интенционалној конструисаности етничности послје формирања у повијести социјалне форме народа/нације, није лакше претпоставити супротну тезу – о спонтаном генерисању мисвијести, као незаобилазном пратећем моменту чињенице заједничког живљења у неком облику заједнице (оних који говоре сличним/истим језиком, имају сличне/исте обичаје, итд.),⁹ осим уколико се тврдокорно не полази од тога да су народ/нација облици колективне заблуде?

⁸ Тако су Срби током своје повијести били називани – и самостално, и од стране других – Расцијанима, Славеносрбима, морлацима, Илирима... – али ипак, захваљујући историјској науци, знамо да је било ријеч о истом народу.

⁹ Овдје имамо у виду *теоријску ситуацију* која се мора претпоставити уколико се жели *разумјети* природа народа, а то је тренутак почевши од којег се може сматрати да неки народ постоји. Тако посматрано, не претходи култура, као *култура неког народа*, осјећају (народолике) заједничности (тако Хас [Ernst V. Haas] “What is Nationalism and Why Should We Study it?”, стр. 713: „Одакле потиче ми-осјећање? У погледу одговора на ово питање, литература је подијељена на оне који инсистирају на неким примордијалном везама – које се обично означавају као ‘култура’...“), већ ми-осјећај, који настаје заједничким живљењем које производи саживљавање, тек може бити основ за настајак заједничке културе. Наравно, нека, „надетничка“, или иноетничка култура може постојати на неком простору прије него (на њему) настане нова

Могло би се такође поставити питање зашто из неких случајева заједничког живљења „довољно великих количина“ сродних људи није су настајали народносни ентитети, а из неких других – јесу? Заједничко живљење, сродност, бројност, територијална повезаност јесу погодјући, *потребни услови* за настанак ми-свијести, а тиме и за фактички настанак народа, али нијесу и довољни. Али какви су тачно механизми те „социо-повијесне алхемије“ којом се од мноштва фактички саживућих, међусобно упућених и (углавном) сродних људи гради јединство, цјелина ентитичке заједнице, те како се прелази праг који разликује народ од „ненарода“ – тешко је установити. То није само стога што су нам за то најчешће унапријед ускраћени „извори“, „свједочанства“ – јер настанак заједничког ми-осјећаја, чак иако не потиче из прадавне старине, у најбољем случају може бити тек узгредно сачуван у историјским изворима, већ и стога што под сличним условима/параметрима у неким, наизглед сличним случајевима настаје ми-осјећај, а у неким не.

II

Тзв. „ретроспективна илузија“, према Балибару, функционише посредством механизма „замишљања“. Притом, док се за Андерсона назив „замишљена заједница“ користи превасходно за нацију, за њега је то свака институционализована заједница. „*Свака друштвена заједница која се репродукује дјеловањем установа, јесте замишљена...*“¹⁰ Додуше, одмах затим додаје да су „само замишљене заједнице стварне“.

Из овога слиједи да посредованост заједнице институцијама/установама њу чини „замишљеном“, дакле не неком природном сраслом, самониклом, дакле напросто датом. Установе као такве оличења су неприродности, артифицијелности. Оно што је „природно“ (ма колико ово било тешко теоријски одредити), неконструисано, незамишљено, итд. – то би, претпостављамо, требало да потиче из традиције, из њених наноса који дјелују на садашњост, иако, разумије се, и конструкти производе традицију, живе као традиција, па је овај концептуални конт-

етничка скупина, али та култура није култура тог народа, тако да се може рећи само да ми-осјећај једног народа претходи његовој култури, а не обратно. Границе културе унутар скупине људи који живе на истом простору јесу границе ми-осјећаја. Тако је могуће да напореда опстојеће, функционално опстојеће заједнице (нпр. касте, класе, коначно и народи) – имају различите културе.

¹⁰ Étienne Balibar, “The Nation and Form. History and Ideology”, стр. 346.

раст само условно прихватљив.¹¹ Но како, да узмемо у обзир гореречено, традиција уопште постоји, осим преко институција; сјећања, наравице, самоинтерпретације, итд. такође се успостављају, преносе се као важеће-мјеродавне, тј. институционализују се. Иначе, то институционализовање укључује и оне које успостављају („институишу“) неке природности као такве, тако да већ сам чин успостављања, дакле препознавања нечега природнога, уколико слиједимо овакво схватање – то природно „чини неприродним“. Тада је питање шта би „природно“ уопште значило, а још више – гдје би се могло наћи и, што је такође важно, како би се могло теоријски екстраховати. А ако га начелно-концептуално – слиједећи Балибаров ток мисли – а тиме ни фактички, не би могло бити, тада би и појам артифицијелнога, конструисаног, па тиме и идеолошкога био обесмишљен. Дакле, ако институционалност као таква значи неприродност, артифицијелност, тада је традиција *као таква* неприродна, а ако народ не би – према конкурентској теорији, макар како је Балибар, Ђутке, назначује – потицао од непатворених давнина прошлости/традиције, тада није јасно гдје би, одакле и како уопште могла бити чак и предочена природност народа, а камоли опримјерена? Тада испада да су *све* заједнице „замишљене“ (дакле, конструисане) – што се види из обрта на крају његовога посљедњег навода, из којег проистиче да је „замишљеност“ услов стварно(сно)сти заједнице. Тако испада да она није атрибут којим се разлучују „замишљене“ од „незамишљених“ заједница, што би морала бити изворна, али и једина смислена, интенција ове тезе, већ нешто што је неопходни предуслов за настанак заједнице, чиме се потпуно мијења теоријска физиономија ове теорије критичке теорије народа.

Чак би, да одемо и даље, „замишљена“ била и породична заједница, чији се чланови међусобно познају (што би, међутим, према Андерсону, требало да указује на њену „не-замишљеност“, јер за њено успостављање нијесу потребни формални, социјални механизми посредовања), будући да она такође јесте институција. Тада би и „наизглед“ саморазумљиви и природни осјећај блискости чланова породице – такође био посредован „конструктом“. Коначно, ако не могу да се упореде замишљене и незамишљене заједнице, тада је *појам замишљености*, као нечега што подразумева позитивни рад на конструисању *методолошки неупотребљиво*. Из свега овога, дакле, слиједи да је теза о замишљености заједнице народа – неинформативна и редундантна.

¹¹ С друге стране, ако то унутарповијесно „природно“ не би потицало од традиције, или: ако унутарповијесне „природности“ не би производиле никакву традицију, тада се поставља питање како и гдје би уопште то „природно“ могло да настане – ако не у анонимном са-живљењу скупине/заједнице – те како би оно у повијести могло да траје – ако не као нека „природна“ традиција.

Ако је „замишљање“ начин на који припадници нације (а *mutatis mutandis*, дало би се показати, то би требало да буде случај и са народом) интендирају своју припадност, своје учешће у њој, из тога не мора да слиједи да је баш то њена кључна особеност – да је баш тај њен атрибут (квази)супстанцијалан – те да она постоји *само* у замишљању и посредством њега. Ту је на дјелу не само бркање опсега и смисла појмова атрибута и суштине, већ и субјективистичка грешка, будући да се из начина на који се међу припадницима препознаје припадност народу закључује да то нужно мора бити не само његово најважније „реално“ обижеље него чак да изван и мимо тога народа и нема. Ипак, народ не може да отпочне с постојањем прије него што *се осјети* као трајање себе у својству тог и тог народа. Осјећање је *феноменолошки* примарније од замишљања – па зато и концептуализацији мора заузети средишње мјесто. Тога, међутим, ни код Балибара, ни код Андерсона, нити код многих других напросто нема, што је само по себи показатељ да им је феномен којим се теоријски баве већ интуитивно стран.¹²

То за сам појам народа значи да се заједничким, довољно дугим саживотом исходованим замишљањем себе *као нас* – које надаље, када се једном успостави, дјелује као априорно усаглашено¹³ – на двостепени начин испољава, односно заокружује (заокруживање, дакако, не искључује отвореност за даљу промјену) његова реалност. Замишљањем се *успоставља сабраност*, као да је била већ ту – прије замишљања.

У овом контексту пажње је вриједна и Балибарова деструкција самог појма народа. Он га посматра на следећи начин:

Термин „фиктивна етничност“, који уводи национална држава, примјењујем на заједницу. Термин „фикција“ не смије бити узет напросто у смислу пуке илузије која нема повијесно дејство, већ је, напротив, схваћена као аналогија са *persona ficta*-ом правне традиције – у смислу институционалног учинка.¹⁴

Шта значи, привидно, умјеравање тврдње о „фиктивној етничности“ из друге реченице? Учинак на повијест, о којем Балибар говори, није никакво дејство у реалном повијесном времену – било у, хипотетички речено, времену настанка народа, било икада прије – све до, према њему,

¹² Наравно, супротан случај, који ми сматрамо пожељним за теорију, када мислилац има феноменолошку емпатију за реалност коју истражује, када је способен да се у њу *уживи* (Einfühlung), не значи да то нужно за собом повлачи некритички став. Напротив, држимо да је то предуслов сваке вјеродостојне критике истраживања.

¹³ Поново, као код пара нужности и случајности, чланови комплементарно-опозиционог пара, да тако кажемо, „мијењају“ мјеста.

¹⁴ Étienne Balibar, “The Nation and Form. History and Ideology”, стр. 348.

модерне фиктивне ре-конструкције народа од стране већ конструисане нације. Из тога се, посредно, може закључити да за Балибара етничност, односно ентитетска свијест, није ни постојала у премодерним временима, тако да се поменути повијесним дејством подразумева једино самолегитимисање и самоконсолидовање нације, посредством (фиктивне) самоинтерпретације, и ништа више.

Рећи, као што чини Балибар, да су сви идентитети појединачни, значи, формално-концептуално, остати (али нерелевантно) при догматским онтолошким тезама старе метафизике, али их користити у, садржински посматрано, „антиметафизичке“ сврхе, заступањем *идентитетског сингуларизма*. Тада би, рецимо, слиједило да нема ни породичних идентитета, већ, претпостављамо, само, „Витгенштајнових“, „породичних сличности“. Но зашто се онда не би смјело (или морало) ићи до краја и рећи да и између различитих фаза/улога/ситуација у животу истог појединца постоји само породична сличност, тј. да је његов идентитет у различитим контекстима различит, па, слједствено томе, непостојећи? То би, уосталом, била крајња консеквенција номинализма који и Балибар заступа. То, међутим, не значи да ми овдје желимо да заступимо онтолошки реализам, јер то није ни неопходно за нашу тезу да у повијест настају колективни ентитети (којима се може приписати идентитет).

Балибар такође каже да до образовања нације долази ненамјерно,¹⁵ да би онда затим, када је тај субјект некако случајно настао, он изумијевао своју подлогу. Ако је могуће да национална држава, као *колективни субјект*, буде дјелотворна у повијести, да преображава (а можда и изумијева?) заједницу на којој сама фактички почива, то значи да она јесте дјелотворни субјект, а не конструкција нечега непостојећег. Тиме се заправо признаје да нешто што је конструисано, у повијести настало, будући да је дјелотворно, јесте и стварно, иако није одвајкадашње, при-

¹⁵ Étienne Balibar, "The Nation and Form", стр. 340: „...[н]ационални државни апарат смјерао је ка сасвим различитим (на примјер династичким) циљевима, постепено произвођаше елементе националне државе...они бијаху недобровољно 'националисани'...“; исто, стр. 339: „Увођење државних језика...изворно из чисто административних разлога. „Нација/народ је, из овога слиједи, случајни нус-производ феномена и одлука донесених само због административне циљесходности! Тада испада да је нација, да тако кажемо, „случајни конструкт“, што је, чини се, контраинтуитивно, будући да дјелује семантички самоочигледно да конструисање нечега треба бити циљано, интенционално, а не спонтано. Но то је вјероватно у вези с режимом употребе ријечи *конструкт* који се, необично, везује за повијесност као такву (исто, стр. 347: „...[а]ли нема индивидуалног идентитета који није историчан, или, другим ријечима, конструисан), а то значи и за повијесно дешавање и за повијесно дјеловање.

родно, супстанцијално итд. Нација, дакле представља накнадно, конструишуће супстанцијализовање случености акциденције/контингенције, која је као таква – чини се да је и то Балибарова теза – неподобна да постане носилац супстанцијалногâ. Такво схватање стоји само ако се истраје при есенцијалистичком схватању супстанције, којег се, наравно несвјесно, Балибар држи – да би порекао сваки (квази)супстанцијални смисао народу и нацији.

Да је нација, макар и дјелимично, узгредни производ – али модерних средстава општења – сматра и Андерсон:

Ти сучитатељи, повезани једни с другима путем тиска, сачињавали су у својој секуларној, појединачној видљивости заматак национално замишљене заједнице.

Значај овог масовног обреда [читања новина] парадоксалан је. Врши се у тихој интими и осами властите главе. Па ипак, сваки је причесник и те како свјестан да обред који он врши, врше истовремено тисуће (и милијуни) других људи у чије постојање он вјерује, али о чијем идентитету не зна ништа. [...] Можемо ли замислити живљу слику свјетовне замишљене заједнице ...?¹⁶

И овдје поново, само још непосредније и, унеколико, простодушније, имамо набачену тезу о томе да су реалне само појединачности, док натпојединачни ентитети не постоје, односно дјелују само као дјелотворне илузије. Другим ријечима, исходишна претпоставка овакве критике јесте да се јединство мноштва начелно никада ни изблиза не остварује.

Према Андерсону, заједница читалаца романа и новина јесте не само образац за објашњење модела (случајног) настанка нација него је, била и реално средство којим је (интенционално), у пројектима „националне“ грађанске интелигенције, остваривано саморепрезентујућа – у ствари „самозамишљајућа“ – креација нације. Али не само нације него ни народа уопште нема мимо и прије препознавања/изумијевања себе као народа, и у оној мјери у којој он себе чином препознавања установљује – под одређеним именом, у одређеним границама, и уз осталу чињеничну специфичност – он напросто почиње да постоји, односно да ставри утисак/привид својег постојања. Томе се, начелно, не може ставити никакав приговор, будући да се егзистенција народа може одбацити као илузија само ако се пође од тога да је реално оно чије постојање не зависи од интенционалног чина којим се захвата-установљује његово биће – звали ми то самозамишљање, саморепрезентовање, самоизумијевање, самоинтендирање, тј. само ако је заиста реално оно што постоји по себи, прије

¹⁶ Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, стр. 48, 40.

и независно било каквог мисаоног чина. Укратко, критичари појма народа, свакако без жеље да то чине, полазе од теза онтолошког реализма, који неосвијештењено заступају – и то на преокренути начин.

Нација је, према овом схватању, интендум који настаје саморепрезентовњем и која само ту има своју егзистенцију. Проблем овог схватања јесте питање одакле је „националној“, грађанској елити уопште дошло у памет помисао да „гради“ нацију. Како то да је истовремено већи број људи, припадника те елите, који се међусобно такође углавном нијесу познавали (што значи на неком нивоу ипак независно једни од других), дошао на идеју да „гради“ нацију, да је „конструираше“ својим „наративима“? Смислен одговор, који управо желе избјећи сви противници етничког „натурализма“,¹⁷ јесте да је интенционалном раду на обликовању (преобликовању или дообликовању) своје нације претходила спонтано у повијести настала, од стране поборника модерног национализма *затечена* народносна ми-свијест.¹⁸ Само се тако може објаснити како мноштво људи које се не познаје, може у неким, обично тешким тренуцима (за онај ми-субјект којем осјећају да припадају) тежити нечем истом. „Биће народа“, дакле није примарно, а камоли искључиво, исход повијесног конструисања, већ је заједничко, *без усаглашавања усаглашено* биће-у-осјећању, односно биће-у-дјеловању припаднике једне скупине посљедица априорног, додуше у повијести насталог, али у односу на свако ми-дјеловање, па чак и ми-свијест, фигурисање етничког ми-бића. Да није тако, не би се могло објаснити одакле националној интелигенцији XIX и XVIII стољећа идеја да „праве“ нацију, идеја да могу да је „направе“ (тј. – гледано из перспективе *за њих* – да ње већ има), те лако исходовани консенсус око тога како је ваља „направити“. Необјашњивост затеченог, а дискурзивно неисходованог консенсуса унутар народа – што га чини једним *мистичким феноменом* – поновиће се, само у мањим димензијама, али суштински на исти начин, и код националног/националистичког грађанства.

¹⁷ Треба нагласити да овдје, право говорећи, није ријеч о „натурализму, будући да су народи културно-повијесне тековине и творевине, а не нешто што је по природи дато, тако да се о народу смислено може говорити с оне стране опозиције између натуралности и артифицијелности.

¹⁸ Ово, нехотично подривајући своју тезу, признаје и сам Андерсон: „Ти су службени национализми [средина 19. вијека] били конзервативне, да не кажемо реакционарне политике, прерађене према моделу углавном спонтаних народних националиста који су им претходили.“ (исто, стр. 101) Одакле, међутим, потичу „спонтани народни национализми“ – ако тек, наводно, националистичко грађанство ствара идеју нације, као замишљене заједнице оних који се не познају, али које средства општења и идеологија доводе у имагинарну везу?

Акциденталност настанка појединачних народа и колективна (квази)супстанцијалност нације нијесу неспојиви. „Накнадно“ унутар-повијесно „супстанцијализовање“ једне *језичко-обичајносно-емотивне заједнице* јесте реалан, дјело-творан процес, под чиме се подразумева повијесно настајање колективних, друштвених, „организама“, а не идеолошка конструкција нечега чега у реалности (којој, на основу чега?) нема. Ако је могуће да нација, као самоконструкт (већ постојеће) (до)модерне државе – у облику државе-нације – себе заснује, произведе из случајних околности, тада је могуће да је и народност/етничност (за коју Балибар тврди да је „фиктивна“, те у „свом“ времену, у којем је датира национални дискурс, недјелотворна, будући да је национална држава тек накнадно намеће „својој“ заједници) дакле, нешто што је такође настало одређеним срастањем из фактичких датости, што је самопорођено, ако хоћемо – „самоконструисано – такође стварно настала у повијести, те да није тек накнадни, андидатирајући, идеолошки, самолегитимишући конструкт националне државе.¹⁹

Умјесто што нацију и народ разликује као „идеолошки“, али дјелотворни, и „идеолошки“, али ефективно (у „својем“ повијесном времену) недјелотворни конструкт, који не производи никакву социјалну реалност, већ тек накнадно дјелује на разини имагинације, досљедније би било мислити да и народ, а не само нација, представља стварност обликовану од грађе коју нуде повијесне случајности. Исто тако, ако из случајних датости – у *неком времену* – могу спонтано да настану друштвено-колективне реалности, које надаље у повијести интенционално дјелују (ка себи и ка другима), тада нема разлога да се претпостави да је то било могуће само једном.

Посматрано унутар Балибаровог теоријског оквира, разлика између нације и народа била би не само квалитативна него и методолошки условљена, утолико што нам, због временске близине и постојања одговарајућих извора, у случају (модерне) нације стоје на располагању, неријетко релативн једнозначна свједочанства, што са народом, понекад и „древним“, (мада је у извјесном смислу сваки народ, на разини своје самоперцепције, уколико размишља о својим почецима – „древан“), због даљине времена његове оригинације, дакле због непоправљиве мањкавости извора и свједочанстава, те недостатка потребне теоријске инфраструктуре – није случај. Конструкт нације, као формације заједнице настале у неком времену на основу одређених пројекција, дакле „замишљања“, потеклих од владајуће класе, јесте дјелотворан, будући

¹⁹ Тада би умјесто да се каже да „магија национализма [тј. националистичког дискурса] претвара случајност у судбину“ (Андерсон, исто, стр. 21) – магија повијести претвара случајност у колективну реалност, која, уколико траје у повијести, мора имати и неку заједничку „судбину“.

да је из њега настала једна реалија, док је народ ретроспективни, „анти-датирувани“, интерпретативни конструкт саме нације, односно њене владајуће класе, и пошто он „само интерпретира“, а не производи стварност (ако интерпретативе не рачунамо у стварност), тада је он институционализована, идеолошка фикција. То значи да Балибар, опет нерелевантно, разликује повијесно дјелотворне конструкте-замисли, и оне који нијесу дјелотворни, који чак и немају интенцију ка дјелотворности – у смислу градње актуелних социјалних формација, већ имају смисао самолегитимисања већ (само)конструисаних нација. Тада би народ, као другостепени, идеолошки конструкт, био посљедица продужетка уназад процеса самоизумијевања нације, као првостепеног, дјело-творног конструкта.

На основу чега се може тврдити да је рефлексивно самоизумијевање – ако, за вољу дискусије, и прихватимо овакав термин – одликовало само модерне нације? Заједница, и политичких и претполитичких, јасно, било је и знатно прије, и оне су, такође саморазумљиво, себе морале на неки начин да препознају, разумијевају, или, ако се баш хоће – изумијевају. Каква је то била врста заједнице? Свакако не нација у својем модерном значењу. Је ли то можда био „народ“, посебно – да ли је то био у неком значењу које је блиско ономе које му приписује такозвани „примордијализам“ (што је, иначе, полемичка етикета потекла од „антипримордијалиста“)? Какве год биле премодерне политичке заједнице, оне су морале бити зависне од тада актуелног повијесно-политичког контекста, па су зато морале бити и израз сопственог самоодношења и самообдјелавања,²⁰ што би у балибаровском жаргону значило и да су биле конструисане.²¹ Тако је, на примјер, у средњем вијеку појам „нације“ – оних који су *обично* били везани за једну фактичку етно-културну подлогу – био везан за племство, што значи да модерна *нација*, строго узевши, није била изумљена, већ (повијеснодјелатно) реинтерпретирана, тако што је том појму у његовом претходном значењу промијењена интензија, што је изазвало и промјену екстензије, будући да је појам нације тада постао „инклузиван“, општи, а не „елитистички“. Баш у средњем вијеку, због изразито сталешког облика тадашњег друштва, народ је био потиснут – на штету хијерархијског устројавања заједнице. То још више важи за

²⁰ Eugen Fink, *Traktat über die Gewalt des Menschen*, стр. 91/2: „Образовање друштвених поредака вазда се одржава у димензији разумијевајућег самоопхођења.“

²¹ Étienne Balibar, „The Nation and Form“, стр. 347: „...[а]ли нема индивидуалног идентитета који није историчан, или, другим ријечима, конструисан унутар неког поља друштвених вриједности, норми понашања и колективних симбола.“

робовласничко друштво. Међутим, робовласништво може да улиједи само након примордијалног, племенског егалитаризма.²² Надаље, и када дјелују социо-психолошки механизми хијерархијског раздвајања унутар политичке заједнице оних који говоре сродним или истим језиком, они и тада, због језичке близине, не могу да не примијете своју језичко-етничку сродност. Дакле, говорити о народу не значи претпостављати неку повијесну фазу (мислимо на „јавну“, а не на „анонимну“ повијест) када су се припадници заједнице примарно препознавали као сународници – осим ако то није племенска повијест (мада народ и племе нијесу исто); напротив, почевши од времена кохезивног консолидовања племена у народ, етничка, протосоцијална и протоповијесна идентификација увијек након тога извршива, упоредо са осталим социоструктурним механизмима идентификације, односно „дезидентификације“.²³ Консолидација племена/племенâ у народ морала се десити у неком (прет)повијесном „тренутку“,²⁴ али пошто високе цивилизације не настају на социјалној основи псеудоплеменског егалитаризма, већ под условима класне структурисаности заједнице, то, ретроспективно, испада да се народ консолидује у времену када, по правилу, нема вјеродостојних (или чак било каквих) самосвједочанстава народносне заједнице,²⁵ док

²² Наравно, у савремене нације, нарочито оне које су настале на основу преמודерних, моћних монархија, има пуно етнички хетерогеног елемента, који је насилно унификован у тобоже хомогени моноетнички (у ствари: параетнички) супстрат.

²³ Сродност племенске заједнице са „народом“ лежи у томе што се ни сународници, нити саплеменици не препознају преко улоге у социјалној хијерархији, структури, већ само преко тога што су сународници/саплеменици.

²⁴ Ово треба схватити условно и релативно, а не апсолутно. Ако говоримо о средњовјековном консолидовању српских племена у народ, тада је јасно да су, примјера ради, у то вријеме неки други народи, рецимо, Грци/Ромеји/Хелени одавно били консолидовани (што није искучивало и далекосежне мијене у њиховом повијесном идентитету). То значи да тај „претповијесни тренутак“ варира с обзиром на ток повијести, те старину неког народа, с тим што не припада никаквој објективној повијести, већ оној ко је кореферентна управо са самим тим народом. Дакле, сваки народ би у општем случају требало да има свој такав „тренутак.“

²⁵ Зато Смирнов, мислим умјесно, примјећује: „Као друго, и такође најважније: оно што је прихваћено да се зове „претповијешћу“, то, упркос Хегелу, није равно отсуству повијести.“ Према њему, *нека* повијест се дешава и претповијести, када човјек нема потребу – а ни могућност (својеврсна коинциденција [не]слободе и нужности) – да буде њен „актер“, при чему се потреба за тим појављује када усахне спонтано генерисање повијесногā („*Homo historicus*, у ужем смислу те ознаке, за разлику од *homo ritualis*-а, дјелује у ус-

повијесна свједочанства генерише цивилизација, која је класно структурисана, тако да у њој етнички идентитети, што се, као утисак, можда још додатно појачава увидом у очувана свједочанства, бивају потиснути, али нипошто и избрисани.²⁶ Дакле, од уласка у „праву“, цивилизацијску, тј. сталешким стањем обиљежену повијест, етнички идентитет цивилизоване заједнице бива вишеструко прекриван другим и другачијим идентификацијама, али никада укинута и потпуно заборављена. Зато модерно „откривање“ примордијалности својих етничких подлога од стране, најприје, најистакнутијих нација, у суштини није изумијевање, већ представља излазак на видјело онога што је све вријеме било то, а што је, због сталешке структуре социјалног и менталног свијета домодерности, било потискивано и стога недовољно упадљиво обитавало у психо-социјалној сфери.

Дакле, тек када је повијесно срушена социјална структура која је унутар политичке заједнице притискала етнички момент социјалног идентитета заједнице, односно њених појединаца, народ, који је све вријеме био ту, субзистирајући као стварна подлога различито структурних преобликовања заједнице у повијести, постао је неспорно присутан. Национална модерност, дакле, није изумјела и ретроспективно, у (не)памтивиж, пројектовала народ, већ му је она само допустила да из повијесне анонимности изађе на видјело повијести, без сумње уз многа, дјелимично и неизбјежна, искривљавања и кривотворења. У модерности, дакле, излази на видјело оно што је потмуло, потиснуто све вријеме манифестне повијести било ту – као *анонимна повијест*,²⁷ при чему те двије линије повијести, као По-себи и За-себе, нипошто не коинцидирају у хегеловском смислу. У анонимној, по природи ствари за рефлекс-

ловима недостатка повијести, који осјећа, еманишуће је тиме из себе...“). Коначно, испада да је овако или онако, било да је „активан“ или да је „пасиван“, човјек у (прет)повијести увијек историчан, тако да је историчност, или, како Смирнов каже: (фактички – Ч. К.) „историзам“ – „антрополошка универзалија“. („Как рождается история?“).

²⁶ Ако се митско везује за генезу заједнице (као) народа, то дуготрајно очување трагова „митске свијести“ (која, заправо, представља неизбрисив, потенцијално-инклинативни, слој и појединачног заједничног свјетопоимања) представља посредни доказ и претхођења народа, као еквивалентног облика узаједничности људског мноштва у протоповијести, свим потоњим, „јавноповијесним“ формацијама заједнице, али и његовог потиснуто-саприсутног трајања и за вријеме јавне повијести – „испод“ поменутих формација.

²⁷ Ту идеју је у философију снажно унио Хајдегер својом концепцијом Догађаја (Ereignis). (О томе видјети у нашој књизи *Биће и судбина. Хајдегерово мишљење између узорности и временитости*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009).

туђу свијест свагда потиснутој повијести заједнице, средишња је била реалност народа, док се јавна повијест структурисала другачије, њој је увијек био примаран неки други концепт организације заједнице, тако да су историјска свједочанства махом усмјерена да свједоче о њима, а не о народу.

III

Балибар, као и многи, њему сродни теоретичари нације/народа, није измислио националистичка накнадна изумијевања *народа*, али, држимо, да гријеши у разумијевању појаве. „Изумијевани народ“ националне модерности – а у модерним покушајима разумијевања појма народа било је и драгоцјених прилога (као, рецимо, код Хердера [Johann Gottfried Herder]), а не само несувислог претјеривања – представљао је покушај теоријског описа већ присутне, али у то вријеме тек однедавно јасно осјећане чињеничности народа. Да би се то некако постигло потребно је прибјећи извјесном концептуалном идеализовању, које потиче из саме природе намјераваног захвата, тако да сваки, у односу на саму ствар само накнадни покушај дискурсивно-концептуалног говора о почетку ми-заједнице, методолошки гледано, нужно мора бити *идеализујући*, чак и ако се покуша избјећи некритичко глорификовање својег народа. Ако се човјек у неком повијесном тренутку упита о прапочетку фактичке етничке подлоге (која, разумије се, није расно-биолошки монолитна)²⁸ своје заједнице, лако, уколико није свјестан опасности, може упасти у бесконачан низ састављен од питања „А шта је било прије?“ У неком тренутку доступни извори о својем народу – чак и ако претпоставимо да су јако богати и „непристрасни“ – морају да „пресуше“. Дакле, *почетак народа* – а тај почетак је у неком „пратренутку“ анонимне повијести, која почиње „прије“ документаоване повијести, која је некако ту и све вријеме трајања ове потоње²⁹ – измиче концептуализацији.

²⁸ Етнос никада, по дефиницији, не може да памти своју расну праисторију, зато је сваки говор о чистоти народа, тамо гдје до њега дође, што *није* обавезно ни некритичким, идеолошким варијантама примордијализма, унапријед промашен.

²⁹ За разумијевање овога питања вјероватно може бити узорна Хајдегера [Martin Heidegger] концепција повијести бића као [анонимне] повијести Догађаја. Повијест Догађаја (о томе видјети у Martin Heidegger, *Gesamtausgabe* Bd. 65, *Beiträge zur Philosophie [Vom Ereignis]*, Frankfurt/Main 1989), којим се састављају човјек, језик, разумијевање бића и заједница, може бити схваћена као априорна, идеална, „митска“ (у смислу „философског мита“, како се понекад у литератури о Хајдегеру назива) при-повијест о почетку Народа.

Оно „незаходљиво“, мисаоно „непробојно“, а ипак несумњиво присутно, фактичко *Ту* народа, уколико се упитамо о његовом извору, почетку, усљед недостатка примјеренијег концептуалног средства – мора бити замишљено као *идеја*. Идеја почетка народа јесте нека врста *регулативне идеје* покушаја његовог промишљања. Недоступност мисли неспорно присутног феномена народа – јер то што многи говоре и вјерују да припадају овом или оном народу не може тек тако бити сведено на пуку идеологему, *конструкт* (пошто би то онда вјероватно било ријечи о најингениознијој и најуспјешнијој „завјери“ за одржавање идеолошког привида коју повијест памти) – има свој корелат у когнитивном превођењу тог фактума у идеју. „Чињенични“ народ „постоји“ у прећутном опхођењу, нерелектовању, а идеални *народ* фигурише у изричитом промишљању првога.

Покушај мисаоног оприсуђења почетка заједнице води у непрозирно, тако да настојање да се то, ипак, *теоријски наративизује* – а човјеку је, према непролазном кантовском увиду поводом нерјешивих, „метафизичких“ питања, *људски* својствено да покушава да рјешава оно за шта и слуги да је нерјешиво – води у „неутемељену“ причу, дакле, у *мит*. Самоодношење заједнице и мит стога су на двосмјеран начин повезани. Мит је у својој основној и најважнијој функцији прича о заједници (или боље: [само]прича заједнице), прича о њеном почетку – и то самоутемељујућа прича о почетку; а рефлексивна о почетку заједнице/народа, макар и наступала с идејом да буде рационална на неком нивоу мора бити мит. Митотворство је, дакле, неизбјежни састојак радикалне саорефлексије народносне заједнице. Из њега чак уопште могу настати

Хајдегера, када је ријеч о колективности, више занима питање како се преко заједничког разумијевања бића, односно ријечи је-сте, генерише *заједница* – мада и то више узгредно, будући је питање почетка повијести и заснивања бића исходишно и одсудно питање његовог мишљења. Међутим, та идеална, правременска протоаједница ипак не изумијева, већ затиче неки, фактички језик (јер и индоевропски је-језици, осим тога што су – да допустимо себи хусерловски [Edmund Husserl] евроцентризам – „општи“, јесу и фактички“, дакле зависини од затечене, рационално-умски не испостављене „твари“, те од однос унутар фактичких заједница којима се њима служе, будући да не условљава само језик заједницу, него и обратно), који, дакле, није идеални-општи, већ је у својој природи посебан, чак и да је једини. То значи да чак и ако се концептом Догађаја, између осталог, идеално реконструираше Заједница, та заједница је фактичка, па утолико представља не само идеалну генезу Народа, већ ираповијест оног народа на чијем језику и у чијем мишљењу и пјевању се први пут објавила догађеност Догађаја, а то су били Грци.

повијест и историјска свијест.³⁰ Тада је највише што се притом може урадити држање тога на уму, рефлектовање, умјестода се не подлегне прилици пуне и непосредне истине народних (ауто)митова. Друга крајност, друга грешка, коју чине Балибар и другови, јесте проглашавање сваког радикалног настојања да се докучи почетак – па и онога које се држи, условно речено, *критичког мита* – идеолошким.³¹ Критика некритичких подлијегања модерним националистичким митовима јесте неопходна, али проглашавање сваког покушаја рефлектовања о народу, а тиме, нужно, и о његовом почетку, идеолошким, са своје стране је такође *par excellence* идеолошко. Да не буде неспоразума, и у конкретним облицима народносне свијести, као и у бројним примјерима теоријског, пригодног и сличног говора о народу, има превише тога што би се с правом могло назвати идеолошким; но из мањкавости народносне самосвијести, те бројних покушаја њене *беневоолентне* теоријске рефлексије не слиједи да је сам феномен народа као такав пука идеологема. Уосталом, критичкоидеолошки дискурс, тиме што за свој предмет бира одређене идеологеме нипошто није заштићен од могућности пада у (контра)идеологију.

Народ није само „објективан“ феномен, јер ако нека скупина, која би требало да сачињава један народ, не препозна(је) своју засебну народност – тада тог народа ни нема. Но са друге стране, народ није ни (само) „субјективан“ феномен, јер препознавање-успостављање засебног народа није могуће само по произвољном, личном нахођењу. Биће народа подразумијева априорну колективну „усаглашеност“ појединачних ми-самоидентификација. Тако припадници једног народа, у складу са Ренановим [Ernst Renan] фамозним „свакодневним плебисцитом“,³² маркар и прећутно, бирају/потврђују своју народност. Но, са друге стране, посматрано из супротне комплементарне перспективе, њихов слободни избор дешава се на основу њиховог фактичког припадања том народу, које је посљедица сличних „изборā“ које се направили њихови преци

³⁰ Игор П. Смирнов, „Как рождается история?\": „У миту сазријева повијест...“; „Митолошки наратив најављује побједу историјског времена...“

³¹ Међу најистакнутијим философима двадесетог вијека глас Јана Паточке [Jan Patočka] се издваја по наглашености и озбиљности својег пледирања за (критички) мит, тачније за његову незаобилазност. Он каже: „Зато, дакле, видите, мит у повести не умире!“; „Ово [данас] је мит, ово је митски свет!“ (Јан Паточка, *Платон и Европа*, у: *Избор из философских списа*, стр. 247).

³² Узгред, то што се о „суштини“ народа (у Ренановом случају – нације) говори тако што се као одлучујући критериј узимају неке њеме манифестације (као, на примјер, овај прећутни „плебисцит“), такође је показатељ за инхерентну „неподесност“ народа/нације за теоријску рефлексију – унутар познатих концептуалних схема.

– све до, хипотетичког, „првог нараштаја“ једног народа, који, наравно, није правио никакав избор (јер у „нултом“ тренутку још није била онога народа који би они могли да „изаберу“). Једноставно они су само у неком тренутку напросто *осјетили* једну врсту ми-повезаности, за која се накнадно испоставља као народносна, откад и датира егзистенција одговарајућег народа. То значи да се контроверзија око „субјективности“ и „објективности“ поријекла/суштине народа не рјешава у корист ниједне од ових страна,³³ већ се разрјешава указивањем на голи фактум случености, који постаје чињеница постојања народа тек на основу одговарајућег самопрепознавања окје претпоставља ту слученост. Припадање народу је ствар повијесно-антрополошке *нужности* – у чијем темељу је поменута праслученост – док је, прећутни, (поновни) избор потоњих нараштаја ствар *слободе* (слободне, али не и неусловљене воље), што није фикција, будући да нас искуство учи да има и оних који слободном вољом мијењају своју националну идентификацију (у неким случајевима „радећи“ на томе да јој накнадно дају и привид етничке „утемељености“), као што, уосталом, постоји национално-етнички „агностицизам“.

Ако народа нема без народносне ми-свијести, односно без зачињања *етногене аутоперцепције*, а затим и аутонарације, тада се поставља питање да ли нарација „прави“ народ, или се већ постојећи народ нарацијом само установљује. За марксистичко-постмодернистичке деконструктивисте народногâ субјект нарације не постоји прије него што се нарација догоди. Овако посматрано, народ, као – очигледно *фиктивни* – субјект нарације, био би „(само)из-причотина“, или „(само)измишљотина“; његовом *бићу* претходио би чин (наративног самоуспостављања), тако да аутонарација не би причала о ономе што већ јесте присутно, већ би се тим причањем тек успостављао привид бића тог „народа“.³⁴ Народа, као присутности, презентције, не би било прије оприсућивања, ре-пре-

³³ О томе Палти: стр. 334: „[н]емогућност давања објективних параметара за дефинисање нације довела је до њеног сврставања у субјективну вољу, која, међутим, претпоставља постојање супстанцијалних, објективних облика друштвеног организовања, који, ипак, не могу образложити своје поријекло и заснивање без прибјегавања субјективног чиниоцу, и тако *ad infinitum*.“ (Eliás José Palti, “The Nation as a Problem: Historians and the ‘National Question’”).

³⁴ Тако Баба, у својем подједнако утицајном и проблематичном тексту о овом питању, говори о „извјесним традицијама писања које су покушавале да конструишу наративе друштвене замишљености нације-народа (nation-people)“, (Homi Bhabha, “DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation” стр. 215).

зенције, путем самопрепознавајуће нарације.³⁵ Утолико, према овом схватању, нарација првенствено дјелује не као *констатив*, већ као *перформатив*. Али, ако народни субјект не постоји прије, условно речено, првобитне „етнургијске нарације“, поставља се питање ко је носилац, „субјект“, саме нарације. Јасно је да то не може бити никакав појединац, јер би тада један човјек буквално измислио народ, што досад није познато, а тешко је и замисливо. Субјект приче је, у ствари, „неодређен“, „анониман“ (баш као да је то *сâм народ*), будући да се не зна ко је тај ко је „први“ испричао народну аутонарацију (посебно ону која се бави почацима³⁶ народа). Народотворна аутонарација јесте, дакле оно што *се* прича, оно што је преовлађујуће, опште мнијење (*докса*) скупине – дакле, унутар круга оних на чије се заједнички идентитет и поријекло (било стварно, било наводно) она односи.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андерсон, Бенедикт, *Нација: замишљена заједница. Разматрања о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990.
- [2] Арент, Хана, *Живот духа*, Службени гласник, Београд, 2009.
- [3] Balibar, Étienne, “The Nation and Form. History and Ideology”, у: *Review (Fernand Braudel Center)* XIII 3 (1990), стр. 329–361.
- [4] Bhabha, Homi K, “DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation”, у: Anthony Elliott (прир.), *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*, Wiley–Blackwell, 1999, стр. 211–219.
- [5] Palti, Elías José, “The Nation as a Problem: Historians and the ‘National Question’”, *History and Theory*, 40/3 (2001), стр. 324–346.
- [6] Паточка, Јан, *Избор из философских списа*, Академска књига, Нови Сад, 2013.

³⁵ То би се, хипотетички, могло упоредити са фубалском „репрезентацијом“ (националним тимом) која на почетку својег постојања не би репрезентовала никога другог – до себе (тј. њене чланова – као припаднике једне личности), али би постепено, националистичком идеологијом пионира овог подухвата (уједно чланова поменуте фудбалске „(само)репрезентације“) – ону изумјели народ који за њих навија, односно којег они представљају. Нејасно је, наравно, како би оваква реконструкција могла да објасни зашто није могуће – кадагод и гдјегод се пожели – окупити неко мноштво „пионира“ будуће нације и по личном нахођењу је направити.

³⁶ Овдје множина није стављена из стилских разлога, јер у народносном сјећању може бити више преломних тренутака која означавају почетак, што је и у складу с оним што омогућује нарација, а не судара се ни са могућношћу да народни идентитет има више темељних, фиксних тачака.

- [7] Renan, Ernst, "What is a Nation?", y: Homi Bhabha (прир.), *Nation and Narration*, London–New York: Routledge, 1991.
- [8] Смирнов, Игорь Павлович, „Как рождается история?“ (<http://www.antropolog.ru/doc/persons/smirnovigor/istoria>).
- [9] Fink, Eugen, *Traktat über die Gewalt des Menschen*, Vittorio Klostermann, Frankfurt 1974.
- [10] Haas, Ernst B, „What is Nationalism and Why Should We Study it?“, y: *International Organization*, 40/3 (1986), стр. 707–744.

Chaslav D. Koprivitsa

DISPUTES ON THE CONCEPT
OF PEOPLE. A CONTRIBUTION
TO DE-CONSTRUCTION OF A DE-CONSTRUCT

Summary

In this paper we want to point out the limitations of the most important moments in the ruling (sceptical) notion of people/nation, where, at least when it comes to criticizing/ destruction of the term, converge outlook of Marxism, political liberalism, and postmodern/ de-constructivism. The main critical theses against, we hold, one-sided criticism towards the concept of people are placing an overemphasis on arbitrariness and the fact of being-constructed in it, and overlooking the peculiarities of the process of crystallization in the history of what was first a matter of sheer accidentality. In dialogue with the disputed topoi in the perception of the people are at the same time indicated the guidelines to reflect this problem.

Key words:

people, nation, community, imagined community, E. Balibar, B. Anderson, Marxism, deconstruction.

Đorđe Pavićević*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Savršene i nesavršene obaveze prema siromašnima

Apstrakt

Tekst se bavi karakterom obaveza prema smanjenju siromaštva. Polazne tačka u analizi su Kantovo razlikovanje potpunih i nepotpunih dužnosti i rekonceptualizacija ovog razlikovanja unutar etike dužnosti Onore O'Nil. Obaveze prema siromašnima smatraju se nesavršenim obavezama jer ne može se potpuno specifikovati korelativno pravo siromašnih na obezbeđivanje dobra i usluga. Zbog toga obaveze prema siromašnima spadaju u etiku vrlina, ne etiku prava. Prema ovom shvatanju, uslovi ispunjenja su sastavni deo opravdanja obaveze. Ovako protumačen uslov ispunjenja obaveza osporen je i relaksiran u teorijama Tomasa Poge i Amartje Sena. Prema autoru, nedostaci u arhitektonici analiziranih teorija, kao i nedorečeni sporadični uvidi analiziranih autora ukazuju da je smanjenje siromaštva najbolje formulisati kao indirektnu savršenu obavezu.

Ključne reči:

siromaštvo, savršene i nesavršene obaveze, uslovi realizacije, negativne i pozitivne dužnosti

* Email:

Siromaštvo nije izbor siromašnih ljudi. Ali njihovo
siromaštvo može biti izbor bogatih na vlasti.
(Ronald Wiman)

Uprkos činjenici da je problem siromaštva visoko rangiran na službenoj agendi međunarodne politike, globalne statistike o siromaštvu i ljudskim stradanjima vezanim za siromaštvo su katastrofalne. U više izveštaja Komisije za ljudska prava koje je pisala bivša komesarka za ljudska prava Meri Robinson (Mary Robinson) navodi se da je siromaštvo „najgore kršenje ljudskih prava sa kojima se svet danas suočava“ ili da je „siromaštvo samo po sebi kršenje mnogih osnovnih ljudskih prava“. Nedavno je Evropski sud za ljudska prava, usled trajne ekonomske krize, uveo problem siromaštva kao relevantan za zaštitu ljudskih prava. Evropska konvencija o ljudskim pravima ne sadrži nikakvo pozivanje na „pravo da se ne bude siromašan“, ali u podnesku za raspravu o primeni Konvencije koji su 2013. godine pisali pet sudija Evropskog suda, navodi se da situacija ekstremnog siromaštva mogu „same po sebi izazvati kršenja ljudskih prava koja su navedena u Konvenciji“.¹ Može se bez sumnje tvrditi da postoji veliki stepen saglasnosti o opravdanosti kolektivnih akcija u cilju ublažavanja stanja siromaštva. Ipak, deklarativno postavljeni ciljevi i dramatične dijagnoze nisu dovele ni do grube saglasnosti o tome kako se boriti protiv siromaštva i kakve obaveze imamo prema siromašnima. Gore navedeni slučajevi pretpostavljaju da se obaveze prema siromašnima mogu definisati u kategorijama kršenja ljudskih prava i da postoje pravno utemeljene obaveze da se smanjuje siromaštvo. Ne slažu se svi sa tim da su situacije siromaštva zaštićeni objekt ljudskih prava. Pitanje koje me ovde interesuje jeste kakve vrste obaveza mogu da se formilišu kao obaveze smanjenja siromaštva. Na ovo pitanje moguće je odgovoriti bez ulaženja u niz otvorenih pitanja vezanih za siromaštvo uključujući pitanja o konceptualizaciji pojma siromaštva, uzoraka siromaštva, indikatora i merenja, itd. Ova pitanja biće razmatrana samo u meri u kojoj se dotiču debate o vezi siromaštva i obaveza.

Situacije siromaštva se opisuju kao radikalna uskraćenost društveno vrednih dobara. Značaj ovih dobara povezan je sa značajem koje imaju neke velike vrednosti: preživljavanje, ljudsko dostojanstvo, pravедno postupanje, ravnopravno učešće u društvenom životu, slobodno sleđenje izabranih ili društveno vrednih ciljeva, itd. Siromaštvo je problem jer referiše za socijalno neprihvatljiva stanja u kojima su društveno značajne vrednosti nedostupne za pojedine ljude. Nesporni primeri takvih stanja su loše zdravstveno stanje, glad

¹ “Seminar Background Paper: Implementing the European Convention on Human Rights in times of economic crisis”, Prepared by the Seminar Organising Committee: Judges Laffranque (Chair), Raimondi, Bianku, Nußberger and Sicilianos, assisted by R. Liddell. Available from: http://www.echr.coe.int/Documents/Seminar_background_paper_2013_ENG.pdf (pristupljeno 14. 10. 2014.)

i neuhranjenost, nepismenost, prerana smrtnost. O siromaštvu možemo govoriti ukoliko su takva stanja vezana za otklonjive uzroke i nesrazmernu dostupnost dobara. Problem koji se ovde javlja jeste da lek za ova stanja nameće terete drugima da osobama obezbede neophodna dobra i usluge. Ovaj teret pojedinci ili zajednice mogu dobrovoljno prihvatiti, ali on može biti nametnut i kroz kolektivno obavezujuće norme. Pitanje je da li su ove norme opravdane i kako se mogu formulirati uslovi njihove realizacije, kao savršene (potpune) obaveze ili nesavršene (nepotpune) obaveze.

Pitanje obaveze biće kao pitanje veze socijalnog stanja siromaštva i obavezujućeg forme delovanja koje je usmereno na eliminaciju ili ublažavanje takvog stanja. U prvom delu teksta biće razmotrene vrste obaveza i priroda njihove obavezivosti. Osnovna je Kantovo razlikovanje između stepena „savršenosti“ ili „potpunosti“ obaveza, odnosno mogućnosti da istovremeno budu definisani i sadržaj obaveze i uslovi njenog ispunjenja. Drugi deo teksta bavi se standardnim individualističkim argumentima kojima se negira postojanje kolektivne obaveze obezbeđivanja odgovarajućih dobara i usluga za siromašne. U drugom i trećem delu biće razmatrane komplementarne, ali suprotstavljene teorije Onore O’Nil (Onora O’Neill), Tomasa Pogea (Thomas Pogge) i Amartje Sena (Amartya Sen) koje smatraju da obaveza postoji, ali se ne slažu oko uslova implementacije. Obaveza ima odgovarajuću snagu, ali se uslovi njene sprovodivosti ne mogu do kraja definisati zbog čega se ove obaveze smatraju nesavršenim ili nepotpunim. Konačno, u poslednjem delu biće razmatrani argumenti zašto zahtevi prostekli iz stanja siromaštva mogu biti tretirani kao savršene, mada indirektno obaveze.

Teza koju ću pokušati da odbranim jeste da čak i onda kada postoji normativno snažna i opravdana obaveza za smanjenje siromaštva, uslovi njene sprovodivosti nisu deo formulacije obaveze nego odvojeno pitanje. To važi i za takozvane savršene obaveze i negativne slobode, jer zaštita bilo kog prava ima cenu koja je društveno uslovljena.² U konkretnom slučaju, moguće je otvoriti različite „puteve“ ispunjenja obaveza od kojih neki moraju ići van privilegovane pravne putanje i imati formu političke obaveze. U tom slučaju, društvo ima obavezu da pronade odgovarajuću moralnu i političku podelu rada kako bi na najedakvaniji način odgovorilo na stanja siromaštva. Argumenti

² Tezu da prava zasnovana na slobodama ne nameću velike terete drugima, osim odustajanja od nekih oblika delovanja, te da ih je zbog toga lakše institucionalizovati nego socijalna prava osporavaju Stiven Holms i Kas Sanstin. Njihova osnovna teza jeste da su, zbog nametanja troškova zaštite, sva prava pozitivna i da nijedna kategorija prava ne može da se tretira kao apsolutna. Sva prava su deo javne povelje kojim se raspodeljuju prava i obaveze građanima, te njihov status ne zavisi samo od formalnih obeležja. S. Holmes and C. Sunstein, *The Cost of Rights*, W.W. Norton & Company, New York, 1999.

koje ću koristiti dolaze iz etike i političke teorije i političke filozofije i ne polaze od pravnog tumačenja dokumenata.³

SAVRŠENE I NESAVRŠENE DUŽNOSTI

Veliki deo argumentacije u prilog postojanja ili nepostojanja obaveze prema siromašnima, kao i o karakteru ove obaveze oslanja se na različita tumačenja Kantovog razlikovanja potpunih (savršenih, bezuslovnih) dužnosti i nepotpunih (nesavršenih, uslovnih) dužnosti. Unutar arhitektonike Kantove etičke teorije ovo razlikovanje se u najvećoj meri kreće po liniji razgraničenja između etike pravde i etike vrline.⁴ Izuzetak su neke dužnosti prema samom sebi. Ne ulazeći u detalje Kantove teorije ili razlike u tumačenjima, možemo reći da je ovo razlikovanje važno jer pravi razlika između maksima čija realizacija može biti pod potpunom kontrolom subjekta i onih čija nije. Prve su čisti zakoni praktičnog uma i čine domen moralne autonomije subjekta, dok se druge moraju formulisati uzimajući u obzir odlike fizičke i socijalne okoline. U potpune dužnosti spadaju obaveze koje proističu iz dužnosti pravde i dužnosti poštovanja prema drugima i sebi. U nepotpune obaveze, koje proističu iz dužnosti ljubavi, kako ih Kant naziva, spadaju obaveze poput dobročinstva, prijateljstva ili razvijanja ličnih sposobnosti. Samo prve možemo potpuno poštovati, bez izuzetka, jer smo ih formulisali potpuno autonomno, nezavisno od faktora okruženja. Dakle, neke obaveze su savršene jer su a) univerzalne, važe za sve ljude, odnosno čitavo čovečanstvo, b) konzistentne su u primeni,

³ Na nekoherentnost lista ljudskih prava ukazuju mnogi autori. Džejms Griffin izdvaja dva problema. Jedan proizilazi iz nepreciznih formulacija različitih prava, koja se onda ne mogu konzistentno primenjivati. Drugi problem se tiče razgraničenja domena važenja pojedinih nekontroverznih prava. Zbog toga on smatra da nam je potrebna koncepcija prava koja će učiniti koherentnom liste pojedinačnih prava. James Griffin: *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

⁴ Arhitektonika Kantovog etičkog učenja izložena u knjizi *Metafizika morala* koja sadrži načela nauke o pravu i načela nauke o vrlini. Osim u jednom delu o dužnostima prema samom sebi, odnosno prema vlastitom „animalnom biću“ i „moralnom biću“, koje se odnose na prestupe poput samoubistva, rodoskrnavljenja ili nebrige o moralnoj ličnosti, ova podela se poklapa sa podelom potpunih i nepotpunih dužnosti. Međutim, ako se pažljivije pogleda princip podele videće se da i ove dužnosti vrline koje su potpune dužnosti jesu negativne, odnosno odnose se samo na neke zabrane (laganja, ponižavanja, samoubistva, itd), a ne zapovedaju nikakve pozitivne radnje koje pretpostavljaju realizaciju neke svrhe. Ovo je zanimljiv slučaj o kome će u nastavku biti reči. Immanuel Kant, *Metafizika morala*, prev. Danilo Basta, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovc, Novi Sad, str. 219. i dalje

ne postoji sukob dužnosti i izuzeci, c) sprovodive su do kraja jer njihova realizacija zavisi samo od moralnog subjekta, ne od situacije u kojoj se on nalazi.

Naravno, etičke dužnosti nisu isto što i pravne obaveze, njihova priroda je različita, jer pravna norma nije isto što i usvojena maksima delovanja, nego mora propisivati konkretne radnje. Osim toga, pravna norma nas obavezuje na spoljašnji način, prinudom, a moralne maksime na unutrašnji način, tako što prema određenoj maksimi delujemo motivisani isključivo „duševnim činom“. Ono što im je zajedničko jeste da odgovarajuće obaveze imaju korelate u pravima drugih i, koja proističu iz „prirođene jednakosti ljudi“ da budu vlastiti gospodari. Neke potpune obaveze, dakle, imaju moć da proizvedu pravni odnos i da postanu spoljašnje obaveze.⁵ Osobina koja im to omogućava jeste negativni karakter potpunih dužnosti.

Zamka ovakvog načina razmišljanja, kojoj su podlegli mnogi liberalni sledbenici Kanta, mada ne i Kant, krije se u pretpostavci da se potpune obaveze iscrpljuju u negativnim obavezama slobodnih pojedinaca. Ovaj uslov ne ispunjava Kantova kategorija potpunih dužnosti koje se odnose na dužnosti prema samom sebi, vlastitom „animalnom i moralnom biću“, jer one nemaju korelate u spoljašnjim obavezama drugih ljudi. Ipak, na iznenađujući način, ovaj uslov ispunjavaju neke pozitivne obaveze, poput siromaštva, nezakonite dece ili crkvenih poslova. U svojstvu korelata (nosioca obaveze) javlja se zajednica kao celina, odnosno država kao njen zastupnik.⁶ Obaveze vezane za siromaštvo su paradigmatičan slučaj, jer one, u Kantovoj arhitektonici, mogu padati u obe kategorije dužnosti. Obaveza je nepotpuna ukoliko se ispunjava kao moralna dužnost dobročinstva i tako se najčešće i razmatra u tumačenjima. Smanjenje siromaštva stvar je dobronamernosti pojedinca koja se ne može pretvoriti u pravni odnos. U drugom slučaju, pomoć siromašnima spada u domen javnog prava i oslanja na pravo države da oporezivanjem imućnih omogući pribavljanje sredstava za one koji nisu u stanju da brinu o sebi. Ovo pravo proističe iz osnova pokoravanja, jer se potčinjavanjem podanici stavlja pod „zaštitu i brigu zajednice“. Postoje različiti načini da se ovo pravo spro-

⁵ Ibidem, str. 39, 42–43.

⁶ Ova razmatranja nalaze se u delu knjige o javnom pravu. Kant piše: „Vrhovnom zapovedniku pripada *posredno*, tj. kao onome koji preuzima dužnost naroda, pravo da ga za njegovo (naroda) održanje optereti dažbinama kao što su: *domovi za sirotinju, zavodi za nahočad, crkveni poslovi* ...“. U nastavku objašnjava da je pravi način da se primeni ovo pravo nije samo dobrovoljnim davanjima, nego zbrinjavanjem na državni teret. Prinudno opterećivanje građana u ovu svrhu ne smatra se za „nepravедno opterećenje građana od strane vlade“. Ibidem, str. 127–128. Slično tumačenje postupanja države prema siromašnima, zasnovano na moralnim dužnostima, ali koje previđa da se radi samo o pravu najviše vlasti, može se pronaći u Samuel Fleischaker, *A Short History of Distributive Justice*, Harvard University Press, 2004.

vede, a u nekim slučajevima, kao u slučaju nahočadi, Kant konstatuje da je to „zadatak čije rešenje do sada nije uspelo a da se čovek pri tom ne ogreši bilo o pravo ili o moralnost“.⁷

Bez obzira na Kantovu nedorečenost u pogledu ovih pitanja, iz ovog primera može se videti da pozitivne moralne dužnosti mogu postati kolektivna obaveza. Međutim, njegova teorija države ne dopušta mu da ovu tezu razvije do kraja, jer državu ne želi da optereti nikakvim obavezama prema podanicima. Neću dalje ulaziti u pojmovne nijanse koje se ovde javljaju, cilj mi je da pokažem da se razlikovanje potpunih (savršenih) i nepotpunih (nesavršenih) obaveza olako uzima kao dovoljno jasno i da je dovoljno precizan kriterijum razgraničenja postojanje ili nepostojanje poopštivog nosioca prava i obaveza, što je uslov koji mogu ispuniti samo negativne obaveze. Najuticajnije takvo tumačenje dala je Onora O’Neil koja kaže: „Pošto savršene obaveze zahtevaju delovanje prema svima ili prema određenoj grupi, postoje i korelativna, jasno određena pridružena prava koja se mogu zahtevati ili odbacivati i koja su načelno sprovodiva“.⁸ Štaviše, ona tvrdi da je ovakvo gledište nužno prihvatiti ukoliko hoćemo da pojmovi prava i obaveza imaju analitičku vrednost.⁹ Gotovo svi od autora o kojima će biti reči prihvataju njeno razgraničenje savršenih i nesavršenih obaveza, s tim da osporavaju njene zaključke u pogledu posledica koje iz toga slede. Najpre ću razmotriti argumente koje na osnovu ovog razlikovanja osporavaju bilo kakve stroge obaveze vezane za stanje siromaštva.

NE POSTOJE OBAVEZE PREMA SIROMAŠNIMA: STANDARDNI INDIVIDUALISTIČKI PRIGOVORI

Argumenti koji poriču obaveze prema siromaštvu proističu iz navodne nemogućnosti da se siromaštvu dodeli status prava. U principu, to su isti argumenti

⁷ Imanuel Kant, *Metafizika morala*, op. cit., str. 128.

⁸ Onnora O’Neill, *Constructions of reason: Explorations of Kant’s practical philosophy*, Cambridge University Press, 1989, str. 191.

⁹ „Samo ako u potpunosti odbacimo normativno shvatanje prava u korist pukog aspirativnog gledišta, bićemo u mogućnosti da prekinemo normativnu vezu između prava i odgovarajućih obaveza. Ako ozbiljno shvatimo prava i posmatramo ih normativno, a ne aspirativno, moramo i obaveze shvatiti ozbiljno. Ako se, s druge strane, opredelimo za puko aspirativno gledište, cena će biti visoka. Tada bismo, naime, morali i da prihvatimo činjenicu da tamo gde ljudska prava nisu ispunjena, ne postoji kršenje obaveze, ne postoji niko ko je pogrešio, ko može da odgovara za svoje postupke, niko ko je kriv i niko ko je dužan da plati odštetu.“ Onora O’Neil, „Tamna strana ljudskih prava“, u: Đorđe Pavićević (prir.), *Preispitivanje ideje ljudskih prava*, Službeni Glasnik, Beograd, 2011, str. 84–85.

kojima se status prava poriče socijalnim i ekonomskim pravima, tačnije onim pravima koja predstavljaju pozitivna prava na dobra i usluge. Ovi argumenti mogu se pronaći unutar različitih teorijskih okvira, ali najviše su razrađeni u libertarijanskim teorijama. Baziraju se na dve pretpostavke. Prva pretpostavka je da socijalna i ekonomska prava zavise od posledica društvene saradnje i stoga imaju formu poželjnih političkih ciljeva. Druga pretpostavka je da su ova prava nesprovodiva zato što nameću obaveze kojim se narušavaju osnove slobode, odnosno ove obaveze ne mogu ko-egzistirati sa obavezama koje proističu iz poštovanja fundamentalnih sloboda. Prava na dobra i usluge proističu iz procene poželjnosti ili nepoželjnosti socijalnog stanja, a ona je definisana u odnosu na kontigentne posledice društvene interakcije, a ne u odnosu na pravila igre koja su definisana fundamentalnim slobodama. Obaveze koje bi iz toga proisticale formulisane su unazad, u odnosu na rezultat, a ne u odnosu na prvobitno formulisana pravila igre.¹⁰ One se ne mogu univerzalizovati jer se ne mogu predvideti posledice interakcije nosilaca prava i ne mogu se unapred odrediti nosioci obaveze. Stanje siromaštva, u najvećem broju slučajeva, jeste socijalno stanje koje nastaje onda kada je društvena struktura osnovnih prava već uspostavljena. Takvo stanje može se okarakterisati kao nepoželjno ili tužno, ali ne kao kršenje nečijih prava ili neispunjavanje nečije stroge obaveze. Iz ovoga sledi da obaveza poštovanja osnovnih (negativnih) sloboda ima prioritet u odnosu na obaveze koje zahtevaju pozitivno delovanje prema drugima i da se obe obaveze ne mogu se istovremeno ispunjavati. Izuzetak su situacije teških moralnih katastrofa, ali značajan izuzetak koji odstupa od ove logike.¹¹

¹⁰ „Intuitivno ubedljiva je pretpostavka, na osnovu same prirode prava, da društvo najpre mora da odredi strukturu prava ... a tek onda da dopusti na nastanu konvencionalno definisane društvene alternative koje su rezultat slobodnog korišćenja prava od strane pojedinaca koja su im dodeljena uspostavljenom strukturuom prava ... Cilj društvenog izbora nije da se izabere usko definisan društveni ishod kao takav, nego da se izabere skup pravila igre koju ljudi igraju; pojedinačnim igračima koji igraju igru na osnovu pravila ostavljeno je da stvarivre društveni ishod.“ Pattanaik and Suzumura, citirano u Polly Vizard, *Poverty and Human Rights: Sen's 'Capability Perspective' Explored*, Oxford University Press, 2006, str. 139.

¹¹ Mogu se navesti dva primera arbitrarnog pozivanja na socijalna stanja u Nozickovoj teoriji. Prvi je njegovo pozivanje na situacije „moralnih užasa“ koje mogu biti osnov za suspendovanje ili ograničavanje prava. Drugi primer je „Lokovski uslov (Lockean proviso)“ koji ograničava pravo na sticanje. U oba ova slučaja relaksiraju se uslovi implementacije prava imajući u vidu razmatranje posledica implementacije, što predstavlja arbitrarna odstupanja od argumentacije koja zabranjuje pozivanje na društvena stanja pri definisanju potpunih obaveza. Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books, 1974.

Ova argumentacija je dobro poznata i varirana je na mnogo načina kroz različita pitanja, pre svega unutar liberalne tradicije. Važno je naglasiti da fundamentalni status i univerzalnost prava počiva na nekoliko osporivih etičkih i političkih pretpostavki.

- a) Ovlašćenja i obaveze koja proističu iz prava moraju se unapred alocirati, nezavisno od društvenih posledica i socijalnih stanja koje nastaju njihovom implementacijom: ishodi mogu biti uzeti u obzir naknadno, kao spoljna ograničenja, ali ne kao konstitutivni za alokaciju prava i obaveza. Alokacija prava i obaveza vrši se pod uslovima koji su jednaki za sve, na način kako to čine teorija igara, ugovorne teorije ili neke druge etičke koncepcije prava.
- b) Ovlašćenja i obaveze proistekle iz prava moraju direktno i potpuno ispunjavati. Privilegovani oblici implementacije prava su legalizacija i institucionalna prinuda. Obaveze koje ne mogu da imaju ovu formu ne mogu se tretirati kao fundamentalne i univerzalne. Na primer, društveni i politički pritisci, zastupanje i agitacija su dobar način da se vrši promocija određenih vrednosti ili za obezbeđivanje uslova za njihovo ispunjenje, ali to nije prava zaštita, jer niko nije pod striktnom obavezom da sprovede ono za šta se neko zalaže, agituje ili vrši pritisak.
- c) Ovlašćenja i obaveze proistekle iz prava moraju u potpunosti poštovati i nisu podložne balansiraju i trgovini sa drugim vrednostima. Kako Nozick kaže: „Pojedinci imaju prava, i postoje stvari koje im nijedna osoba ili grupa ne može učiniti (a da im ne povredi prava). Ova prava su toliko snažna i dalekosežna da se postavlja pitanje šta država i njeni zvaničnici uopšte smeju činiti, ako uopšte išta smeju“.¹²
- d) Obaveze koje se ne mogu direktno i potpuno poštovati stvar su individualnog prihvatanja ili neprihvatanja i društvo nema pravo da ih nameće kroz kolektivno obavezujuće norme ili da zahteva njihovo poštovanje mimo pravnog sprovođenja. Naravno, to ne sprečava države da kroz različite politike ohrabruju pojedince da to čine.

Nezavisno od drugih etičkih i političkih problema od kojih pati ova argumentacija, odbacivanje bilo kakvih obaveza prema siromašnima počiva na nedoleđnosti: savršene obaveze izvode se iz strukture prava koja je definisana na osnovu intrinzične vrednosti delovanja, nezavisno od društvenog stanja u kome se delovanje odvija, ali se istovremeno zahteva njihova direktna i potpuna implementacija unutar društvenog stanja. Ovde su pomešana dva različita uslova, uslovi opravdanosti i uslovi sprovodivosti. Prema analizi Amartje Sena ova dva uslova su logički nezavisna¹³, odnosno argumenti *pro et cons* is-

¹² Robert Nozick, *Na nav. mestu*, op. cit., str. ix.

¹³ Videti Polly Vizard, *Na nav. mestu*, str. 228.

punjenja jednog uslova nisu argumenti *pro et cons* ispunjenja drugog uslova. Logički posmatrano, nešto može biti pravo, a da bude nesprovodivo. Mnoga ljudska prava i jesu nesprovodiva, ali to ipak nije prepreka da ih i dalje nazivamo pravima. Ipak, kada govorimo o etičkom ili političkom shvatanju obaveza, ova dva uslova moraju se dovode u vezu, tako da opravdanost koncepcije u određenoj meri zavisi od uslova njene sprovodivosti. Pitanje je, naravno, u kakvom odnosu stoje dva uslova i na koji način su povezani.¹⁴

NESAVRŠENE I SAVRŠENE OBAVEZE PREMA SIROMAŠNIMA: ONORA O'NIL I TOMAS POGE

Prema prethodno iznetoj argumentaciji niko ne može biti obavezan da pomaže siromašnima da poprave svoju situaciju. Pomoć siromašnima može se tretirati kao čin dobre volje zasnovan na individualnom vrednosnom sistemu, nikako kao ispunjenje obaveze. Ničija prava nisu povređena i nikoga ne možemo da krivimo za to što se neko nalazi u stanju siromaštva. Onora O'Nil i Tomas Poge daju dva komplementarna, mada suprotstavljena rešenja ovog problema i pretpostavljaju da postoje obaveze prema siromašnima. Ova rešenja su komplementarna jer polaze od pretpostavke da se samo negativne dužnosti mogu prevesti u potpune obaveze, ali se ne slažu u pogledu toga kakav je karakter ove obaveze u slučaju siromaštva. Rešenje Onore O'Nil se nalazi u rehabilitaciji etike vrline kao nužnoj dopuni etike pravde unutar koje se obaveze prema siromašnima tretiraju kao nesavršene obaveze. S druge strane, Poge smatra da se rešenje postoji unutar etike pravde, ali ne smatra da se obaveze prema siromašnima mogu direktno ispunjavati, nego je rešenje posredno, postoji obaveza da se isprave institucionalne nepravde i obaveza da se podržava institucionalna reforma koja će uspostaviti pravedniji poredak. Ukratko ću razmotriti neke važne tačke ovih pozicija.

Engleska aristokratkinja, baronesa O'Nil, tokom velikog dela svoje karijere bavila se problemom obaveze iz Kantove perspektive i smatrala je da je etika zasnovana na dužnostima fundamentalnija od etike zasnovane na pravima. Njeno gledište je konstruktivističko i smatra da se obaveze konstruišu kroz procedure praktičnog uma, metodološkim preispitivanjem njihove univerzalnosti. Obaveze ne smeju uzajamno protivrečiti i mora biti moguća njihova konzistentna primena.¹⁵ Obaveze koje ne mogu zadovoljiti ove kriteri-

¹⁴ Za raspravu o ovom pitanju videti Juha Raikka, "The Feasibility Condition in Political Theory", *Journal of Political Philosophy*, Vol. 6, Nr. 1, str. 27–41; Susan Mendus, *Impartiality in Moral and Political Philosophy*, Oxford University Press, 2002.

¹⁵ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue: A Constructive Account of Practical Reasoning*, Cambridge: Cambridge University Press. 1996, str. 38 i dalje; Onora O'Neill,

jume ne mogu biti potpune, što ne znači da uopšte nisu obaveze. Ispunjenje takvih obaveza zavisi od konvencija ili vrlina.¹⁶ To što su neke obaveze nepotpune, ne znači nužno da su manje važne ili da je njihovo opravdanje manjkavo. Štaviše, one popunjavaju onaj deo etičkog prostora do kojeg pravda ne može da dosegne. Postoje i vrline pravde koje se odnose na vrline poput pravičnosti, tolerancije, poštovanja drugih, iskrenosti. Njihova manjkavost sastoji se u tome da se njihovo poštovanje ne može alocirati nekom spoljašnjem nosiocu obaveze, i prema tome ne može se iznuditi spoljnjom sankcijom. Nesavršenom obavezom mogu se propisati maksime koje imaju formu ciljeva koje je poželjno slediti, ne radnje koje nužno izvršiti..

Prema ovom gledištu, obaveze prema siromašnima su nesavršene obaveze jer se ne može do kraja specifikovati odnos između nosioca prava i nosioca obaveze. Osnovni razlog za to jeste što potrebe drugih ljudi variraju i teško ih je identifikovati čak i kada je u pitanju siromaštvo. Postoji mnogo faktora koji stoje na putu pune formulacije ove obaveze i koji mogu poslužiti kao izgovor za izuzimanje iz obaveze pomaganja siromašnima. U ovom slučaju u pitanju su sledeći faktori koji stoje na putu saobražavanja nosioca obaveze sa obavezom: sistemske pretpostavke siromaštva, odnosno, pravednost i nepravednost okruženja, stepen siromaštva koji utiče na moralnu osetljivost prema siromaštvu, veličina zahtevane pomoći i stepen žrtvovanja koji se zahteva od nosioca obaveze ili empirijske teškoće koje mogu nastati u ispunjavanju obaveze.¹⁷ Zbog toga obavezu pomoći siromašnima moramo formulisati kao maksimu kojom se definiše poželjni cilj, ali ne mogu se specifikovati kao radnje kojim se obezbeđuje konkretni skup dobara i usluga potrebnih siromašnima.

Ova argumentacija ne isključuje mogućnost konvencionalnog utemeljenja obaveze prema siromašnima.¹⁸ Onora O'Neil insistira na potrebi da se institucionalizuje obaveza obezbeđivanja dobara i usluga onima kojima su one

Constructions of reason: Explorations of Kant's practical philosophy, Cambridge University Press, 1989, str. 197 i dalje.

¹⁶ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue: A Constructive Account of Practical Reasoning*, op. cit., str. 209 i dalje.

¹⁷ Onora O'Neill, *Faces of Hunger: An Essay on Poverty, Development and Justice*, Cambridge University Press, 1986, str. 142. i dalje. Knjiga Lica gladi je njena druga knjiga. Mada se ova knjiga eksplicitno bavi siromaštvom, tačnije glađu, za raspravu o obavezama, pa i obavezama da se drugima obezbede neka dobra i usluge važniji su kasniji radovi u kojima je ona razradila i kompletirala svoju etiku dužnosti. Posebno navođene knjige iz 1989 i 1996. Za pregled njenog učenja videti David Archard, Monique Deveaux, Neil Manson, and Daniel Weinstock, *Reading Onora O'Neill*, London-NewYork: Routledge, 2013.

¹⁸ „Prava na dobra i usluge posebna (institucionalna, pozitivna) prava koja se mogu opravdati samo pozivanjem na određene akte ugovaranja, kao što su potpisiva-

potrebne. Radi se o specifičnoj (institucionalnoj) obavezi, koja ima korelat u posebnim, pozitivnim pravima koja se distribuiraju prema ovakvim ili onakvim institucionalnim shemama.¹⁹ Takva obaveza nema korelat u univerzalnoj moralnoj dužnosti i zbog toga, mimo drugih problema koji prate njeno uspostavljanje, teže je opravdati njeno postojanje i obezbediti njeno poštovanje. Ovakav način uspostavljanja obaveze osetljiv je na napetost koja postoji između političke i moralne podele rada pri rešavanja problema i može stvoriti konfuziju u pogledu distribucije obaveza. Nefunkcionalna i kontraproduktivna prereregulacija u kombinaciji sa neosetljivom prirodom političke efikasnosti jeste deo ove konfuzije.

Rešenje ovog problema nudi Rolsov (John Rawls) učenik Tomas Poge, koji teoriju pravde nastoji da proširi na globalni nivo. Njegovo rešenje zasniva se na argumentativnom manevru koji povezuje institucionalnu interpretaciju prava sa dužnošću da se ne čini šteta drugima. Sve što je potrebno jeste da prihvatimo početni stav, koji je proširena negativna interpretacija Rolsove prirodne dužnosti da se poštuju pravedne institucije, da postoji negativna dužnost da se ne učestvuje u nametanju prinudnog institucionalnog poretka koji drugima, na način koji se mogao izbeći, uskraćuje pristup objektima ljudskih prava.²⁰ Učešće u ovakvom poduhvatu ili nepreduzimanje razložnih koraka da se pomogne žrtvama takvog poretka narušava temeljni etički princip nenanošenja štete. Potrebno je učiniti samo još jedan korak do zaključka da postoji univerzalna pozitivna dužnost pomoći onima koji se, usled posledica nepravednog institucionalnog poretka, nalaze u situacijama radikalne oskudice i siromaštva. Naime, potrebno je pokazati da nanošenje štete postoji.

Kao primer nanošenja štete na globalnom nivou Poge razmatra globalni ekonomski sistem i potrebu da se reformišu postojeće institucije u pravcu ostvarivanja globalne pravde. Poge smatra da su institucionalno zaštićene ekonomske nejednakosti i nepravde najvažniji uzrok siromaštva u svetu i da predstavljaju drastično kršenje ljudskih prava. Ovaj argument je počeo da razvija u knjizi *Svetsko siromaštvo i ljudska prava*,²¹ prvi put objavljenoj 2002. godine i nije prestao da ga razvija, teorijski i aktivistički. U pogledu nepravdi, rešavanje globalnih nepravdi ima prioritet u odnosu na nepravde unutar po-

nje i ratifikacija paktova“ i da ona zbog toga imaju podređen etički status. Onora O’Nil, „Tamna strana ljudskih prava“, op. cit., str. 87.

¹⁹ Onora O’Neill, *Towards Justice and Virtue: A Constructive Account of Practical Reasoning*, op. cit., str. 132–133.

²⁰ Thomas Pogge (ur.), *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?* Oxford: Oxford University Press, 2007, str. 24.

²¹ Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Polity Press, drugo izdanje, 2008.

jedinih država.²² Poge se ovde ne oslanja samo na teorijske uvide, nego nastoji empirijski da pokaže da postoji kauzalna veza između ekonomskih nepravdi, zaštićenih institucionalnih shema, siromaštva i kršenja ljudskih prava. Mnogi globalno zaštićeni instituti, poput patenata i licenci za lekove i semena, način kreditiranja, privilegija pozajmljivanja, eksploatacija resursa, itd. nanose štetu slabim i siromašnima, a bogate i moćne čine još bogatijim i moćnijima. Stepenn nesreće koja se mogla izbeći je toliki da Poge tvrdi: „Imajući u vidu da je trenutni ekonomski poredak na predvidiv način povezan sa toliko masovnim opsegom teškog siromaštva koje se može izbeći, nametanje takvog poretka (bez nadoknade štete) predstavlja kršenje ljudskih prava koje je u toku – koje je, može se tvrditi, najobimnije takvo kršenje ikad počinjeno u istoriji. Ono nije najgrublje kršenje ljudskih prava ... Ali ipak jeste najobimnije“.²³

Na ovaj način, posredno, siromaštvo postaje problem ljudskih prava, a time i potpuna obaveza koja se može specifikovati kroz dužnosti nena- metanja štete i kompenzacije. Međutim, obaveze koje slede nisu potpune u smislu uspostavljanja pravnog odnosa, nego je više etičko-politička obaveza građanskog angažovanja kako na direktnoj pomoći tako i na instituci- onalnim reformama koje bi omogućile pravednu globalnu raspodelu tere- ta.²⁴ Jasno je šta je potrebno uraditi da bi se pravedno uredio ovaj odnos, ali njegovo uređivanje još uvek nije stroga obaveza nikoga pojedinačno. Kao u slučaju potpunih dužnosti prema sebi i siromaštva kod Kanta, postoje oba- veze koje su moralno opravdane, a koje se ne mogu svesti na niz pravno propisanih radnji nego zahtevaju angažman koji nije lako specifikovati unutar ponuđenog razlikovanja dužnosti pravde i dužnosti vrline. Mada Poge ove dihotomije prihvata samo u svrhu jačanja argument i ne veruje u precizno razlikovanje pozitivnih i negativnih dužnosti i obaveza, i unutar njegove te- orije javlja se problem upotpunjavanja obaveze specifikacijom uslova spro- vođenja na kome O’Nil insistira.

²² Ovu tezu je teorijski zastupao još od knjige *Realizing Rawls*, Cornell University Press, 1989. Za empirijski razrađeni verziju ove teze videti Thomas Pogge, “Priorities of Global Justice“, *Metaphilosophy*, Vol. 32, Nr. 1/2, January 2001.

²³ Thomas Pogge (ur.), *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?*, op. cit., str. 52.

²⁴ Poge je u ovom pogledu lično angažovan u ostvarivanju oba cilja kroz različite projekte i organizacije poput Giving What We Can, Academics Stand Against Poverty (ASAP), Incentives for Global Health (IGH), Illicit financial flows, itd. Međutim, prema preovladajućim tumačenjima njegov angažman bi spadao u etiku vrline, ne u etiku pravde i zaštitu ljudskih prava, kao ga on sam tumači.

ZNAČAJ SIROMAŠTVA ZA KONCEPTUALIZACIJU PRAVA I OBAVEZA: AMARTJA SEN

Matematičar, ekonomista, filozof, nobelovac Amartya Sen eksplicira ovaj problem i rešava ga na drugačiji način. Njegovo glediše o siromaštvu je složeno, ali dosta poznato. On je problem siromaštva vezivao za probleme razvoja, demokratije i ljudskih prava. Za svoj doprinos ovim pitanjima dobio je 1998. godine Nobelovu nagradu iz ekonomije. Pod njegovim uticajem razvijen je kompozitni Indeks ljudskog razvoja (Human Development Index) koji je od 1990. godine počeo da se upotrebljava kao kriterijum razvoja u Razvojnog programu Ujedinjenih nacija. Zbog toga ću se u ovom delu fokusirati samo na problem obaveze u vezi sa konceptualizacijom ljudskih prava, jer se tu susreću problem siromaštva i savršenost ili nesavršenost obaveze. Njegova ideja je da unutar jednog, integrisanog gledišta, moguće sačuvati oboje: normativni okvir etike ljudskih prava i konsekvencijalistička etička razmatranja. Cilj je da se dođe do suštine procene socijalnih stanja koja će poslužiti kao kriterijum kako za usklađivanje pojedinačnih prava tako za šire usklađivanje društvenih vrednosti.

Sen polazi od klasičnog liberalnog shvatanja prava prema kome prava reflektuju vrednost slobode za život pojedinca. Način da se pokaže relevantnost siromaštva za konceptualizaciju ljudskih prava jeste upravo da se pokaže njegova važnost za slobodu pojedinca. Ideja slobode koja se ovde upotrebljava jeste mnogo složenija od ideje slobode izbora. Ona uključuje mnoge komponente koje uslovalju i ograničavaju domen onoga što je neka osoba u stanju da izabere. Posebnu važnost imaju oni faktori koji zavise od društvenih izbora kojima se uspostavlja normativna razlika između slobode bilo kog izbora i kombinacija ciljeva nad koje pojedinac može birati i nad kojima ima kontrolu. Sen ovde pravi argumentativni zaokret u odnosu na klasičnu liberalnu misao kada kaže: „Činjenica je da mnoge užasne oskudice u svetu po svoj prilici nastaju iz nedostaka slobode da se izbegnu ove oskudice ... jeste jak motivacioni razlog da se naglasi uloga slobode“.²⁵ Argument, prema tome, ima dva koraka. U prvom koraku se priznaje konstitutivna važnost sloboda za ljudska prava, u drugom koraku naglašava se da pored proceduralno interpretiranih sloboda moraju postojati i slobode da se uklone prepreke za realizaciju ovih sloboda. Ovo uključuje i mogućnost da insistiranje na proceduralnim slobodama bude prepreka za realizaciju u slučaju da građani nisu u stanju da koriste procedure koje su im na raspolaganju. Zbog toga je važno da građani imaju

²⁵ Amartya Sen, "Elements of a Theory of Human Rights", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2004, str. 335. U nastavku navedenog teksta citira se Marxovo insistiranje iz *Nemačke ideologije* na preokretanju postojećih odnosa dominacije iz „vladavine okolnosti i šansi nad pojedincima u vladavinu pojedinaca nad okolnostima i šansama“.

„razložan skup ovlašćenja i mogućnosti“ koji im omogućava da slobodno slede izabrane ciljeve.

Da bi slobode imale značaja za pojedince, oni moraju biti osposobljeni da se pozovu na njih i da ih upotrebe. Za to nije dovoljan samo proceduralni aspekt slobode već interes za zaštitom veoma važnih sloboda mora biti proširen sa aspektom mogućnosti koji uključuje interes za njihovu implementaciju. Prema Senu: „snaga trvrdnji o ljudskim pravima leži u prepoznavanju nekih važnih sloboda koje, kako se tvrdi, moraju biti poštovane, i, shodno tome, u prihvatanju obaveze od strane društva da, na ovaj ili onak način, podupire i unapređuje ove slobode“²⁶. Podupiranje i unapređivanje ovih sloboda uključuje i generisano pravo na „skup sposobnosti/prilika“ (capability set) koji uključuje prošireni skup moći, ovlašćenja i mogućnosti koji koji su pojedincima neophodni kao lični ulog i socijalna osnova za realizaciju njihovih prava²⁷. Sadržaj garancija za dostizanje „skupa sposobnosti/prilika“, prema Senu, varira od društva do društva i ne može se fiksirati²⁸. Sen i njegovi saradnici su u tu svrhu formalizovani model „multilateralne međuzavisnosti“ koji uključuje i parametre „vrednovanja prava u društvu“. Ovaj model formalizuje odlike delovanja koji su izvan vidokruga deontološke etike: pozicionalnost, posledice i protivčinjeničke posledice, vrednosti, preferencije, itd. Uz pomoć rangiranja unutar alternativnih skupova rešenja i poređenja alternativnih skupova rešenja dolazi se do relativno najboljeg rešenja.²⁹ Unutar ove računice jedan skup ljudskih prava nije normativno zaštićen i ne posmatra se izolovano.³⁰

²⁶ Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Belknap, Harvard University Press, 2009, str. 357.

²⁷ Pojam „capability set“ je širi i obuhvata i one sposobnosti/prilike koje se ne odnose na ljudska prava.

²⁸ Martha Nussbaum za razliku od Sena pravi listu fixed capabilities koja u nekim delovima podseća na delove liste ljudskih prava. Martha Nussbaum, „Capabilities and Human Rights“, u: Pablo De Greiff and Ciaran Cronin (ur.), *Global Justice and Transnational Politics*, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts/London, England, 2002, 117–150.

²⁹ Treba napomenuti da se ovakvom računicom ne može postići kompletno rangiranje alternativa koje omogućuje jedan najbolji izbor (jednovršni izbor). Sen naglašava da se ovakvom računicom ipak može doći do rešenja koje je blizu optimalnom, ali da je za to potrebna malo komplikovanija matematika nego što su društveni naučnici navikli da koriste.

³⁰ „Integrirano gledište o pravima prava vidi kao normativno važna, ali obično ne jedino važna. ... Postoje različita prava koja su ponekad u međusobnom sukobu i mora se razmotriti mogućnost 'razmenjivanja' između njih (skupa sa mogućnošću razmenjivanja sa vrednostima koje nisu zasnovane na pravima, uključujući važnost blagostanja) ... Relativni značaj različitih prava, prema ovom gledištu,

Integrirano gledište relaksira i način formulacije prava i uslove implementacije. Bilo šta može postati pravo što ima etičku važnost i prelazi prag društvenog značaja. Formulacija prava ne zavisi više od strukturnih obeležja koja omogućavaju da se neki zahtev formuliše kao pravo koje prati odgovarajuća obaveza. Ne postoje nikakvi transcendentni uslovi (forma ili struktura) koji bi stajali na putu kandidaturi nekog zahteva da postane pravo. Prava na dobra i usluge mogu jednako biti etički opravdana i društveno važna, a moguće je, „na ovaj ili onaj način“, uticati na njihovu realizaciju, što je dovoljno da se kvalifikuju za ljudska prava. Međutim, status prava ne garantuje nekom zahtevu direktnu i potpunu implementaciju. Kako i koliko će neko pravo biti realizovano zavisi od konstelacije ostalih faktora relevantnih za društveni izbor. Ne postoje garancije da će ishodi evaluacije društvene vrednosti prava i sloboda konvergirati sa značajem koji se unutar etike ljudskih prava pripisuje pravima i slobodama. Mogući su slučajevi kada ovakva koncepcija dopušta delimmično ili potpuno žrtvovanje nekih negativnih prava zbog postizanja određenih ciljeva ako bi društvena računica tako zahtevala. Konvergencija se može ostvariti samo ako su ispunjeni dalji uslovi, koji su manje važni za sadašnje razmatranje.

Pitanje je da li je Sen relaksacijom uslova implementacije počinio greh na koji O'Nil ukazuje, odnosno razvodnio koncepciju prava do mere da ona ugrožava moralnu vrednost prava i obavezu. Zaista, kada se dođe do konkretnih rešenja, Sen ne ide dalje od uobičajenih „ne-zakonodavnih ruta“, a to su uobičajeni građanski oblici delovanja: javne debate, medijsko razotkrivanje, zastupanje, agitacija, obrazovanje, itd. Time je, ipak, počinio iskonski greh povezivanja nesavršenih dužnosti i prava. Pored ovih nedorečenosti, Senova teorija ipak otkriva praznine unutar kantijanske konstrukcije prava i obaveza. Moralna podela rada koja se zasniva na ovakvoj konceptualizaciji odnosa prava i obaveza, posebno uslova njihove realizacije, ostavlja neke praznine koje su isplivale u različitim oblicima u teorijama koje smo razmatrali: kod Kanta u javnom pravu, kod Onore O'Nil u specijalnim obavezama, kod Pogeja u obavezi podržavanja pravednih institucija, kod Sena u integralnom društvenom vrednovanju.

razmatra se kao 'ispravnost' prava zajedno sa drugim elementima društvenog izbora“. Amartya Sen, *The Idea of Justice*, op. cit., str. 367.

ZAKLJUČAK: OBAVEZE PREMA SIROMAŠNIMA IZMEĐU PRAVA I POLITIKE

Razmatranje obaveza prema situacijama siromaštva pokazalo je da postoji problem sa distribucijom obaveza vezanih za pomoć siromašnima. Obaveze prema pojedincima ne mogu se distribuirati univerzalno na način da odnos pojedinaca pretvara u pravni odnos. Stoga je jedino vrlina dobročinstva ono što uspostavlja odnos između imućnih i siromašnih pojedinaca, koja jeste univerzalna, ali nije potpuna jer ne mogu se specifikovati uslovi njene realizacije. Postoji čitav niz razloga koji mogu biti opravdanje za neispunjenje ove obaveze i čija ispravnost se nikada ne može do kraja utvrditi. Dakle, ne može se očekivati direktno i potpuno ispunjenje ove obaveze.

Indirektni načini implementacije više obećavaju, oni se lako mogu univerzalizovati i pomoću njih mogu se u potpunosti ispunjavati obaveze, ali se suočavaju sa problemom kolektivnog delovanja. Kod Kanta ovaj problem se rešavao na nivou države, kod Sena na nivou integralnog društvenog izbora, a kod Pogeja na nivou međunarodnih institucija. U sva tri slučaja sudbina ispunjenja obaveze ostala je neizvesna. Osnovni razlog za to jeste što što normativna snaga obaveze zavisi od opravdanja i vrednosti norme koja je u pitanju, dok uslovi njene sprovodivosti zavise od forme kolektivnog delovanja. Ovo se jednako odnosi na sve dužnosti, pa i za negativne dužnosti kojima se pripisuje sposobnost da se pretvore u pravno definisanu obavezu. Konkretno razvoj pravne države u Evropi je veliko civilizacijsko dostignuće, ali se ne može tumačiti kao inherentan bilo kojoj savršenoj dužnosti. Uspostavljanje ustavne države zahtevalo je pobune, revolucije, reforme, uvođenje poreskih i drugih dažbina, sistem obrazovanja građana, pravnika, policajaca i drugih službenika, itd. – dakle veoma zahtevne forme kolektivnog delovanja. Postoje i primeri uspostavljanja pretvaranja pozitivnih dužnosti u savršene obaveze. Praksa južnoafričkog ustavnog suda pokazuje da je pozitivnu dužnost dobročinstva relativno lako pretvoriti u kolektivnu obavezu pomaganje siromašnima i obezbeđivanja prava na robe i usluge.³¹ Nezavisno od sudbine i efikasnosti

³¹ Sud je uspostavio kriterijume progresivne realizacije i razložne implementacije za ostvarivanje posebnih prava pomoću kojih, na osnovu žalbi, procenjuje politiku vlade, čak i budžetske predloge. U odluci Grootboom, 2000 (11) BCLR 1169 (CC) Sud tvrdi: "Da bi bile razložne, mere ne smeju ostaviti po strani stepen i opseg uskraćivanja onih prava koja se pomoću njih ostvaruju. Oni čije su potrebe najhitnije i čija je sposobnost da uživaju sva druga prava zbog toga ugrožena, ne smeju biti ignorisani unutar mera čiji je cilj ostvarivanje prava. ... Ako mere, mada statistički uspešne, ne uspevaju da odgovore na potrebe najočajnijih, one ne mogu proći ovaj test." Citirano prema, Mark S. Kende, "The South African Constitutional Court's Embrace of Socio-Economic Rights: A Comparative Perspective",

mera koje uvodi, Ustavni sud Južne Afrike pokazao je da je moguće promeniti način na koji se distribuiraju prava i obaveza unutar pravnog i političkog sistema. To čini na indirektnan način, kroz nametanje obavezujućih oblika kolektivnog delovanja propisanih vladinim politkama. Ovde se ne radi samo o uspostavljanju nove specijalne obaveze, jer Ustavnu sud to čini na osnovu tumačenja „osnova udruživanja“ utemeljenih u ustavu.

Siromaštvo je dobilo razmere globalne katastrofe. Ono se u različitim delovima sveta ispoljava na različite načine, ali uvek sa etički i politički relevantnim odlikama. Situacije siromaštva su situacije u kojima su nekim ljudima neproporcionalno uskraćena neka osnovna dobra, značajna kako za preživljavanje tako i za smisao vođenje društvenog života. Ozbiljno shvatanje ove situacije nameće obaveze drugim ljudima, malo ko ima dileme oko toga, pitanje je samo kakve vrste su te obaveze i kako se one realizuju. Oslanjanje na nesavršenu dužnost dobročinstva i sporazumno preuzete posebne obaveze ostavlja puno prostora za izgovore i izbegavanje ispunjenja ovih obaveza. Zbog toga je jedno od najvažnijih pitanja da li je ove obaveze potpuno specifikovati i obezbediti njihovo ispunjenje. Analizirali smo nekoliko takvih pokušaja i ukazali na moguće načine podele moralnog rada koji omogućavaju da ove obaveze shvatimo kao potpune obaveze, koje se mogu realizovati posredan način, kroz različite oblike obavezujućeg kolektivnog delovanja. Prigovor da se time narušava etička arhitektonika koja samo negativne dužnosti vidi kao savršene lako se može, kao što Poge čini, protumačiti kao odluka bogatih da siromašni ostanu siromašni.

SPISAK NAVOĐENE LITERATURE

- [1] Amartya Sen, *Rationality and Freedom*, Belknap, Harvard University Press, 2002.
- [2] Amartya Sen, "Elements of a Theory of Human Rights", Source: *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2004.
- [3] Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Belknap, Harvard University Press, 2009.
- [4] David Archard, Monique Deveaux, Neil Manson, and Daniel Weinstock, *Reading Onora O'Neill*, London-NewYork: Routledge, 2013.
- [5] David Bilitz, "Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine" *I•CON* (2014), Vol. 12, No. 3, 710–739.

Chapman Law Review, Vol. 6:137, p. 144. Drugačije mišljenje o kriterijumu razložne implementacije ima David Bilic, koji se smatra da je kao kriterijum implementacije bolje primenjivati kriterijum "minimalnog jezgra". David Bilitz, "Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine" *I•CON* (2014), Vol. 12 No. 3, 710–739.

- [6] Imanuel Kant, *Metafizika morala*, prev. Danilo Basta, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993
- [7] James Griffin: *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- [8] Juha Raikka, "The Feasibility Condition in Political Theory", *Journal of Political Philosophy*, Vol. 6. Nr. 1, 1998, str. 27–41.
- [9] Mark S. Kende, "The South African Constitutional Court's Embrace of Socio-Economic Rights: A Comparative Perspective", *Chapman Law Review*, Vol. 6:137, p. 144.
- [10] Martha Nussbaum, "Capabilities and Human Rights", *Global Justice and Transnational Politics*, edited by Pablo De Greiff and Ciaran Cronin, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts/London, England, 2002.
- [11] Mark S. Kende, "The South African Constitutional Court's Embrace of Socio-Economic Rights: A Comparative Perspective", *Chapman Law Review*, Vol. 6:137
- [12] Onora O'Neill, *Faces of Hunger: An Essay on Poverty, Development and Justice*, Cambridge University Press, 1986
- [13] Onora O'Neill, *Constructions of reason: Explorations of Kant's practical philosophy*, Cambridge University Press, 1989.
- [14] Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue: A Constructive Account of Practical Reasoning*, Cambridge University Press. 1996.
- [15] Onora O'Neil, „Tamna strana ljudskih prava“, u: Đorđe Pavićević (prir.), *Preispitivanje ideje ljudskih prava*, Službeni Glasnik, Beograd, 2011.
- [16] Polly Vizard, *Poverty and Human Rights: Sen's 'Capability Perspective' Explored*, Oxford University Press, 2006.
- [17] Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books, 1974.
- [18] Samuel Fleischaker, *A Short History of Distributive Justice*, Harvard Univer. Press, 2004.
- [19] Susan Mendus, *Impartiality in Moral and Political Philosophy*, Oxford University Press. 2002.
- [20] Thomas Pogge, *Realizing Rawls*, Cornell University Press, 1989.
- [21] Thomas Pogge, Priorities of Global Justice, *Metaphilosophy*, Vol. 32, Nr. 1/2, January 2001.
- [22] Thomas Pogge (ed), *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?*, Oxford University Press. 2007.
- [23] Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Polity Press, drugo izdanje, 2008.
- [24] Stephen Holmes and Cass R. Sunstein, *The Cost of Rights*, W.W. Norton & Company, New York, 1999.

Dorđe Pavićević

PERFECT AND IMPERFECT OBLIGATIONS
TOWARDS POVERTY

Abstract

The article deals with the nature of obligations toward alleviation of state of poverty. Starting points in the analysis are Kant's distinction between perfect and imperfect duties and reinterpretation of the distinction in Onora O'Neill's ethics of obligations. Obligations toward alleviation of poverty are generally considered as imperfect, because it is impossible to specify correlative right to goods and services we are obliged to provide to the poor. For this reason, these obligations are classified as a part of ethics of virtues, not ethics of rights. According to this view, conditions of implementation are inherent part of justification of obligation. This interpretation of conditions of implementation is rejected and relaxed in theories of Thomas Pogge and Amartya Sen. According to author of the article, flaws in the architecture of analysed theories, as well as, undeveloped insights of their authors suggest that the best way to articulate obligations toward alleviation of poverty is to understand them as indirect perfect obligations.

Key words:

Poverty, Perfect and imperfect obligations, conditions of implementation, positive and negative duties

Marko Simendić*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Ciceronova država: Između prava, korisnosti i dužnosti**

Apstrakt

Rad se bavi određenjem države (*res publica*) koje u svom delu *Država* nudi Marko Tulije Ciceron. Pored razmatranja nekoliko ključnih pojmova (*res publica, civitas, ius, lex*), u radu se analiziraju dva glavna elementa koja čine Ciceronovu definiciju države i, unutar nje, naroda: zajednička korist (*utilitas communione*) i saglasnost u pravu (*iuris consensus*). Ciceronovo shvatanje države podržano je njegovim viđenjem prirodnog prava i prirodnog ljudskog poretka. Država se posmatra kao vrsta prirodnog partnerstva u kome svi članovi imaju obavezu da učestvuju, ali gde dobijaju ovlašćenja, odgovornosti i nagrade u skladu sa svojim društvenim statusom.

Ključne reči:

Ciceron, država, republika, predstavljanje, pravo, pravda, korist, persona, dužnost

* Email: marko.simendic@fpn.bg.ac.rs

** Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Određenje države (republike) koju nudi Marko Tulije Ciceron (Marcus Tullius Cicero) jedna je od centralnih tema klasične republikanske političke teorije. Važnost ove teme je utoliko veća ukoliko imamo na umu nemerljivi uticaj koji je Ciceronovo delo imalo na srednjovekovnu i renesansnu političku misao. Kako navodi Dženet Kolman (Janet Coleman), Ciceronov uticaj bio je toliki da su, govoreći o prednostima mešovitog poretka, srednjovekovni i renesansni autori pre imali na umu Ciceronovu republiku, nego grčku *politeju*.¹ Ipak, kao što je Ciceronova država oblikovala potonja shvatanja mešovitog poretka, tako su i Ciceronove političke ideje zasnovane na učenjima antičkih Grčkih autora, pre svega posredovanih kroz Polibijeve *Istorije*. Ipak, ovaj je uticaj često predimenzioniran u nekim od opsežnijih domaćih pregleda istorije političkih teorija gde nisu retke ocene Ciceronove političke misli kao neoriginalne ili izvedene. Tako Mihailo Đurić piše o Ciceronu kao o relativno nesamostalnom misliocu, koji „nije bio gospodar svojih misli, ali ni [...] rob tuđih“.² Na sličan način, Radomir Lukić o Ciceronu govori kao o autoru koji je značajan u oblasti pravne teorije, ali koji nije ni u tom polju „naročito originalan“.³

Na ovom se mestu neću baviti recepcijom Ciceronovih političkih ideja, niti istorijskim okolnostima u kojima su one nastale.⁴ Ovaj rad ima pregledni karakter i u njemu ću razmotriti Ciceronovo shvatanje države u kontekstu njegove šire političke, etičke i pravne misli. Prvi deo rada bavi se Ciceronovim shvatanjem ljudske prirode i usredsređen je na delo *O dužnostima* i ideju opšte i lične koristi u okviru ljudske zajednice. Drugi i treći deo teksta posvećeni su određenju države (republike) prema definiciji iznetoj u Ciceronovom delu *Država*. Ovde je pažnja posvećena razjašnjavanju i razgraničavanju pojmova države, republike, prava i pravde, kao i ideji saglasnosti u pravu koja, zajedno sa korisnosti, čini Ciceronovu definiciju naroda i države. Završni deo rada tiče

¹ Janet Coleman, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000, pp. 232–233.

² Mihailo Đurić, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010, str. 156.

³ Radomir Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i BIGZ, Beograd, 1995, str. 174.

⁴ Odličan pregled Ciceronovog dela u kontekstu klasične republikanske misli daje Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, I, Samizdat B92, Beograd, 2001. Takođe, nedavni pregled raznovrsnih rasprava o Ciceronovom određenju može se pronaći u Elizabeth Asmis, “The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work *On the State*”, *History of Political Thought*, vol. 25, no. 4.

se Ciceronovog učenja o društvenim ulogama i dužnostima koje podupire njegovo viđenje države i dobrog političkog poretka.

LJUDSKA PRIRODA, KORIST I ŽIVOT U ZAJEDNICI

Ciceron smatra čoveka bićem obdarenim razumom koje je po svojoj prirodi upućeno na čovekoljublje i život u zajednici⁵ i u ovom su smislu svi ljudi jednaki. Pored socijabilnosti, u ljudskoj je prirodi i traženje koristi: „svi mi, u stvari, tražimo korist i ona nas privlači i drukčije nikako ne možemo postupati“.⁶ Dva osnovna elementa čine zajedničku korist, a to su bezbednost i moć. Moć bi ovde trebalo shvatiti u najširem smislu, kao „posedovanje sredstava dovoljnih za sopstveno očuvanje i slabljenje drugih“.⁷ Dobro uređena država bi trebalo da zadovolji obe prirodne ljudske potrebe. Pored toga što omogućava život u zajednici, ona omogućava svojim građanima da zaštite živote i svojinu i da uvećaju svoj ugled ili bogatstvo. Ciceron piše u *O dužnostima*: „I baš najviše iz tog razloga da bi svako svoje sačuvao, došlo je do stvaranja države i osnivanja gradova. Jer iako su ljudi po nagonu prirode stupili u zajednicu, ipak su prvenstveno radi zaštite svojih prava i imovine pristupili zidanju gradova.“⁸

Najmanje četiri elementa grade prirodnu osnovu nastanka svake države i sačinjavaju razlog njenog postojanja: socijabilnost ljudske prirode, zajednička korist i, iz nje izvedene, težnja za sigurnošću i težnja za sticanjem ugleda i bogatstva. Pored toga što su po svojoj prirodi socijabilna bića koja teže sigurnosti i uvećanju sopstvene slave i bogatstva, ljudi su jednako obdareni razumom i sposobnošću govora. Istovetne težnje, a pogotovo istovetne prirodne karakteristike koje ih izdvajaju od drugih bića, ljude svrstavaju u jednu prirodnu zajednicu,⁹ a to podrazumeva i njihovu jednakost u prirodnom pravu i zakonu. Svi su ljudi, dakle, članovi univerzalne zajednice, odnosno „vaskolikog sveta [koji] moramo smatrati zajedničkom državom bogova i ljudi“.¹⁰

⁵ Marko Tulije Ciceron, *Zakoni*, Plato, Beograd, 2002, str. 37.

⁶ Marko Tulije Ciceron, „O dužnostima“ u *Filozofski spisi*, Matica srpska, Novi Sad, 1978, str. 248.

⁷ Neal Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkeley, 1988, pp. 128–129.

⁸ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 200.

⁹ Ibidem, str. 125.

¹⁰ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 21.

Ciceron iz klasične pretpostavke o socijabilnosti ljudske prirode izvodi zaključke o dužnostima. Pošto socijabilnost prati i prirodna težnja za ostvarivanjem određene koristi, može doći do nesklada između ova dve prirodne težnje, odnosno sukoba između sopstvenog i opšteg interesa. Ciceron veruje da, kada je reč o životu u zajednici, nema mesta (sebičnim) interesima koji podrivaju opšti interes. Štaviše, poput Platona u *Državi*, Ciceron nam govori da je pogrešna dilema između sopstvenog i opšteg dobra, između sopstvene i opšte korisnosti. Zato posvećuje značajan deo svog spisa *O dužnostima* dokazivanju tvrdnje da se „korisnost nikada ne može sukobiti s moralom“, odnosno da „ne može biti korisnosti tamo gde je nemoralnost“.¹¹ Nemoralna (lična) korist je, prema tome, oksimoron, a izbor između (lične) koristi i moralnosti je lažan. On je posledica je našeg neznanja i sebične kratkovidosti koja nas sprečava da vidimo šta je zaista u našem interesu. Naš je interes uvek istovetan onome što je moralno, odnosno onome što je u interesu celokupnog društva. Iako nećemo ulaziti u fineze Ciceronove argumentacije o ovoj stvari, radi osvetljavanja veze između države i njenih etičkih temelja, pozabavićemo se osnovnim argumentom koji podupire ideju o neophodnosti postupanja u opštem interesu. Ciceron u petoj glavi svog dela *O dužnostima* ističe:

„[A]ko tako budemo nastrojani da svako radi svoje koristi drugog pljačka i zlostavlja, nužno se mora raspasti i sama ljudska zajednica koja je prirodi najviše saglasna. [...] [A]ko svako od nas sebi grabi dobro drugoga i otima što kome može radi svoje koristi, nužno dolazi do razaranja ljudskog društva i njegovih veza.“¹²

Ciceron ovde nudi više od puke osude napada na tuđe telo ili imovinu. On nam saopštava i osnovni kriterijum kojim možemo da procenjujemo ispravnost svojih postupaka. Od nas se traži da zamislimo situaciju u kojoj svako postupa u skladu sa onim što vidi kao sopstveni interes, a koji je suprotstavljen zajedničkom interesu. U tom slučaju, ukoliko svi teže onome što smatraju dobrim za sebe (a lošim za druge), zajednica će se raspasti. Pošto je svaki čovek društveno biće i svoju sreću može da ostvari isključivo u zajednici sa drugim ljudima, grešiće ukoliko misli da je njegov interes na bilo koji način izdvojen od interesa zajednice čiji je deo.

Ovakva promišljanja osnova su našeg moralnog postupanja i osnovna dužnost koju imamo kao ljudska bića. Štaviše, naša je dužnost da razmotrimo svaki svoj postupak: „svaki postupak mora biti oslobođen lakomislenosti i nemarnosti, i ništa se ne sme uraditi za šta ne postoji dovoljno opravdan

¹¹ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 211, 220.

¹² Ibidem, str. 215.

razlog“.¹³ Tako, na primer, svojevrsnim misaonim eksperimentom možemo proveriti ispravnost i opravdanost određenog postupka: ukoliko uopštavanjem ustanovimo da je po dobrobit svih nas štetno da se svi članovi naše zajednice ponašaju na određeni način, ni mi tako ne bi trebalo da postupimo. Na ovaj način možemo da razlučimo ono što zaista jeste u našem interesu od onoga što nam se takvim samo čini i Ciceron zaključuje da „za sve mora važiti kao prvo pravilo da je korisnost svakog pojedinca i celine ista, i da bi se ljudska zajednica raspala kad bi svako sebi grabio“.¹⁴ Prema tome, ukoliko prihvatimo da je čovek po prirodi društveno biće, prihvatamo i prirodnu dužnost „da se nikome zlo ne čini, i zatim, da se zajedničkoj stvari služi“.¹⁵

Bez zajedništva i postupanja u opštem interesu ne može biti (su)života u zajednici. Ukoliko je opšte dobro ugroženo, ugrožen je i dobar i siguran život, pa i bilo koji naš partikularni interes. Prema tome, socijabilnost ljudske prirode u Ciceronovoj političkoj misli je više od opisa kako je društvo nastalo ili moglo da nastane. Socijabilnost ima snažan normativni karakter, budući da one koji ne postupaju u skladu sa svojom prirodnom društvenošću treba isključiti iz svake političke, pa i ljudske, zajednice. Od svih oblika ljudskog udruživanja, država je, po Ciceronu, najvažnija ljudska zajednica. Veze koje povezuju ljude unutar univerzalne ljudske zajednice manje su snažne od veza između dece i njihovih roditelja, a daleko manje snažne od veza između građana i njihove države, pa Ciceron navodi da „od svih društvenih veza nijedna nije važnija, nijedna milija od one veze koja svakoga od nas spaja sa državom“.¹⁶ Raspolućenost jedne države na više frakcija predstavlja zato veliku opasnost po sve njene građane i Ciceron na to stanje ukazuje u svom delu *Država*.

POJAM CICERONOVE DRŽAVE (*RES PUBLICA*)

Ciceron je napisao *Državu* između 54. i 51. godine pre nove ere. Rađeno po uzoru na Platonovu *Državu*, ovo Ciceronovo delo prenosi fiktivni razgovor koji se odigrava na imanju Publija Kornelija Scipiona Afričkog Mlađeg, 129. godine pre nove ere. Dijalog o parheliji, prividnoj pojavi dvaju Sunaca, ubrzo se pretvara u razgovor o Rimu podeljenom na „dva senata pa čak skoro i dva naroda“.¹⁷ Rim je rastrzan previranjima koja su ga zadesila za vreme tribunata

¹³ Ibidem, str. 144.

¹⁴ Ibidem, str. 217.

¹⁵ Ibidem, str. 117.

¹⁶ Ibidem, str. 127.

¹⁷ Marko Tulije Ciceron, *Država*, Plato, Beograd, 2002, str.39.

Tiberija Graha i koja su se nastavila posle njegove smrti. Scipionovi sagovornici od njega očekuju da predloži rešenje krize, a odgovor se sastoji u opisu najboljeg državnog uređenja.¹⁸ Govoreći kroz lik Scipiona, Ciceron definisanjem države započinje svoje razmatranje jednog od centralnih pitanja antičke političke filozofije.

U dvadeset petoj glavi *Države* Ciceron definiše državu, zajednicu koja ne proističe iz straha, nego iz „neke gotovo prirodne težnje za okupljanjem“.¹⁹ Definicija koju nudi je sledeća: „država [res publica] je svojina naroda [res populi], a narod [populus] nije bilo koji skup ljudi okupljen na bilo kakav način, već je to skup mnoštva objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise [iuris consensu] i uživa zajedničku korist [utilitas communione].“²⁰ Ciceron nas, definišući državu, upućuje na definiciju naroda, koja je sama određena dvama elementima: zajedničkim prihvatanjem (pravednog) pravnog poretka i zajedničkom korišću. Ovde je potrebno da zastanemo na trenutak i ukažemo na jednu važnu terminološku specifičnost. Naime, Ciceron na različitim mestima koristi termine „res publica“ i „civitas“. U prevodu *Države* na srpski jezik koji koristim u ovom radu ta se dva termina najčešće tretiraju kao sinonimi i prevedeni su rečju „država“.²¹ Tako se može učiniti da postoje dve definicije države u Ciceronovoj *Državi*. Prva, koju sam već naveo, nalazi se u prvoj glavi knjige, a druga u *Scipionovom snu*, gde Ciceron piše o „zborovima i skupovima ljudi, pravom objedinjenih koji se državom [civitas] nazivaju“.²²

Ciceron „res publica“ češće upotrebljava u kontekstu rimske države, dok se reč „civitas“ može odnositi na bilo koju državu.²³ Iako oba pojma označavaju državu, Ciceron koristi pojam „res publica“ kada želi da uputi na zajednički interes (rimskog) naroda. Sa druge strane, „civitas“ označava državu sa nagla-

¹⁸ Ibidem, str. 40; Elizabeth Asmis, “The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work On the State”, op. cit., p. 571.

¹⁹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43.

²⁰ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43. Original na latinskom jeziku glasi: “Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.” Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*. Ed. G. H. Moser, F. Creuzer. Francofurti ad Maenum. 1826, pp. 104–105.

²¹ Izuzeci svakako postoje, pa je reč „civitas“ prevedena kao „grad“ u „svakim gradom koji predstavlja uređeno oformljenje naroda“. Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44.

²² Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44. Original na latinskom jeziku glasi: “concilia coetusque hominum iure sociati” Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*, op. cit., p. 478.

²³ Asmis, “The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work On the State”, op. cit., p. 576.

skom na njenim ustanovama, zakonima i organizaciji vlasti.²⁴ Po svom određenju, *res publica* upućuje na narod (*populus*, odnosno na *res populi*), a *civitas* na „zborove i skupove ljudi“ (*concilia*).²⁵ Ciceron ovu razliku još jasnije podvlači u redovima koji neposredno slede njegovu osnovnu definiciju države:

„Dakle svakim narodom [populus], koji predstavlja takav skup mnoštva kakav sam naveo, svakim gradom [civitas] koji predstavlja uređeno oformljene naroda [constitutio populi], svakom državom [res publica] koja je kako sam rekao svojina naroda, treba da upravlja telo sa vrhovnim autoritetom u odlučivanju [consilio], koje će joj obezbediti trajnost.“²⁶

Definicija pojma „*res publica*“ i ovde upućuje na svojinu naroda, a „*civitas*“ na njegovo „uređeno oformljenje“. Ovo je razlikovanje veoma važno. Ta dva pojma, zajedno sa pojmom grada (*oppidum, urbs*), ukazuju na troslojno značenjsko raslojavanje grčke ideje polisa. Ciceron (pre)poznaje razliku između države kao narodne stvari, države kao organizacije vlasti i grada kao mesta življenja, odnosno „skup[a] sjedinjenih domova, omeđen[og] prirodnim ili veštačkim položajem“.²⁷ Kako bih izbegao zabunu, u ovo ću tekstu upućivati na ove termine u njihovom izvornom obliku, „*res publica*“ i „*civitas*“.

Ni značenje pojma „*res publica*“ nije jednoznačno. Očigledno je da za Cicerona „*res publica*“ ne označava samo poseban oblik (republikanske ili mešovite) vladavine, budući da on govori i o kraljevstvu kao „uređenju [...] države [*rei publicae*]“.²⁸ Prema tome, sa jedne strane, država je određena kao „svojina [ili stvar] naroda“, što sugerše republikansko državno uređenje, a sa druge, ovaj pojam pronalazimo u njegovom neutralnijem obliku kada ga Ciceron koristi pri definisanju kraljevstva. Kako možemo da objasnimo ovu nepodudarnost?

Res publica ili „javna stvar“ je rimski pravni koncept koji je suprotstavljen „privatnoj stvari“ (*res privata*), odnosno ideji privatne svojine. Država je, prema tome, svojina ili stvar koja se tiče svih njenih građana.²⁹ Ovo je karakteristika svih državnih oblika, bilo da se radi o mešovitom obliku (republici), kraljevini, aristokratiji ili demokratiji. Tiraniju, sa druge strane, upravo odlikuje uzurpacija javne stvari u cilju ostvarenja privatnih interesa, te nju Ciceron i ne smatra državom, bilo da je uzurpator jedna osoba, nekolicina ili mnoštvo ljudi. Pojam „*res publica*“, dakle, označava državu u opštem smislu. Ipak, kao

²⁴ Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., p. 127.

²⁵ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43, 128.

²⁶ Ibidem, str. 44.

²⁷ Ibidem, str. 43; Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 577.

²⁸ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44.

²⁹ Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., pp. 126–127.

što već vidimo, ni opšte značenje reči „država“ za Cicerona nije nezavisno od njegove ideje dobre države. Ako je tiranija toliko loš oblik da ga zbog njegove udaljenosti od ideje dobre države ni ne smatramo državom, onda možemo da pretpostavimo da će se državom ili republikom pre svega smatrati onaj politički oblik koji je idealu najbliži. Prema Ciceronu, najbolji oblik vlasti je mešoviti oblik, odnosno republika u užem smislu reči. Ciceronov platonizam nas upućuje na zaključak da je svaka država republika („javna stvar“) zato što je u određenoj meri dobra država, te da se zato republikom, pre monarhije, aristokratije ili demokratije, naziva najbolja država koju karakteriše mešoviti oblik vladavine. U daljem ću tekstu, zbog jasnoće, republikom nazivati isključivo „res publica-u“ u užem smislu, odnosno državu koju odlikuje republikansko državno uređenje.

SAGLASNOST U PRAVU I PRAVDI

Pošto smo donekle razjasnili neke osnovne terminološke poteškoće, možemo da se vratimo razmatranju određenja države iz Ciceronovog istoimenog dela. Da ponovimo, Ciceron navodi sledeću definiciju:

„država [res publica] je svojina naroda [res populi], a narod [populus] nije bilo koji skup ljudi okupljen na bilo kakav način, već je to skup mnoštva objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise [iuris consensu] i uživa zajedničku korist [utilitas communione].“^{30 31}

Razmotrili smo već ideju svojine naroda ili narodne „stvari“. Za Cicerona se narod razlikuje od nekog drugog skupa ljudi tako što 1) je „objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise“ i time što 2) „uživa zajedničku korist“. O Ciceronovom viđenju lične i zajedničke koristi već je bilo reči ranije, pa će ovde biti dovoljno ponoviti Ciceronov stav po kome nikakva lična korist nije moguća bez ostvarenja zajedničke koristi. Dakle, ne postoji ništa što je zaista korisno pojedincu, a da šteti zajednici. Pojedinci koji ne uviđaju ovo pravilo nanosiće štetu opštem interesu zbog neke zamišljene lične koristi, ne uviđajući da time zapravo najviše štete nanose sami sebi. Pozabavimo se sada prvim elementom Ciceronove definicije naroda.

³⁰ “Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.” Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*, op. cit., pp. 104–105.

³¹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43.

Izraz „*iuris consensus*“ trebalo bi razumeti kao saglasnost (naroda) o pravdi i pravu. Imenica „*ius*“, čiji je genitiv ovde upotrebljen, ima čitav niz značenja, uključujući i pravo, zakon i pravdu.³² *Ius* potiče od prirodnog zakona (*lex*), te u *Zakonima* Ciceron navodi da „poreklo prava [ili pravde, *ius*] treba tražiti u zakonu [*lex*], jer zakon je sila prirode; on predstavlja duh i razum mudrog čoveka, meru pravde i nepravde“.³³ Zakon o kome Ciceron govori je prirodni (božji) zakon:

„pravi zakon predstavlja ispravno načelo koje je u saglasnosti sa prirodom; pouzdan i večan[...] Niti je pravedno takav zakon zameniti novim, niti ga delimično, niti u potpunosti ukinuti. Tog zakona nas ni senat ni narod ne mogu osloboditi, za njega nije potreban neko ko će ga protumačiti ili pojasniti. Niti će postojati jedan zakon u Rimu a drugi u Atini, jedan sada a drugi kasnije, već će sve narode, u sva doba, obuhvatiti jedan zakon, večan i nepromenljiv.“³⁴

Iz Ciceronovih stavova o pravu i zakonu proističe hijerarhija prava u kojoj prvenstvo imaju prirodni zakon i pravda koja iz njega proističe. Odredbe građanskog i, današnjim rečnikom rečeno, međunarodnog prava moraju biti u skladu sa prirodnim zakonom da bi se uopšte mogle zvati pravom. Ciceron piše da je „ponajludše smatrati da je pravedno baš sve što se nalazi u narodnim uredbama i zakonima“, jer „kada bi pravo bilo zasnovano na odlukama naroda, dekretima prvaka i sudskim presudama, onda bi bilo pravedno pljačkati, bludničiti, falsifikovati testamente, samo ukoliko bi sve to bilo odobreno izglasavanjem ili odlukama svetine“.³⁵

Iuris consensus podrazumeva saglasnost i učestvovanje u pravu i pravdi, te obuhvata samo one građanske zakone koji su u skladu sa prirodnim zakonom. Ovaj element Ciceronove definicije države ima snažan supstantivni i normativni karakter. Minimum pravednosti neophodan je za postojanje i funkcionisanje svake grupe ljudi, pa čak i razbojničke bande.³⁶ Sa druge strane, tiranska vlast je nepravedna vlast³⁷, a tiranin uzurpira vlast tako što prisvaja „javnu stvar“ i tretira je kao sopstvenu, privatnu svojinu. Narušava se karakter države kao javne stvari, dok ostvarivanje tiraninove lične koristi ugrožava opšte dobro i zajedničku korist. Rezultat je država koja to zapravo nije – ne postoji pra-

³² Asmis, „The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 578.

³³ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 21–22. Nedavno iscrpno razmatranje Ciceronovog viđenja prirodnog i državnog zakona može se naći u: Elisabeth Asmis, „Cicero on Natural Law and the Laws of the State“, *Classical Antiquity*, vol. 27, no. 1.

³⁴ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 102–103.

³⁵ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 29–30.

³⁶ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 184.

³⁷ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 80.

vednost, kao ni zajednička korist, a temelji na kojima počiva prirodna ljudska težnja za udruživanjem su srušeni. Pošto je tiranija u neskladu sa osnovnim principima ljudskog udruživanja, Ciceron uopšte ne smatra tiranidu državom. On zato ni ne nudi klasifikaciju iskvarenih državnih oblika – bilo da se radi o vladavini pojedinca, grupe ili mnoštva, nepravedna vladavina nije svojstvena državi. Tiranina njegova nepravednost izopštava iz ljudske zajednice, kako državne tako i univerzalne, čineći ga „čudovištem u ljudskom obliku“.³⁸ „Mi sa tiranima“, navodi Ciceron, „ne živimo u društvenoj zajednici, već [...] u najvećoj podvojenosti“.³⁹ Ciceron zato zagovara ubistvo tiranina, navodeći da je dužnost građanina da ovakve osobe „ukloni sa društvenog tela“, pa makar se radilo i o njegovom ocu.⁴⁰ Oglušivši se o prirodni zakon i počinivši nasilje nad samom (ljudskom) prirodom, tiranin ne samo da nije naš sugrađanin, on za nas nije ni čovek.

Važno je naglasiti da Ciceronova kritika tiranije, povezana sa njegovim razmatranjima države kao „svojine [ili stvari] naroda“, ne upućuje na demokratiju kao na poželjan oblik vlasti. Naizgled, demokratija se čini kao prirodni oslonac Ciceronovoj državi budući da u njoj narod odlučuje o „narodnoj svojini“. Ipak, Ciceron izričito navodi da i demokratija može da bude tiranska. Kao što je slučaj sa i pojedinačnim tiraninom, većina građana takođe može da počinji nasilje nad opštim interesom i da donosi odluke koje mogu biti u skladu sa onim što njene pristalice vide kao sopstveni interes, ali koje su u suprotnosti sa pravom i pravdom. Takva politička zajednica, ukoliko njome umesto zakona vladaju interesi većine, ne može se smatrati državom ništa više od tiranide kojom vlada jedan čovek. Ciceron tvrdi da „narod ne postoji [...] ukoliko nije objedinjen saglasnošću po pitanju prava. Taj skup liči na tiranina, i kao da predstavlja jednu osobu, pa je čak i odbratniji, jer od te zveri, koja podražva oblik i ime naroda, nema ničeg strašnijeg.“⁴¹ Ovaj je Ciceronov argument važan i zato što nas podseća na to da država kao „svojina [ili stvar] naroda“ ne pripada numeričkoj većini naroda koji državu poseduje (ili koga se ona tiče). Javna stvar je stvar *svih* građana i ne pripada većini, ma koliko ona bila brojna. Zato je, na primer, poželjno da država ulaže sredstva za izgradnju infrastrukture, ali nije opravdano kada ih troši deleći hranu svojim brojnim siromašnim građanima.⁴²

³⁸ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 218.

³⁹ Ibidem, str. 218.

⁴⁰ Ibidem, str. 219, 243.

⁴¹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 108.

⁴² Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, op. cit., str. 100.

DRUŠTVENE ULOGE I DUŽNOSTI

Kao što smo do sada mogli da uočimo, na najosnovnijem i na najopštijem nivou, Ciceronova ideja države utemeljena je na prirodnom zakonu, socijabilnosti ljudske prirode i obavezama koje iz toga proističu. Ipak, način na koji Ciceron razrađuje svoj etički sistem, vezujući dužnosti za karakter moralnog agenta daje posebnu potporu Ciceronovoj političkoj misli. Dužnosti koje određena osoba ima zavise od njenog pravnog statusa, starosti, profesije i ličnog karaktera. Oslanjajući se na ranija stoička etička učenja, ove odlike Ciceron naziva licima, ulogama, odnosno personama (*personae*) i navodi da postoje četiri vrste lica.⁴³ Struktura svake od ove četiri grupe obeležja je ista. Svaka se persona sastoji od određenog broja različitih moralno poželjnih karakteristika. Ponašanje u skladu sa nekom od vrlina postaje dužnost ljudima kojima takvo ponašanje *priliči*; onima koji su „po prirodi“ predodređeni za takvo ponašanje. Ono što jesmo obavezuje nas na to kakvi treba da budemo. Na primer, ono što priliči starcu neće biti primereno mladom čoveku. Imperativ svake persone je doslednost.⁴⁴ Naše dužnosti proističu iz (naše) prirode, te moramo da budemo „saglasni sa prirodom i da se uvek nje pridržavamo“.⁴⁵ Pristojnost nas obavezuje na to da „sačuvamo svoje [dobre] osobine“, odnosno da „ništa ne uradimo što je u sukobu sa opštom ljudskom prirodom, i, držeći se nje, da sledimo svoju sopstvenu prirodu“.⁴⁶ Pozabavimo se sada Ciceronovom tipologijom persona.

Prva je persona zajednička svim ljudima, a sama činjenica da smo ljudi obavezuje nas da se odupiremo nagonima i telesnim zadovoljstvima, te da, uzdajući se u ljudski um, „vodimo skroman, umeren, ozbiljan i trezven život“⁴⁷ Ovo je univerzalna ljudska uloga i ona obavezuje sve razumne ljude, samim tim što nisu životinje. Na primer, budući da je čovek, a ne životinja, Ciceron ne treba da bude razvratnik. Takođe, kao što smo već ustanovili, onoga ko postupanjem protiv opšteg interesa negira svoju prirodnu društvenost možemo smatrati životinjom. Tiranin je takva osoba. Druga uloga se tiče naših ličnih osobina, odnosno našeg karaktera. Neki su ljudi duhoviti, neki ozbiljni, neki trpeljivi, a neki preke naravi. Ma koje osobine da nam je dala priroda, druga nas persona obavezuje na to da objektivno sagledamo svoje vrline i mane, da prve negujemo, a da druge suzbijamo. Na kraju, osobine po kojima

⁴³ Phillip H De Lacy, "The Four Stoic Personae", *Illinois Classical Studies*, vol. 2.

⁴⁴ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit. 154.

⁴⁵ Ibidem, str. 144.

⁴⁶ Ibidem, str. 148.

⁴⁷ Ibidem, str. 146.

se posebno ne ističemo trebalo bi da zanemarimo.⁴⁸ Primera radi, ukoliko bi sledio sopstveni nauk u pogledu druge persone, Ciceron bi trebalo da suzbija svoju gordost, da zanemari svoje slabe vojničke sposobnosti, a da usavršava svoj besednički talenat. Treća persona opisuje naš društveni položaj. Ovde će prikladnost naših postupaka zavisiti od toga koliko smo moćni, da li smo plemenitog roda ili nismo, jesmo li bogati ili siromašni, iz kakve porodice potičemo i slično.⁴⁹ Na kraju, četvrta persona je „ona koju samu po svom nahođenju preuzimamo“⁵⁰ i tiče se naše profesije, naših životnih ciljeva i ambicija. Ne samo da je potrebno da odaberemo profesiju koja priliči našem položaju u društvu, talentima i životnoj dobi, nego imamo dužnost da je savesno obavljamo. Na primer, budući da se radi o osobi koja potiče iz niže aristokratske porodice, osobi obrazovanoj i obdarenoj govorničkom veštinom, advokatska profesija je bila prikladna za Cicerona. Ipak, bez obzira na to što njegova porodica nije bila izuzetno uticajna, Ciceron se u svom političkom delovanju uzdigao do najviših državnih funkcija.

Na kraju svog izlaganja o četirma vrstama persona, Ciceron govori o dužnostima „predstavnik vlasti“ (*magistratus*), onih koji ne nose svoju, nego državnu personu (*persona civitatis*). Njihova je dužnost „da su uvek svesni da oni vode državu, i da su dužni da štite njeno dostojanstvo i ugled, da čuvaju zakone, da dele pravdu, i da imaju na umu da je sve to njima povereno“.⁵¹ *Persona civitatis* označava posebnu i posebno važnu vrstu uloge. Obavljanje javne funkcije nije profesija, nego dužnost, gotovo božanska aktivnost kojom se vrlina najviše uzdiže.⁵² Iz spisa *O dužnostima* saznajemo nekoliko važnih elemenata Ciceronovog opisa (dobrog) državnika. Prvo, predstavnik vlasti je javna, a ne privatna ličnost, njegovi se postupci tiču države, odnosno „javne stvari“ i zato su njihove dužnosti prema državi veće od dužnosti „dobrih građana“ koji su samo „privatni ljudi“.⁵³ Drugo, javna funkcija je predstavnička funkcija, a njen nosilac je istovremeno i predstavnik države. Predstavljanje „kome Ciceron ovde govori je vrsta starateljstva, „jer upravljaje državom, kao i starateljstvo [tutela], treba da bude u korist onih koji su povereni na upravljanje, a ne onih kojima je uprava poverena.“⁵⁴ Magistrati, prema tome, treba

⁴⁸ Ibidem, str. 149–150.

⁴⁹ Ibidem, str. 150.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, str. 154.

⁵² Ciceron, *Država*, op. cit., str. 21–28.

⁵³ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 154.

⁵⁴ Ibidem, str. 138; up. Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., p. 135. i, skorije, Gary Remer, „The Classical Orator as Political Representative: Cicero and

da se staraju o državi onako kako se pravni zastupnici staraju o svojim štitenicima koji nisu u prilici da se staraju sami o sebi. Ciceron ovde konceptijski izdvaja državu i razlikuje je od svih ljudi koji je čine, isto kao što razdvaja vlast (ulogu) od ljudi koji je vrše.⁵⁵

ZAKLJUČAK

Ciceronova država počiva na zajedništvu (*societas*) svih staleža, „[j]er šta je država nego zajedništvo građana u pravu?“⁵⁶ Ovo partnerstvo opstaje sve dok svaki stalež igra svoju prirodnu ulogu i ima odgovarajući udeo u vlasti. Mešoviti oblik koji čine monarhijski, aristokratski i demokratski elementi (konzuli, senat i narod)⁵⁷ je zato najbolji politički oblik: u njemu su predstavljeni svi građani, i to na način koji nije srazmeran njihovom broju, nego društvenom položaju. U suprotnom, kako Ciceron navodi, „kad se jednako častvuju najviši i najniži, a njih mora da bude u svakom narodu, takva jednakost predstavlja najveću nepravdu“.⁵⁸ Partnerstvo svih (staleža) građana tretira društvenu nejednakost kao prirodnu činjenicu, a njome uslovljenu raspodelu vlasti i državnih resursa postavlja kao normativni ideal. Najpre, pripadnost određenoj društvenoj grupi nameće dužnosti i one će svakako biti veće što je nečiji položaj na društvenoj lestvici viši. Tako će najveća politička odgovornost i najveća vlast prirodno pripasti senatu i optimatima kojima će biti povereno starateljstvo nad javnom stvari: državom i javnom svojinom. Njihova prevashodna dužnost je da očuvaju državu tako što će održavati poredak što pravednijim, odnosno saglasnijim prirodnom pravu. To znači da je potrebno da se odupru zahtevima populara za (pre)raspodelu imovine isto kao što ne smeju da dozvole interesima pojedinaca ili grupa da uzurpiraju vlast u državi. Održavanjem poretka stabilnim, nosioci državnih funkcija građanima obezbeđuju srazmerno sticanje zajedničke koristi, odnosno sigurnosti, ugleda i bogatstva. Ljudska težnja za zajedničkim životom i koristima koje iz njega proističu prirodna je koliko i društvena stratifikacija, a usklađenost političkog

the Modern Concept of Representation”, *The Journal of Politics*, vol. 72, n. 4, pp. 1068–1069.

⁵⁵ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 135.

⁵⁶ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 48; Asmis, “The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work On the State”, op. cit.

⁵⁷ Elizabeth Asmis, “A New Kind of Model: Cicero’s Roman Constitution in De Republica”, *American Journal of Philology*, Vol. 126, no. 3.

⁵⁸ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 49.

poretka sa prirodom, odnosno pravom, jeste Ciceronovo rešenje za društvene podele na koje nas upozorava parhelijska u *Državi*.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Asmis Elisabeth, "Cicero on Natural Law and the Laws of the State", *Classical Antiquity*, vol. 27 no. 1, pp. 1–33.
- [2] Asmis Elisabeth, "A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in De Republica", *American Journal of Philology*, Vol. 126, no. 3, pp. 377–416.
- [3] Asmis Elisabeth, "The State as a Partnership: Cicero's Definition of *Res Publica* In His Work *On the State*", *History of Political Thought*, vol. 25, no. 4, pp. 569–98.
- [4] Cicero Marcus Tullius, *De Re Publica*. Ed. G. H. Moser, F. Creuzer. Francofurti ad Maenum. 1826.
- [5] Ciceron Marko Tulije, "O dužnostima" u *Filozofski spisi*, Matica srpska, Novi Sad, 1978.
- [6] Ciceron Marko Tulije, *Država*, Plato, Beograd, 2002.
- [7] Ciceron Marko Tulije, *Zakoni*, Plato, Beograd, 2002.
- [8] Coleman Janet, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000.
- [9] Đurić Mihailo, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010.
- [10] Lukić Radomir, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i BIGZ, Beograd, 1995.
- [11] Molnar Aleksandar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, I, Samizdat B92, Beograd, 2001.
- [12] Phillip H De Lacy, "The Four Stoic Personae", *Illinois Classical Studies*, vol. 2, pp. 163–172.
- [13] Remer Gary, "The Classical Orator as Political Representative: Cicero and the Modern Concept of Representation", *The Journal of Politics*, vol. 72, n. 4, pp. 1063–1082.
- [14] Wood Neal, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkeley, 1988.

Marko Simendić

CICERO'S STATE: BETWEEN LAW,
UTILITY AND DUTY

Summary

The paper examines Marcus Tullius Cicero's definition of the state (*res publica*) as it is presented in his work *On the Commonwealth*. After discussing some of the key terms (*res publica, civitas, ius, lex*), the paper focuses on two chief elements which make Cicero's definition of the state and, within it, his definition of the people: community of interest (*utilitas communione*) and agreement on law (*iuris consensus*). It is argued that Cicero's view of the state is reinforced by his account of natural law and natural human order. The state is seen as a kind of natural partnership in which all members have to play their social roles and are given authority, responsibilities, and rewards according to their social standing.

Key words:

Cicero, state, republic, representation, law, justice, utility, persona, duty

Bojan Vranić*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Političke ideologije i moć kod Majkla Fridena: da li ideologije ukidaju suštinski sporne pojmove? **

Apstrakt

Tekst analizira tezu Majkl Fridena da suštinski sporni pojmovi, kada su u polju ideologije, postaju izvan-sporni. Fridenova teza jeste da su ideologije most između determinisanosti značenja pojmova i njihove neodređenosti. Proces izvan-sporenja, kojim se pojmovi vraćaju u okvire determinisanosti, Friden vezuje za pojam moći, odnosno, daje argument u prilog teze da onaj ko poseduje moć ima sposobnost da učini pojmove izvan-spornim. U prvom delu rada, analizira se odnos ideologija i suštinski spornih pojmova. U drugom delu rada, autor ispituje uslove pod kojima pojam moći nije suštinski sporan. Autor daje argument da iako ideologije pružaju određene mogućnosti za izvan-spornost, sam pojam moći nema mogućnost da čini druge pojmove izvan-spornim.

Ključne reči:

ideologije, Majkl Friden, moć, suštinski sporni pojmovi, izvan-sporni pojmovi.

* Email: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

** Tekst je nastao u okviru rada na projektu „Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu“ (179076) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U knjizi *The Political Theory of Political Thinking (PTPT)*, Majkl Friden (Michael Freeden) izneo je tezu da se suštinski sporni pojmovi mogu postati izvan-sporni (*decontested*) pomoću ideje rangiranja.¹ Izvan-spornost² je karakteristika pojmova suprotna suštinski spornim pojmovima. Preciznije, Fridenova ideja je da pojmovi čija je upotreba u određenom kulturnom i istorijskom kontekstu postala suštinski sporna, pod određenim uslovima mogu da se izmeste van takvog spora: „Izvan-spornost je pokušaj da se kontrolišu ekvivokalna i kontingentna značenja tako što se posmatra kao konstanta... datih pojmova (autoritet, suverenost, vladavina, hegemonija, legitimnost, poraz, prava – B.V).“³ Radi se razradi teze koju je Friden izneo pre skoro dve decenije u poznatoj knjizi *Political Ideologies (PI)*. Naime, Friden u *PI* iznosi tezu da su politički pojmovi suštinski sporni, ali da kada se nađu u polju ideologija, pojmovi postaju izvan-sporni.⁴ Osnova argumenta je sledeća: ideologije su polja delanja, u kojima politički akteri donose političke odluke o značenju pojma; takvim odlukama se odbacuju rivalske koncepcije pojma kao sporedne ili nekoherentne sa ideološkim postulatima, što čini pojmovno jezgro ideologije izvan-spornim; mehanizam kojim se odluke vezuju za izvan-sporne pojmove jeste rangiranje kao koncepcija moći.

Sama ideja rangiranja bila bi puka trivijalnost da nije načina na koji Friden predlaže da se rangiranje vrši. Naime, još je Gali (Gallie) primetio da se rivalska vrednovanja pojma takmiče oko toga koje će privući veći deo „publike“, odnosno koje će značenje pojma biti dominantno.⁵ Friden radikalizuje Galijevu ideju takmičenja, time što uvodi pojam moći kao osnovni mehani-

¹ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 134.

² Zahvalan sam Nenadu Kecmanoviću što mi je dao ideju kako da prevedem termin „decontested.“ Problem potiče iz već nepreciznog prevoda sintagme „essentially contested concepts“ koji se kod nas ustalio kao suštinski sporni pojmovi. Budući da su „decontested concepts“ suprotnost od suštinski spornih pojmova, bukvalni prevod bi glasio „suštinski nesporni pojmovi.“ Takav prevod ne bi odgovarao duhu ideje suštinske spornosti, budući da ne bi uhvatio procesni sled: pojmovi su najpre bili sporni, pa su onda postali izvan-sporni. Nespornost implicira na odsustvo bilo kakvog spora. Nenad Kecmanović mi je svojim savetima pomogao da uvidim da sintagma „izvan-sporni pojmovi“ valjano prevodi ideju o „decontested concepts.“ Sam termin „izvan-spornost“ je tehnički, i nema značenje van konteksta rasprave o suštinski spornim pojmovima.

³ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, o.c., p. 23.

⁴ Michael Freeden, *Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 76.

⁵ W. B. Gallie, „Essentially Contested Concepts“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56, p. 170.

zam donošenja odluka i sredstvo rangiranja.⁶ Problem koji se *prima facie* javlja može se sažeti u sledeće pitanje: Ako je moć politički pojam, a svi politički pojmovi su suštinski sporni, da li je pokušaj izvan-spornosti pojma osuđen na infinitivni regres spornosti? Problem bi se mogao izbeći ukoliko bi se dokazalo da pojam moći nije suštinski sporan. Cilj mog rada je dvostruk. Prvo, da li je i pod kojim uslovima moć izuzeta iz suštinske spornosti, odnosno po definiciji izvan-sporna? Time bih ujedno ispitao konzistentnost Fridenove teze. Drugo, čak i ako se pokaže da moć nije suštinski sporan pojam da ideologije i dalje nemaju funkciju izvan-spornosti koju im Friden pripisuje.

IDEOLOŠKA POLJA I MOĆ RANGIRANJA

Friden je u *PI* izgradio teoriju ideologija koristeći se morfologijom političkih pojmova. Pod morfologijom pojma, Friden podrazumeva konceptualnu analizu pomoću koje teoretičar ideologija može prepoznati strukturalne elemente pojma i spoznati veze koje tvore pojam u njegovom upotrebnom obliku.⁷ Ova konceptualna analiza sastoji se od identifikovanja logičkih i kvazi kontingentnih delova pojma, o čemu će biti reči u nastavku ovog rada. Friden smatra da su ideologije politička polja u kojima pojmovi dobijaju svoja politička značenja.⁸ Međutim, množina termina „ideologija“ ukazuje na to da ne postoji samo jedno polje ideologije u kojem pojam dobija svoje upotrebno značenje. Dalje, ideološka polja se mogu međusobno preklapati, u borbi za nametanje dominantnog značenja pojma. Iz tog razloga, Friden usvaja Galijevu tezu da su politički pojmovi suštinski sporni.

Teza o suštinski spornim pojmovima prvi put se pojavljuje u tekstu V. B. Galija 1956. godine. Gali je tvrdio da pojmovi iz domena politike, estetike, i filozofije istorije i religije ostaju zauvek u sferi rasprava oko njihovog značenja, ma koliko argumenti neke strane u raspravi bili validni.⁹ Posledica Galijevog gledišta jeste postuliranje stanja „beskrajnih rasprava“ u političkoj filozofiji oko značenja pojmova, i prihvatanje činjenice da dominantno značenje pojma nije ujedno i konkluzivno.¹⁰ Takva teza je u nešto blažem obliku već bila prisutna u radovima oksfordskih pluralista, posebno Isaije Berlina (Isaiah

⁶ Michael Freeden, *Political Ideologies, o. c.*, p. 77.

⁷ *Ibidem*, p. 48.

⁸ *Ibidem*, p. 67.

⁹ W. B. Gallie, “Essentially Contested Concepts”, *o. c.*, p. 168.

¹⁰ Više o tome videti: Gerald Gaus, *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, 2000, pp. 26–32.

Berlin) i Bernarda Viliijamsa (Bernard Williams).¹¹ Međutim, dok su pluralisti tvrdili da je osnovna karakteristika političkih pojmova njihova nesamerljivost, Galijeva teza je išla korak dalje: ne samo što su pojmovi međusobno nesamerljivi, već su nesamerljiva i nijansirana značenja pojma koje se stiču njihovom upotrebom.

Značenje koje nastaje upotrebom pojma jeste ono koje je prema Galiju suštinski sporno, dok sam pojam, uzet u čisto strukturalnom smislu, ostaje izuzet od suštinske spornosti.¹² Friden smatra da je vezivanje suštinske spornosti jedino za ocene i vrednosti previše usko viđenje koje zanemaruje tri važna slučaja.¹³ Prvo, Friden ističe da nisu samo vrednosti sporne, već treba uzeti u obzir i ono što je ne-vredno (unvalued). To će reći da se suštinska spornost odnosi kako na vrednosne, tako i na sudove čija je osnova racionalna (podložna opravdanju). Friden to precizira u *PTPT*, ističući višak izbora među suprotstavljenim značenjima kao karakteristiku suštinski spornih pojmova.¹⁴ Drugo, nisu jedino izbori sporni, već i ono izabrano, bilo da je ono imalo ili steklo status činjenice (brute facts).¹⁵ Friden smatra da su socijalne i političke činjenice uvek proizvod istorijskog i kulturnog konsenzusa, što slabi njihovu determinisanu prirodu. Treće i najveće ograđivanje u odnosu na Galija, Friden čini sa tezom da i sama struktura pojma može biti sporna. Friden objašnjava da to sledi iz specifične topografije pojma koja uključuje brojne komponente od kojih su mnoge neodređene.¹⁶ Da bi se nadomestila neodređenost, topografija pojma se dopunjuje dokučivim (ascertainable) empirijskim sadržajem, koji topografiju čini upotrebljivom u praksi.¹⁷ Dokučivi empirijski

¹¹ Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 49.

¹² Tu tezu sam detaljno analizirao na drugom mestu: Bojan Vranić, "Why Politics is not Essentially Contested?", *CEU Political Science Journal*, Vol. 9, No. 1–2.

¹³ Michael Freeden, *Political Ideologies, o. c.*, pp. 55–56.

¹⁴ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking, o. c.*, p. 164.

¹⁵ Michael Freeden, *Political Ideologies, o. c.*, p. 55.

¹⁶ *Ibidem*, p. 57.

¹⁷ Pokušaću da objasnim primerom empirijsku dokučivost. Zamislimo istraživača koji u amazonskoj prašumi sreće do tada neotkriveno pleme. Njegov zadatak je da razume načine na koje je organizovan svakodnevni život urođenika. Za to mu je potrebno da se kreće kroz selo i njegovu okolinu, što će dokumentovati mapom. Osnovu mape će činiti neki orijentiri: npr. koliba poglavice, totem, lovište itd. Mapa koja bi sadržala samo takve prazne opise, ne bi imala preteranu vrednost za istraživača, osim funkcije markera za snalaženje u prostoru. Stoga, on mora da doda određena značenja identifikovanim topografskim mestima i da uoči njihove veze, poput toga da svaki lovac, pre nego što se upusti u lov, mora da ostavi jedan

sadržaji dati su određenim socijalnim, kulturnim i istorijskim konstruktima, često egzogenim u odnosu na genealoško poreklo pojma, koji samu strukturu pojma čine suštinski spornom.¹⁸

Friden sumira svoje shvatanje suštinski spornih pojma na sledeći način: „Može se zaključiti da je spornost prisutna na dva nivoa: kroz očiglednu spornost vrednosnih sudova, koja koegzistira sa podjednako važnom spornošću većeg broja delova, koji su određeni da budu empirijski dokučivi elementi pojma.“¹⁹ Fridenova modifikovana teza o suštinski spornim pojmovima ima potporu u radu Vilijama Konolija. Prema Konoliju, suštinska spornost je posledica strukturalne konfiguracije političkih pojmova, koja se odlikuje tzv. klasterima.²⁰ To će reći da politički pojmovi svoje značenje dobijaju vezivanjem za određene koncepcije. Te koncepcije su date kroz druge pojmove ili kvazi pojmove. Klasteri se uočavaju u jezičkoj upotrebi korišćenjem rečice „kao“ između pojma i koncepcije: sloboda kao autonomija, pravda kao pravičnost, demokratija kao samouprava. Važna karakteristika pojmova je u njihovoj otvorenoj strukturi (mogućnosti da pomoću rečice „kao“ tvore smislene strukture). Takva struktura dozvoljava vezivanje koncepcija koje genealoški ne pripadaju tom pojmu, odnosno, da se koncepcije različitih pojmova preklapaju.

Analizirajući Konolijevo shvatanje, Friden zaključuje da se suštinska spornost javlja usled činjenice da koncepcije koje tvore klasterne ne pripadaju samo jednom pojmu, već se mogu vezivati za različite pojmove čime dolazi do pre-

kamen svoje pračke kraj totema, da bi mu bogoliki totem pomogao u lovu. Iz toga istraživač može izvesti zaključak da je urodeničko pleme na nivou primitivne religije, tipične za lovačko-sakupljačka društva. To ne mora nužno biti i značenje koje urodenici pripisuju totemu, kao ni svojoj kulturi (naprotiv, oni mogu misliti da su na vrhuncu tehnoloških dostignuća) ali predstavlja empirijski dokučiv sadržaj za određene postupke koje urodenici praktikuju.

¹⁸ Uvođenjem ideje o „dokučivim empirijskim sadržajima“ Friden se preemptivno brani od napada da je njegova teorija ideologija opterećena radikalnim skepticizmom i relativizmom. Primedbu radikalnog skepticizma izneo je Džon Grej (John Gray) na račun Galijeve teze o suštinski spornim pojmovima, vezujući ih za „otvorenu strukturu empirijskih pojmova.“ Drugim rečima, „dokučivost“ je pokušaj rešenja problema skepticizma i relativizma u okviru teze o suštinskoj spornosti. Uporediti: John Gray, „On the Contestability of Social and Political Concepts“, *Political Theory*, Vol. 5, No. 3, pp. 340–341.

¹⁹ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., p. 59.

²⁰ William Connolly, „Essentially Contested Concepts“, In: Samuel Chambers and Terrell Carver (eds.), *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Rutledge, New York, 2008, p. 260.

klapanja i spora u određivanju značenja.²¹ Važno je naglasiti da ova vezivanja nisu nasumična, već su proizvod *izbora* onih koji upotrebljavaju pojam. Po definiciji, izbor nije beskonačan, već limitiran alternativama. Sam čin izbora je, ipak, suštinski sporan. Demonstriraću ovo primerom: Konceptija samouprave može biti vezana za slobodu, kao i za demokratiju – s druge strane, demokratija i sloboda su nesamerljivi pojmovi. U takvom preklapanju klastera, koje remeti nesamerljivost pojma, nastaju suštinski sporni pojmovi. Friden to obrazlaže sledećim rečima: „Specifičnost političkog pojma nastaje iz kombinacije dva faktora: prisustva neizbrisivog dela, iako je taj deo nediferenciran a ne supstantivan; i iz ne-nasumične, čak i kada je krajnje varijabilna, zbirke dodatnih delova koje su pripisane tom ispraznom 'de facto' jezgru kroz limitiran broj prepoznatljivih obrazaca.“²²

Majkl Friden ide korak dalje od Konolija, time što tvrdi da najmanje u jednom kontekstu, preklapanje klastera ne mora nužno da vodi ka suštinski spornim pojmovima. Taj kontekst je *polje ideologija*. Već sam istakao da su za Fridena ideologije polja u kojima se otvaraju mogućnosti za mnogostruka značenja pojmova. S druge strane, pojmovi povratno utiču na strukturu ideologija, tako što ona postaje zavisna od njih: promenom pojma kao jezgra ideologije, menja se sama ideologija.²³ Ključna teza Fridenovog shvatanja ideologija i odnosa prema suštinski spornim pojmovima može se sumirati na sledeći način: Ideologije čine pojmove izvan-spornim time što „vrše konvergenciju“ mnogostrukih dodatnih delova pomoću „političke odluke, koja je osnovna izgradnje političkog identiteta.“²⁴

Kakav konceptualni mehanizam treba primeniti da bi pojmovi bili izvan-sporni? Da li je i taj konceptualni mehanizam suštinski sporan, ili se radi o meta-principu na koji se teza o suštinskoj spornosti ne može primeniti? U osnovi procesa izvan-spornosti pojma, prema Fridenu, leži *pojam moći*.²⁵ Pitanje od naročite važnosti za ovaj rad je: u kojoj meri se struktura pojma moći i struktura suštinski spornog pojma preklapaju, odnosno tvore relaciju u kojoj je moć strukturni dvojniki pojma, tako da može da zameni suštinski sporne delove, čineći ih van-spornim? Odgovor na ovo pitanje se može naći u Fridenovom argumentu povezanosti suštinski spornih pojmova sa društvenim i kulturnim kontekstom.

Da bih objasnio procese konvergiranja višestrukih značenja pojma, moram se ukratko osvrnuti na Fridenov postupak morfološke analize pojma. Već

²¹ Michael Freeden, *Political Ideologies, o. c.*, p. 61.

²² Ibidem, p. 65.

²³ Ibidem, p. 67.

²⁴ Ibidem, p. 77.

²⁵ Ibidem, p. 77.

sam naveo da se morfologija pojmova sastoji iz (1) neotklonjivih i (2) kvazi-kontingentnih delova.²⁶ Prema Fridenu, neotklonjivi delovi su strukturalni delovi pojma, koji tvore logičke relacije i zavisnosti, ali su lišeni bilo kakvog značenja. Otuda, pojam nikad nije svodljiv samo na strukturu. U jezičkoj upotrebi, ta struktura se javlja slično funkciji sintakse u govoru. S druge strane, kvazi kontingentni delovi su nosioci značenja, kojih ima mnogostruko više nego što struktura može da podnese. Međutim, u kontekstu ideologija, struktura pojma postaje fleksibilnija i samim tim može prihvatiti veći broj značenja od kojih neka idejno ili istorijski pripadaju drugim pojmovima. Kao primer može se uzeti pojam autoriteta, koji se u konzervativnom ideološkom polju može pridodati ne bi li se ojačao pojam slobode i opravdalo postojanje paternalističke države. Takva povezanost među pojmovima nije logičke, odnosno čisto strukturne prirode (naprotiv, često može biti i protivrečna, kao u fašizmu²⁷) već kulturne.²⁸

Redosled morfološke analize ideološkog polja može menjati smer, ali uvek sadrži uvek iste elemente: jezgro pojma, koncepcije pojma i socio-kulturna periferija koja utiče na vezivanje jezgra i koncepcije.²⁹ Periferiju treba shvatiti u doslovnom značenju: to su ona shvatanja političkog života koja „guraju“ svoja autentična viđenja značenja jezgra pojma, pokušavajući da ih učine izvan-spornim. Friden daje jasan primer „guranja“: u postkomunističkim društvima, pre pada Berlinskog zida, tržišna privredna predstavljala je periferno značenje pojma slobode radnika, da bi nakon tog događaja, posebno u tranzicionom periodu, postala centralno značenje borbe za slobodu građanina, te je slobodno tržište postalo izvan-sporni pojam zahvaljujući dominaciji neoliberalne ideologije.³⁰

Morfološkom analizom ideoloških polja se ukazuje da pojmovna pomeranja u značenju zavise od onoga ko ima moć u društvu da takvo pomerenje sprovede. Ideološka polja su naročito pogodna za izvan-sporenje pojma

²⁶ Ibidem, pp. 61–62.

²⁷ Džerald Gaus daje dobar primer kako u okviru fašizma opstaju kontradiktorna verovanja samo zahvaljujući nekim ekstra-logičkim stavovima (emotivnim, kulturnim): „Fašizmom su se, na izgled, simultano održavala verovanja da pojedinci treba da budu podređeni kolektivitetu i da su neki pojedinci superiorni i da treba da predvode i oblikuju kolektivitet. Na prvi pogled, ovo su nekonzistentna verovanja; ali ako su emotivno privlačna – recimo, masama koje žele da budu vođene ali i dalje žude za jednakosti – onda oba verovanja mogu biti važni delovi ideologije.“ Videti: Gerald Gaus, *Political Concepts and Political Theories*, o. c., p. 35.

²⁸ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., pp. 69–70.

²⁹ Ibidem, p. 81.

³⁰ Ibidem, 78.

usled delatne funkcije ideologija. U sledećem citatu može se videti Fridenova teza o odnosu moći, ideologija i izvan-spornosti: „Lako je shvatiti zašto mnogi teoretičari ideologije vezuju taj termin za moć, jer postupci izvan-spornosti, odlučivanja, zatvaranja alternativa, i izgradnje političkog identiteta jesu instanca delanja nosioca moći. Zbog toga što ideologije podrazumevaju jedinstveno delanje, one se vezuju za sferu organizacije; zato što podrazumevaju odlučivanje, vezuju se za kontrolu; i zato što podrazumevaju jezik, vezuju se za pokušaje da se za neodređenost veže izvesnost. Suprotstavljene ideologije su stoga borbe za društveno legitimna značenja političkih pojmova i održavanja sklopova koje formiraju, u pokušaju da se uspostave njihove 'ispravne' upotrebe.“³¹

Iz citata se jasno vidi da je Friden sveo pojam moći na mogućnost donošenja odluka. Međutim, u *PI* odnos upotrebe moći u kontekstu ideologija nije dalje objašnjen. S druge strane, u *PTPT*, Friden konkretizuje svoje shvatanje pojma moći time što ga vezuje za rangiranje kao donošenje odluka tamo gde postoji bogat izbor alternativa.³² Moć za Fridena jeste moć odabira značenja pojma, kao i ograničavanje mogućih alternativa: dok neke opcije mogu dobiti status opozicije, druge se jednostavno isključuju kao ekstremne u odnosu na dominantnu ideologiju. Friden eksplicitno navodi kako je njegov projekat protiv političke neutralnosti, kako u teoriji tako i u praksi: „Izražavanje preferencija, preporuka i afirmisanje normi su forme delegitimizacije bilo kakve pretenzije ka neutralnosti, čak i tamo gde se jezik neutralnosti koristi da bi distribuciju značaja, kao što se to zagovara pojedinim modelima liberalne političke filozofije.“³³ Drugim rečima, ljudi se u svakodnevnom životu opredeljuju za određene racionalne i emocionalne postupke, ali alternative nisu date neutralno, već dominantnom ideologijom. Dominacija jedne ideologije jeste garancija izvesnosti visokog stepena.

Kako u *PI* i u *PTPT* Friden naglašava da neodređenost pojma u krajnjoj instanci opstaje, s tim što ideologija svodi neodređenost na najmanju moguću meru. Najmanje dva problema se nameću sa takvim pokušajem. Prvi je taj da Friden pojmove smatra potencijalno suštinski spornim, a potencijalno izvan-spornim. Da ova teza ne bi dobila obrise cinizma, parafraziraću tvrdnju Brajana Berija (Brian Barry), koji je referirajući na Luksovo shvatanje moći (o čemu će više biti reči u sledećem delu rada), onaj ko ne shvata da je pojam je ili suštinski sporan ili to nije, te da nema srednje kategorije, očitno ne razu-

³¹ Ibidem, 77.

³² Michael Freedon, *The Political Theory of Political Thinking*, o. c., p. 134.

³³ Ibidem, 135.

me Galijevu tezu.³⁴ Drugim rečima, tvrditi da je pojam suštinski sporan znači pripisivati mu ekskluzivni atribut, koji isključuje mogućnost izvan-sporenja. Drugo, čini se da je Friden svestan teorijske nerešivosti problema suštinske spornosti, ali da makar u političkoj praksi (kao domenu ideologija) taj problem deluje rešivo. Međutim, šta kvalifikuje ideologije za funkciju ukidanja suštinske spornosti? Mogu navesti najmanje dve alternativne koje su možda i elegantnije za otklanjanje suštinske spornosti u praktičnoj upotrebi pojma. Prvi je vezan za ponašanje, odnosno za ulogu dispozicija u ponašanju. Kako je Rajl (Ryle) istakao, dispozicije ne zahtevaju teorijsku osnovu delanja, već predstavljaju primitivne pojmove koje ne treba dalje analizirati.³⁵ Druga alternativa se nadovezuje za ovu: zbog čega značenje pojma koje ljudi upotrebljavaju ne bismo objasnili političkom socijalizacijom, kao empirijski daleko pristupačnijim poljem?

Drugim rečima, suštinski sporni pojmovi nisu empirijski problem, već onaj koji se javlja na konceptualnom nivou. Na nivou empirijskih objašnjenja, suštinski sporni pojmovi nisu problem, te je samim tim Fridenova teza o ideološkim poljima svojevrsni pucanj u prazno. Psihološka, socio-kulturna i ideološka empirijska objašnjenja mogu imati podjednak uspeh u shvatanju ljudskog ponašanja, a da pri tom zanemare skoro u potpunosti da su pojmovi suštinski sporni. Ipak, ideološka polja možda mogu imati funkciju tvorenja izvan-spornih pojmova, ukoliko je taj proces ostvariv na konceptualnom nivou. Smatram da Fridenovo viđenje jeste hvale vredno i da zaslužuje da se ispita iz drugog ugla, odnosno potrebno je dodatno ispitati konceptualnu koherentnost ideje da pojam moći ima funkciju da pojmove čini izvan-spornim u ideološkom polju. Stoga ću u sledećem delu rada pokušati da analiziram pojam moći i funkciju upotrebe moći u rešavanju političkih sporova.

MOĆ, SPORNOST I SUŠTINSKI SPORNI POJMOVI

Teza koju želim da analiziram u ovom delu rada jeste ona po kojoj pojam moći ima attribute pomoću kojih može da tvori takve relacije sa suštinski spornim pojmovima, tako da ih te relacije čije izvan-spornim. Jedan od načina da to uradim jeste da analiziram Luksovu (Lukes) koncepciju tri dimenzije moći, budući da je ona primer u kojem dolazi do izražaja pojmovna analiza moći.

Luksova koncepcija moći je relevantna za Fridenovu tezu iz najmanje dva razloga. Prvi je krajnje očigledan, budući da Luks eksplicitno kaže da je

³⁴ Videti: John Gray, "On the Contestability of Social and Political Concepts", *o. c.*, p. 333.

³⁵ Videti: Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Rutledge, Abington, 2009, pp. 34–37.

moć suštinski sporan pojam.³⁶ Na prvi pogled, to može delovati kao stanovište suprotno Fridenovom. Međutim, Luks ističe da iako moć jeste suštinski sporan pojam, njegova koncepcija treće dimenzije moći je superiornija u odnosu na druge koncepcije.³⁷ Samim tim, treća dimenzija moći je izvan-sporna. Ukoliko se ta teza pokaže valjanom, onda treća dimenzija moći može imati funkciju koja je Fridenu potrebna. Drugi razlog za prihvatanje Luksove teze kao relevantne za Fridenov slučaj, leži u Luksovoj tvrdnji da treća dimenzija moći spada u oblast ideoloških istraživanja.³⁸

Luks tvrdi da je moć suštinski sporan pojam u onom smislu u kom je Gali smatra da su svi politički pojmovi suštinski sporni. Luks ide i dalje od Galija, smatrajući da on nije bio u pravu kada je tvrdio da su sve koncepcije podjednako relevantne u raspravi, te da nema racionalnog načina da se rasprava okonča.³⁹ Tu se Luks ograđuje od Galija na dva načina, od kojih je prvi taj što pravi gradaciju superiornosti koncepcija pojma moći, poredeći po tom kriterijum pluralističku, institucionalnu i koncepciju treće dimenzije moći. Svaka od ovih dimenzija nadograđuje prethodnu (pluralistička se oslanja na Veberovu (Weber) koncepciju moći), sve dok se ne pokaže da je treća dimenzija moći superiorna, ili makar dovoljna da učini pojam moći izvan-spornim. Drugo važno odstupanje u odnosu na Galija jeste što Luks eksplicitno navodi da nije moguće završiti raspravu o moći samo racionalnim argumentima.

Pojam moći, prema Luksu, praktično je neprimenjiv u slučajevima razmene argumenata, jer autonomno prihvatanje racionalnih ideja ne može se smatrati činom potčinjavanja nečijoj moći u standardnom smislu značenja pojma.⁴⁰ Shodno tome, može se zaključiti da se moć javlja uvek tamo gde se pored racionalnih u raspravu uvode i neki ekstraracionalni stavovi (poput vrednosnih, emotivnih i sl.). Za Luksa, posebno važna komponenta moći, koju drugi teoretičari često pokušavaju da svedu na motivaciju, jeste interes. Budući da svaki subjekt u sporu ima sopstveni interes, takva psihološka činjenica čini pojam moći vrednosno nesvodljivim i otuda suštinski spornim: „Štaviše, sklon sam da tvrdim da je pojam moći jedan od onih pojmova koji su neotklonjivo zavisni od vrednosti.“⁴¹

Izvan-spornost je dostižna ako se pojam moći shvati kao svojevrsna mikrija interesa onih koji imaju moć, onda kada lični interes generalizuju

³⁶ Stiven Luks, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1–4, str. 82.

³⁷ Ibidem, str. 81.

³⁸ Ibidem, str. 106.

³⁹ Ibidem, str. 82.

⁴⁰ Ibidem, str. 88.

⁴¹ Ibidem, str. 82.

kao opšti interes. Uspeh generalizacije jeste i empirijsko svedočanstvo nečije moći. Poznata je Luksova teza da oni koji su se pokorili nečijoj moći ne moraju čak ni biti svesni da su to učinili, kao posledica prikrivenih ličnih interesa moćnika. O toj tezi je već dovoljno rečeno u drugim radovima⁴², dok je za moju analizu važna karakteristika treće dimenzije moći po kojoj iako je sukob oko interesa inherentan svakoj borbi oko moći, do same borbe ne mora ni doći. Luksovim rečima: „Do tog isključivanja (potencijalnih pitanja oko moći – B. V.) može doći i bez stvarnog, opazljivog sukoba, koji je mogao biti uspešno izbegnut – mada i ovde ostaje prećutno pozivanje na potencijalni sukob. Ali, taj potencijal ne mora nikada biti aktualizovan. U ovakvim slučajevima možemo imati *latentni sukob*, koji se sastoji u protivrečnosti između interesa onih koji koriste moć i *pravih interesa* drugih koje oni isključaju. Ti drugi ne moraju biti ni svesni...“⁴³

Ukoliko se prihvati Luksova teza kao konceptualni preduslov, Fridenova upotreba pojma moći u ideološkom polju postaje značajno jasnija. Budući da se ideologijom pojedinačni interesi predstavljaju kao prihvatljivi većinu, koncepcija treće dimenzije moći značajno pojašnjava mehanizme kojima se takvi procesi odvijaju: „I sama po sebi ideologija je jedan od relativno samostalnih suptilnih oblika takve moći (trodimenzionalne – B. V.), a njen uspeh zavisi od toga koliko je ubjedljiva, koliko se prihvata i širi, koliko može da povede, pa i da zavede mase.“⁴⁴ Fridenovo shvatanje ideologije upravo istražuje sposobnosti pojma moći da društvene sporove oko pojmova učini izvan-spornim.

Da li je Luksov pojam moći zaista izvan-sporan? Odgovor na to pitanje zavisi od koherentnosti njegove teze po kojoj je sukob samo potencijalno stanje moći, ali ne mora nužno biti i aktualno. Takvu tezu detaljno je ispitao Andru Mejson (Andrew Mason) u knjizi *Explaining Political Disagreement*. Nevolja je, međutim, što Mejson praktično odbacuje Luksovu tezu, odnosno smatra da ona mora da se revidira do neprepoznatljivosti.⁴⁵ Takvo odbacivanje čita se u Mejsonovom argumentu da su sve teze koje zagovaraju superiornost neke koncepcije nad ostalim, nekonzistentne sa tezom o suštinski spornim pojmovima.

Mejson, međutim, ne odbacuje ideju da neke koncepcije mogu biti bolje, efikasnije, ili da imaju veću normativnu snagu od rivalskih koncepcija. Ono za šta se Mejson zalaže jeste da čak i da se neka koncepcija pokaže kao superiornija od ostalih u raspravi, mora se uzeti u obzir da neki ljudi jednostavno

⁴² Videti: Nenad Kecmanović, „Nasilje i demokratija“, *Godišnjak FPN*, God. III, Br. 3.

⁴³ Stiven Luks, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, *o. c.*, str. 81.

⁴⁴ Nenad Kecmanović, *Elementi vladavine*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 131.

⁴⁵ Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, *o. c.*, p. 51.

odbijaju da ih prihvate kao takve.⁴⁶ Osnovna karakteristika suštinski spornih pojmova, kako to valjano podseća Mejson, jeste da oni koji odbijaju da prihvate superiorne koncepcije mogu imati savršeno racionalne stavove, ali da jednostavno greše u suđenju koja je koncepcija najbolja. Mejson zaključuje da teza o superiornim koncepcijama može biti konzistentna sa onom o suštinski spornim pojmovima tek sa uvođenjem mogućnosti greške u suđenju.⁴⁷

Potrebno je da se na ovom mestu osvrnem na Fridenovu tezu o rangiranju. Već sam istakao da je rangiranje mehanizam koji precizira na koji način oni koji poseduju moć koriste ideološka polja da bi pojam učinili izvan-spornim. Ako se rangiranje oslanja na Luksovu tezu o trodimenzionalnoj moći, onda postaje još jasnije kako se širi ideološka hegemonija. Mejsonov argument, međutim, pokazuje da, ma koliko neko imao moć u svojim rukama, odnosno, koliko god argumenti bili superiorni, neki pojedinci ili društvene grupe i dalje mogu odbijati da prihvate superiornu koncepciju, jer njihovo razumevanje te koncepcije poseduje inherentnu grešku. Činiti grešku, nije isto što i ne biti racionalan, već govoriti nešto što nije primenjivo ili relevantno za raspravu. Kada je to slučaj, radi se o sukobu vrednosti između onih koji zastupaju superiornu koncepciju i onih koji je odbacuju. Ukoliko se takav prozor ostavi otvorenim, a vrednosti su nesamerljive, pojam moći, čak i u totalitarnim ideološkim poljima, uz najistančaniji smisao za propagandu, ne može da ima onu funkciju koju mu Friden i Luks pripisuju.

Uvođenje ideje greške, ili pogrešnosti mišljenja u raspravu ide u prilog Fridenovoj tezi više nego što se to može činiti na prvi pogled. Karakteristika pogrešnog mišljenja jeste da je ono ispravljivo. Tu tezu detaljno je obrazložio Mil (Mill) u svom čuvenom traktatu *O slobodi*, posebno u delu o značaju slobode govora i mišljenja.⁴⁸ Poznato je da je Mil smatrao da je ljudska misao sklona grešci. I dalje od puke psihološke konstatacije, Mil primećuje značaj greške za istinito mišljenje, kao svojevrsnog polja u kome se testiraju istinita uverenja. Mišljenje je za Mila ispravljivo i to putem iskustva i diskusije, te zaključuje da „mora biti diskusije da bi se pokazalo *kako treba interpretirati* iskustvo.“⁴⁹ Uslov ispravljivosti mišljenja zadovoljen je jedino onda kada postoji sloboda mišljenja i govora, zaključuje Mil.⁵⁰ Važnije od toga za ovaj rad jeste Milov prvi i treći zaključak o važnosti slobode govora i mišljenja, prema kojima je vera u sop-

⁴⁶ Ibidem, p. 53.

⁴⁷ Ibidem, p. 55.

⁴⁸ J. S. Mill, *On Liberty*, The Liberal Arts Press, New York, 1956, p. 24.

⁴⁹ Ibidem, 25. Italik moj.

⁵⁰ Ibidem, 64.

stvenu nepogrešivost ekvivalentna držanju za predrasude: da bi se one izbegle, istina do koje držimo mora biti „strogo i iskreno osporavana.“⁵¹

Na prvi pogled, Milovo shvatanje slobode kao slobode govora i misli jeste superiorna koncepcija koja čini pojam slobode izvan-spornim. Otuda, čini se da Milova koncepcija slobode pobija Fridenovu ideju da pojam moći ima monopol nad funkcijom izvan-spornosti. Ipak, smatram da postoji izlaz iz takve situacije koji zahteva revidiranje Fridenove pozicije. Takvo revidiranje se sastoji u sledećem. Milova koncepcija slobode jeste koncepcija koju je on *rangirao* kao najvažniju, i time svrstao sebe u polje ideologije liberalizma. Iako joj dozvoljava mogućnost pogreške, Mil takođe svojoj koncepciji pripisuje moć (samo)ispravke. U kontekstu rasprava oko toga da li je Milova koncepcija slobode istinita ili lažna, ispravna ili pogrešna, domen te rasprave ne obuhvata pojam moći: rasprava o superiornoj koncepciji slobode jeste rasprava o slobodi, a ne moći. Dakle, ukoliko bi se pojam moći pozicionirao van rasprave, onda bi mogao da ima funkciju izvan-spornosti pojmova kao što to Friden želi da prikaže.

Konačno, takva upotreba pojma moći nije nekonzistentna sa tezom o suštinski spornim pojmovima. Na ovom mestu, korisno je ukazati na analitičku razliku suštinski spornih pojmova koju je izveo Endrju Mejson, koji smatra da pojmovi mogu biti suštinski sporni (*essentially contested*) i sporljivi (*contestable*): „Galijeva teza se može izneti na sledeći način: neki društveni i politički pojmovi su suštinski sporljivi jer je njihova *priroda* takva da ostavlja mogućnosti za sporove, ali će biti suštinski sporni samo ako društveni i politički uslovi dozvole ljudima da ospore njihovu upotrebu.“⁵² Ideja o suštinski spornim pojmovima konzistentna je sa Fridenovom idejom o periferiji ideoloških polja u kojima dolazi do spora oko značenja pojmova između dominantnih i marginalnih koncepcija. Sporljivost je atribut pojma koji se javlja onda kada je jezgro pojma takvo da je pogodno za različite interpretacije. Takva pogodnost u domenu mogućeg, ali ne i nužnog i aktualizovanog.⁵³ Stoga, neki pojam može biti sporljiv, ali ne i suštinski sporan. Pojam moći je primer pojma čije jezgro jeste otvoreno za interpretacije, ali koji retko dolazi u kontekstualne okolnosti koji ga čine suštinski spornim, a da to nije praćeno većim radikalnim društvenim promenama. Ukoliko se prihvati takvo shvatanje pojma moći, Fridenova teza o ideološkim poljima u kojima se pomoću rangiranja pojmovi čine izvan-spornim jeste plauzibilna.

⁵¹ Ibidem, 64.

⁵² Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, o. c., p. 58.

⁵³ Luks je dakle bio na dobrom putu da utvrdi prirodu pojma moći, ali je načinio konceptualnu grešku. Pojam moći je sporljiv, ali ne i suštinski sporan.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tri zaključka se mogu izvesti o funkciji ideologija u vezi sa izvan-spornim pojmovima. Prvo, Fridenova teza o ideološkim poljima se mora, slikovito rečeno, podeliti na ideološku komoru i pretkomoru. Ideološka komora je onaj konceptualni prostor u kojem vlada ideološka hegemonija, i u kojem pojmovi mogu biti suštinski sporljivi, što je njihovo intrinzično svojstvo. Pojam moći je izuzetno važan za održavanje takvog stanja, ali nema funkciju da čini pojmove izvan-spornim, jer bi takav postupak bio konceptualno trivijalan. Izuzetak su, možda, ideologije koje karakteriše populizam, koji ima tendenciju da izaziva krizne situacije, držeći društvo tik uz ideološku periferiju, a s ciljem da populistički lider ima legitimitet da konstantno upotrebljava moć. Ideološka pretkomora je na periferiji ideologije, i predstavlja konceptualni prostor u kojem se sporovi oko značenja pojmova zaista odvijaju. Pojam moći u tom konceptualnom prostoru ima potencijal da pod određenim uslovima čini neke pojmove izvan-spornim pomoću mehanizma rangiranja, propuštajući izvan-sporne pojmove u ideološku komoru.

Drugo, kada su u pitanju smene ideoloških sistema, izgleda da se one za Fridena odvijaju slično smenama Kunovih (Khun) paradigmi u naučnim teorijama – tek kada na sistemima nastanu pukotine i krene diskusija o njihovim osnovnim tezama, može se govoriti o smeni. Takvo shvatanje je konzervativno, jer ne dozvoljava ideju o evoluciji ideologija. Da je to prirodni proces, pokazuje primer marksizma, koji iako jeste doživeo slom krajem osamdesetih godina prošlog veka, značajno je evoluirao od prvobitne ideologije nastale u XIX veku. Važnije od toga jeste što Fridenova teorija može pokazati značajne deficite pri identifikovanju pojave kripto oblika ideologija kao mladica ili ostataka celovitih sistema ideologija, koje često prave konvergencije nespojivih ideologija. Dobar primer toga je konvergiranje socijalizma sa nacionalizmom tokom devedesetih u Srbiji.

Konačno, treći zaključak se odnosi na status pojma moći. Fridenova koncepcija moći je u značajnoj meri suštinski sporna. To možda i nije toliko slučaj u kontekstu ideologija, ali jeste u kontekstu politikologije i političke filozofije. Fridenova koncepcija pojma moći je konzistentna sa njegovom teorijom ideologija jedino ako se shvati kao meta-koncepcija. Problem koji se javlja jeste što su meta pojmovi lišeni vrednosti, što sam pojam moći čini amorfnim i vrednosno neutralnim. Takva koncepcija moći i dalje nije neutralna, ali jeste izvor velikih sporova u okviru politikologije i političke filozofije, posebno u vezi sa pitanjem vrednosne nesvodljivosti interesa. Teorija ideologije, kao zatvoreni konceptualni sistem za koji se Friden zalaže, zaista rešava problem suštinski spornih pojmova na trivijalan način, jer u takvim sistemima ni nema rasprave (iako mogućnosti ostaju otvorene). Pojam moći, s druge strane, ne može vršiti funkciju izvan-spornosti koju mu Friden pripisuje, budući da je suštinski sporan pojam.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Gallie, W. B., "Essentially Contested Concepts", *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56, pp. 167–198.
- [2] Gaus, Gerald, *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, 2000.
- [3] Freedman, Michael, *Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- [4] Freedman, Michael, *The Political Theory of Political Thinking*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- [5] Gray, John, "On the Contestability of Social and Political Concepts", *Political Theory*, Vol. 5, No. 3, pp. 331–348.
- [6] Mill, J. S., *On Liberty*, The Liberal Arts Press, New York, 1956.
- [7] Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine*, Čigoja štampa, Beograd, 2011.
- [8] Kecmanović, Nenad, „Nasilje i demokratija“, *Godišnjak FPN*, God. III, Br. 3, str. 43–54.
- [9] Luks, Stiven, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1–4, str. 69–110.
- [10] Mason, Andrew, *Explaining Political Disagreement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- [11] Ryle, Gilbert, *The Concept of Mind*, Routledge, Abington, 2009.
- [12] Vranić, Bojan, "Why Politics is not Essentially Contested?", *CEU Political Science Journal*, Vol. 9, No. 1–2, pp. 1–15.
- [13] Connolly, William, "Essentially Contested Concepts", In: Samuel Chambers and Terrell Carver (eds.), *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Routledge, New York, 2008.

Bojan Vranić

MICHAEL FREEDEN'S VIEW ON POLITICAL IDEOLOGIES
AND POWER: DO IDEOLOGIES MAKE ESSENTIALLY
CONTESTED CONCEPTS DECONTESTED?

Abstract

This paper analyses Michael Freeden's thesis that essentially contested concepts become decontested in the field of ideology. Freeden claims that ideologies are the bridge between determinacy and indeterminacy of concepts. He relates decontested concepts to determinacy by introducing the concept of power, arguing that power wielders can make concepts decontested. The first part of this paper analyses the relationship between ideologies and essentially contested concepts. In the second part, the author questions the conditions of the decontested concept of power. The author argues that even if ideologies could serve as decontesting fields, the concept of power cannot make other concepts decontested.

Key words:

ideologies, Michael Freeden, power, essentially contested concepts, decontested concepts.

Ivan Mladenović*

*Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet*

Negativna sloboda i odsustvo dominacije: O liberalnom i republikanskom shvatanju pojma slobode**

Apstrakt

U ovom radu, bavimo se razlikom između liberalnog i republikanskog shvatanja pojma slobode. Zastupnici republikanskog stanovišta u novijoj teoriji politike, smatraju da pored tradicionalne razlike između negativnog i pozitivnog pojma slobode, treba uvesti i treći pojam koji slobodu određuje kao odsustvo dominacije. Kao što zastupnici liberalnog gledišta smatraju da shvatanju negativne slobode treba dati prednost u odnosu na pozitivnu slobodu, teoretičari republikanske orijentacije tvrde da shvatanju slobode kao odsustva dominacije treba dati prednost u odnosu na negativno shvatanje slobode. S obzirom da teoretičari republikanske orijentacije svoje gledište u velikoj meri određuju i brane uvođenjem trećeg pojma slobode, ističući analitičke, a ne samo normativne prednosti uvođenja takvog jednog pojma, naš zadatak u ovom radu biće da ispitamo da li to predstavlja poboljšanje u odnosu na određenje pojma negativne slobode.

Ključne reči:

Negativna sloboda, pozitivna sloboda, odsustvo dominacije, nemešanje, liberalno shvatanje slobode, republikansko shvatanje slobode

* Email: ivan.mladenovic@f.bg.ac.rs

** Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 43007, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad je prethodno prezentovan na naučnom skupu u okviru Škole političke filozofije dr Zoran Đinđić, koja je održana od 20–26. maja 2012. godine, na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu.

U ovom radu, bavićemo se razlikom između pojma negativne slobode i slobode shvaćene kao odsustvo dominacije. Zastupnici republikanskog stanovišta u novijoj teoriji politike, smatraju da pored tradicionalne razlike između negativnog i pozitivnog pojma slobode, treba uvesti i treći pojam koji slobodu određuje kao odsustvo dominacije. Sloboda kao odsustvo dominacije podrazumeva da osobe nisu zavisne od volje drugih ljudi. U meri u kojoj ovakva zavisnost postoji, po republikanskom stanovištu, postoji i odnos dominacije. Međutim, ovo republikansko shvatanje ne podrazumeva samo dodavanje još jednog pojma slobode. Kao što zastupnici liberalnog gledišta smatraju da shvatanju negativne slobode treba dati prednost u odnosu na pozitivnu slobodu, teoretičari republikanske orijentacije tvrde da shvatanju slobode kao odsustva dominacije treba dati prednost u odnosu na negativno shvatanje slobode. Ponekad se čak čini da oni argumentuju da ako se prihvati republikansko shvatanje slobode, onda liberalno shvatanje negativne slobode treba da bude odbačeno.¹

Nas, u ovom radu, neće toliko zanimati koje su, uopšteno gledano, prednosti i mane, liberalnog i republikanskog stanovišta. Takođe, nećemo se baviti normativnim implikacijama liberalnog i republikanskog shvatanja slobode. U ovom radu, pre svega, će nas interesovati konceptualna pitanja u vezi sa određenjem pojma slobode. S obzirom da teoretičari republikanske orijentacije svoje gledište u velikoj meri određuju i brane uvođenjem trećeg pojma slobode, ističući analitičke, a ne samo normativne prednosti uvođenja takvog jednog pojma, naš cilj biće da ispitamo da li to predstavlja poboljšanje u odnosu na ranija shvatanja slobode u okviru savremene teorije politike.

Rad se sastoji iz tri dela. U prvom delu rada, uvodimo pojmove negativne i pozitivne slobode onako kako ih je odredio Isaija Berlin (I. Berlin). Takođe, objašnjavamo zašto, po Berlinovom shvatanju, liberalno stanovište daje primat negativnom u odnosu na pozitivno shvatanje slobode. U drugom poglavlju, pokazujemo na koji način zastupnici republikanskog shvatanja uvode treći pojam slobode, kao i na koji način argumentuju protiv negativnog shvatanja slobode. Pored toga, pokazujemo da se protiv republikanskog shvatanja slobode kao odsustva dominacije može konstruisati sličan argument onome koji zastupnici republikanskog gledišta formulišu protiv Berlinovog shvatanja negativne slobode. U trećem delu rada, ispitujemo da li uvođenje pojma slobode kao odsustva dominacije ima određenih prednosti u odnosu na pojam negativne slobode.

¹ Generalna linija reakcije na nove republikanske tendencije u savremenoj teoriji politike bila je da one ne nude ništa što već nije obuhvaćeno liberalnim gledištem, te da u tom smislu ne predstavljaju istinsku alternativu liberalizmu. Videti: Robert E. Goodin, "Folie Républicaine", *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, pp. 55–76.

RAZLIKA IZMEĐU POJMOVA NEGATIVNE I POZITIVNE SLOBODE

Ljudima sloboda može biti potrebna kako bi nešto uradili, ali i kako bi odlučili kakav život žele da vode, odnosno koje ciljeve da slede. U prvom slučaju, reč je o slobodi od određenih ograničenja ili prepreka koje mogu stajati na putu nečijeg delovanja. U drugom slučaju, potrebna je sloboda da čovek nešto bude ili postane. Upravo je ovu razliku između „slobode od“ i „slobode za“, kao suštinsku za razumevanje značenja pojma slobode, istakao Isaija Berlin u svom članku „Dva pojma slobode“.² Berlin polazi od toga da postoji razlika između onoga što naziva negativnim i pozitivnim shvatanjem slobode. Za značenje slobode u negativnom smislu karakteristično pitanje je „U kom području subjektu – osobi ili grupi osoba – treba da bude ostavljeno na volju da radi ili da bude ono za šta je sposoban, bez uplitanja drugih osoba?“. S druge strane, za razumevanje značenja pozitivne slobode karakteristično je pitanje „Šta ili ko je izvor kontrole ili uplitanja koje može nekoga da natera da radi ili da bude pre ovo negoli ono?“.³ Međutim, u formi u kojoj su postavljena, ova pitanja takođe mogu da zavedu na krivi put. Naime, u oba slučaja se javlja uplitanje nekoga sa strane i onemogućavanje osobe da nešto uradi ili postane. Kako bi dodatno precizirao razliku o kojoj je reč, Berlin je kasnije pojednostavio ova pitanja tako da glase: „Koliko se vlast meša u moj život?“ i „Ko mnome vlada?“, ili alternativno, „Koliko se nada mnom vlada?“ i „Ko nada mnom vlada?“. Jasno je da se i u ovom sažetijem obliku prvo pitanje u svakom od parova odnosi na određenje pojma negativne slobode, a drugo, na shvatanje pozitivne slobode.

Kao što je već nagovešteno, pojam negativne slobode obično se shvata tako da je osoba slobodna u smislu da ne postoje ograničenja u pogledu njenog delovanja. Osoba je slobodna u onoj meri u kojoj ne postoje nikakve prepreke da uradi ono što želi. Ali o kakvim preprekama je reč? Zamislimo da želimo da putujemo u Barselonu avionom i da na dan leta aerodrom bude okovan gustom maglom. Sasvim sigurno, magla se isprečila na putu naše želje da budemo u Barseloni. Ili zamislimo situaciju da osoba ima jaku želju da bude pop pevačica, ali da ima tremu od javnog nastupa. U ovom slučaju, prepreka bi bila psihičke prirode. Međutim, kada se govori o negativnoj slobodi kao odsustvu prepreka onda se uglavnom ne misli na ovakve vrste fizičkih i psihičkih ograničenja. Prinuda koja me sprečava da uradim željenu stvar može doći od drugih ljudi. Tek ukoliko mi drugi ljudi namerno postavljaju prepreke na mom putu da ostvarim ono što želim, tek u tom slučaju možemo govoriti o

² Za ovaj članak često se tvrdi da je „najuticajniji esej“ savremene političke filozofije. Videti: Adam Swift, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008, str. 65.

³ Isaija Berlin, *Četiri ogleđa o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, str. 204.

istinskom ograničavanju slobode. Zato Berlin kaže da „slobodan u tom smislu znači neometan od drugih“, i dodaje da, „što je veće područje u kojem mi se niko ne isprečava na putu, to je veća moja sloboda“.⁴ Pojam negativne slobode odnosi se, dakle, primarno na slobodu shvaćenu u političkom smislu.

Za negativno shvatanje slobode karakterističan je sledeći Hobsov (T. Hobbes) stav: „Slobodan čovek je onaj što u stvarima koje je po svojoj snazi i pameti u stanju da čini nije sprečavan da čini šta mu je volja“.⁵ Međutim, nije teško uvideti u čemu je osnovni problem ovakvog jednog stanovišta. Zamislimo da smo se sa prijateljicom dogovorili da u bioskopu sledeće večeri gledamo film „Osmi putnik“. U međuvremenu su nam iskrsele obaveze i javljamo prijateljici da ne možemo sutra da idemo da gledamo film. Dakle, biramo da ne idemo u bioskop i niko nas ne ometa u izboru te opcije. Međutim, a da to ne znamo, u svakom slučaju sutra ne bismo mogli da gledamo taj film jer će on biti skinut sa repertoara svih bioskopa. Da li to znači da smo zaista bili slobodni prilikom pravljenja izbora? Da smo se kojim slučajem odlučili za drugu opciju sasvim sigurno bi stajala prepreka na putu njenog ostvarenja. Hobs bi u ovakvom tipu slučaja bio spreman da tvrdi kako smo slobodni sve dok ne postoje prepreke u pogledu opcije koju zaista preferiramo. Ali ovo stanovište je problematično. Teško da možemo reći da neko pravi slobodan izbor ako su mu sve opcije osim jedne nedostupne.

Berlin koji je inicijalno usvojio određenu verziju hobsovskog shvatanja negativne slobode kao odsustva prepreka, kasnije je revidirao svoje stanovište tako da izbegava ovu vrstu prigovora. Po njegovom kasnijem shvatanju, za negativno određenje slobode nije bitno samo da su otvorena vrata u pogledu onoga što preferiramo, već negativna sloboda znači da su i mnoga druga vrata otvorena. Berlin kaže da pojam negativne slobode podrazumeva ne samo odsustvo prepreka u pogledu onoga što želimo, „već i odsustvo onoga što ometa moguće izbore i aktivnosti – odsustvo prepreka na putu kojim čovek može odlučiti da ide. Takva sloboda u krajnjoj liniji ne zavisi od toga da li uopšte želim, ili dokle želim da idem, već od toga koliko ima otvorenih vrata, koliko su otvorena, koliki je njihov značaj u mom životu“.⁶ Ako su otvorena samo jedna vrata, makar ona vodila i ka najboljim mogućim posledicama, to nije dovoljno da bismo osobu kojoj su ona otvorena u potpunosti smatrali slobodnom u negativnom smislu tog pojma.

Za pozitivno shvatanje slobode od odlučujuće važnosti je pojam autonomije. Berlin uočava da se u osnovi ideje o autonomiji nalazi teza o dva sop-

⁴ Isto, str. 206.

⁵ Tomas Hobz, *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, Kultura, Beograd, 1961, str. 21. Trebalo bi, ipak, dodati da Hobs u tom kontekstu ne misli isključivo na prepreke koje mogu doći od drugih ljudi, već i na fizičke prepreke.

⁶ Isaija Berlin, *Četiri ogleđa o slobodi*, op. cit., str. 43.

stva. Višeg sopstva koje je racionalno i nižeg koje je nagonско i iracionalno. Pojam autonomije podrazumeva da više ili racionalno sopstvo upravlja i propisuje zakon nižem ili iracionalnom, empirijskom sopstvu. Načelno gledano, ideja o autonomiji ne bi trebalo da bude naročito problematična. Mnoštvo naših želja i sklonosti može biti krajnje iracionalno, pa čak i štetno po naše zdravlje i blagostanje. Ideja autonomija podrazumeva da možemo formirati želje višeg reda koje su u stanju da kontrolišu želje nižeg reda. Recimo da imam neumerenu želju za uživanjem u „brzoj hrani“. Znamo da osoba koja autonomno odlučuje može da se distancira od te svoje želje i podvrgne je testu propitivanja u svetlu racionalnosti. Na osnovu takvog jednog propitivanja mogu da zaključim kako ova moja sklonost može biti štetna po moje zdravlje i formirati želju višeg reda da izbegavam „brzu hranu“. Berlin, ipak, smatra da je određenje pozitivne slobode znatno problematičnije od određenja negativne slobode. Zašto je to tako?

Više ili racionalno sopstvo ne mora nužno biti mišljeno po modelu individualnog donošenja odluke, već može biti i društveno nametnuti obrazac. Problem u vezi sa pozitivnom slobodom javlja se tek na društvenom planu. A problem se sastoji u sledećem: urediti društvo tako da ono bude organizovano po modelu racionalnih pojedinaca (kod kojih racionalno sopstvo dominira nad empirijskim sopstvom). Imajući u vidu, da ljudi najčešće nisu u dovoljnoj meri racionalni kako bi se uklopili u ovakvu jednu sliku idealnog društva, pojam pozitivne slobode može implicirati da oni koji imaju znanje, na primer neka vladajuća elita, ubedi one kojima dominira njihovo niže sopstvo u ispravnost podređivanja njihovom višem ili racionalnom sopstvu, tako što bi im bila nametnuta koncepcija sopstva za koju se tvrdi da je u njihovom interesu. U tom slučaju, pojam pozitivne slobode vodi u opravdanje paternalizma. Stvari, po Berlinovom mišljenju, mogu biti još i gore ukoliko se idealno društvo nameće nasilnim sredstvima pri čemu se opravdanje za ovo nametanje vidi upravo u realizaciji pravog ili istinskog sopstva svakog člana društva. U tom slučaju, pojam pozitivne slobode ima totalitarne implikacije. Ima, dakle, nečeg paradoksalnog u određenju pozitivne slobode, barem kako je Berlin shvata. Ona u ime autonomije kao osnove ljudske slobode, poriče mogućnost ljudske slobode. Otud, ne čudi što Berlin daje prednost negativnom shvatanju slobode u odnosu na pozitivno.

TREĆI POJAM SLOBODE: ODSUSTVO DOMINACIJE

Zastupnici republikanske teorije smatraju da prednost koju liberali pridaju pojmu negativne slobode nije dovoljno ubedljiva. Njihov cilj nije da pokažu kako pozitivno shvatanje slobode ima prednost nad negativnim, već da sam negativan pojam slobode nije u dovoljnoj meri kritički preispitan. Jednom kada se podvrgne kritičkom propitivanju, zastupnici republikanske teorije

tvrdi da se on pokazuje kao nedovoljno adekvatno određenje slobode. Zato oni predlažu republikansko shvatanje slobode kao odsustva dominacije kao znatno bolju alternativu. Dakle, po njihovom shvatanju, ključna razlika nije između negativnog i pozitivnog shvatanja slobode, već između negativnog shvatanja slobode i slobode kao odsustva dominacije. Zapravo, oni se zalažu za treći pojam slobode koji bi bio najadekvatnije određenje tog pojma.⁷ U ovom delu rada, s obzirom da nas prvenstveno interesuju konceptualna pitanja, a ne šire shvaćena razlika između liberalne i republikanske normativne političke teorije, posebnu pažnju posvetićemo Petitovim (P. Pettit) argumentima protiv negativnog shvatanja slobode.⁸

Petit razlikuje sledeća tri pojma slobode: 1. sloboda shvaćena u hobsovskom smislu kao odsustvo prepreka, 2. sloboda kao nemešanje, koja je karakteristična za Berlinovo određenje negativne slobode i 3. sloboda kao odsustvo dominacije, koja je karakteristična za republikansko gledište. On tvrdi da Berlinovo stanovište predstavlja nestabilnu poziciju između druge dve pozicije. Polazište za Petitov stav u prilog republikanskog shvatanja slobode jeste ispravnost Berlinovog argumenta kojim se kritikuje hobsovsko shvatanje da se sloboda sastoji u nepostojanju prepreka da radimo ono što želimo.⁹ Videli smo, da Berlin smatra kako za slobodu nije dovoljno da vrata budu otvorena samo u pogledu opcije koju preferiramo, već i u pogledu mnogih drugih opcija. Petit nudi sledeći argument kako bi formalno prikazao problem u vezi sa hobsovskim određenjem slobode kao odsustva prepreka:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Hobsom, da uživamo slobodu između opcija A i B, samo u slučaju da izbegavamo mešanje neke osobe u pogledu opcije koju zaista biramo; time izbegavamo sprečavanje zadovoljenja naše želje.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora u slučaju kada opcija A podrazumeva mešanje neke osobe, opcija B ne podrazumeva mešanje, a mi biramo A.
3. Ali, po početnoj pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora u tom slučaju ukoliko bismo izabrali B.
4. Ukoliko nam je poznata ova situacija, čini se, dakle, da je moguće očuvati slobodu izbora, bez ikakvog ograničenja u pogledu mešanja druge osobe, prilagođavajući svoje preferencije tako da biramo opciju B.

⁷ Quentin Skinner, "A Third Concept of Liberty", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 117, pp. 237–268.

⁸ Philip Pettit, "The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin", *Ethics*, Vol. 121, No. 4, pp. 693–716.

⁹ Petit čak tvrdi da ovaj argument, „predstavlja Berlinov najtrajniji doprinos razmišljanju o slobodi“. Videti: Isto, p. 699.

5. Ali to je apsurdno. Ne možemo biti slobodni samo time što se prilagođavamo dispoziciji neke druge osobe da se umeša u naš izbor.
6. Dakle, početna pretpostavka da je izbegavanje sprečavanja zadovoljenja naše želje dovoljno za slobodu, mora da bude pogrešna.

Do ove tačke, postojala bi saglasnost između Petita i Berlina u pogledu hobsovski shvaćene negativne slobode. Međutim, Petit ističe da se sličan argument može konstruisati i protiv Berlinovog shvatanja negativne slobode, odnosno slobode kao nemešanja, koje podrazumeva da i druge opcije moraju da budu otvorene, a ne samo ona koju preferiramo. Evo kako glasi taj argument:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Berlinom, da uživamo slobodu izbora između opcija A i B, samo u slučaju da su obe opcije dostupne; čime izbegavamo nečije mešanje u pogledu svake od opcija a ne samo one koju želimo.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora u slučaju kada neka osoba ima moć da se umeša i koja, ukoliko je zlonamerna, može da se umeša bilo u jednu, bilo u drugu opciju.
3. Ali, po pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora u slučaju kada bi se druga osoba, bez obzira na njenu moć, suzdržala od toga da se meša u bilo koju od opcija.
4. Ukoliko vam je poznata ova situacija, čini se da možete postati slobodni, bez redukovanja nečije moći da se umeša, dodvoravajući se osobi koja ima moć da se umeša.
5. Ali to je apsurdno. Ne možemo postati slobodni tako što ćemo se prilagoditi nekome ko ima moć da se umeša.
6. Dakle, početna pretpostavka da je nemešanje dovoljno za slobodu mora da bude pogrešna.¹⁰

Zbog toga je, po Petitovom shvatanju, Berlinovo određenje negativne slobode jednako neadekvatno kao Hobsovo. Petit zato brani ideju o trećem pojmu slobode, shvaćenom kao odsustvo dominacije, koji implicira da nije dovoljno da vrata u pogledu mogućih opcija budu otvorena, već da ne sme biti ni moćnih čuvara vrata koji po svojoj volji mogu da ih zatvore. Ključna stvar u vezi sa dominacijom jeste da ona predstavlja ograničenje slobode uprkos tome što ne mora da implicira niti postavljanje prepreka, niti bilo kakvo mešanje u pogledu mogućih opcija za nečije delovanje. Upravo ovu dimenziju ograničenja slobode, po republikanskom gledištu, nije moguće zahvatiti liberalnim shvatanjem negativne slobode. Jer ako nema mešanja drugih osoba u pogledu mogućih opcija za nečije delovanje, ta osoba je po Berlinovom shva-

¹⁰ Isto, pp. 699–700.

tanju, u najvećoj mogućoj meri slobodna. Ali ne i po republikanskom shvatanju pojma slobode kao odsustva dominacije. To što se neka moćna osoba A, iako je u mogućnosti, ne meša u moguće opcije druge osobe B, ne znači da je osoba B slobodna. Naprotiv, ona je neslobodna sve dok osoba A ima moć da se po svojoj volji umeša u moguće opcije za delovanje osobe B. Republikansko određenje slobode kao odsustva dominacije podrazumeva nepostojanje takvih osoba koje imaju moć da se po svojoj volji umešaju u moguće opcije za delovanje drugih ljudi.

Međutim, nama se čini da se republikansko shvatanje slobode kao odsustva dominacije može kritikovati na sličan način na koji su kritikovana određenja negativne slobode. Evo kako bi glasio argument protiv Petitovog shvatanja slobode kao odsustva dominacije:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Petitom, da smo slobodni u smislu odsustva dominacije samo ako nema osoba koje su toliko moćne da mogu po svojoj volji vrata u pogledu mogućih opcija za naše delovanje da ostave otvorenim ili ih zatvore; sloboda kao odsustvo dominacije znači da nema moćnih čuvara vrata.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora, ako je neka osoba u tolikoj meri moćna da može po svojoj volji da drži otvorenim, ili zatvori vrata, u pogledu opcija za naše delovanje; dakle, ne uživamo slobodu sve dok ima moćnih čuvara vrata.
3. Ali, po pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora ukoliko bi postojala osoba J koja može da kontroliše da li je osoba K čuvar vrata koji može proizvoljno i po svojoj volji da ih otvara i zatvara u pogledu našeg delovanja, i zahvaljujući tome može biti sankcionisano K-ovo eventualno zatvaranje vrata u pogledu opcija za naše delovanje.
4. Ukoliko je to tako, čini se da možemo postati slobodni umnožavanjem u nedogled broja osoba koje kontrolišu da nema moćnih čuvara vrata.
5. Ali to je apsurdno. Ne možemo postati slobodni tako što ćemo u nedogled povećavati broj čuvara koji nas čuvaju od čuvara vrata.
6. Dakle, početna pretpostavka da je sloboda kao odsustvo dominacije dovoljna za slobodu, mora da bude pogrešna.¹¹

Osnovna poenta je da ako se protiv negativnog shvatanja slobode može konstruisati argument koji je sličan argumentu protiv hobsovski shvaćenog odsustva prepreka, onda se isto tako sličan argument prethodnim argumentima može formulisati i protiv republikanskog određenja slobode kao odsustva dominacije. Kao što smo već istakli, ovo naše istraživanje je isključivo konceptualne, a ne normativne prirode. Ono, dakle, nije razmatranje o idealima koje

¹¹ Isto, p. 704.

vezujemo za liberalno i republikansko shvatanje slobode. A ono je pokazalo, da pojam slobode kao odsustva dominacije ne prolazi bolje od pojma negativne slobode kada se podvrgne kritičkom preispitivanju. Razmatranja u ovom poglavlju pokazuju da u meri u kojoj liberalno shvatanje negativne slobode nije adekvatno, u istoj toj meri nije adekvatno ni republikansko shvatanje slobode. U nastavku rada, razmatramo da li se može ponuditi argument u prilog negativnog određenja slobode, koji bi bio otporan na republikanski tip kritike.

DA LI SE POJAM NEGATIVNE SLOBODE MOŽE ODBRANITI OD REPUBLIKANSKE KRITIKE?

Glavna teza u vezi sa republikanskim shvatanjem slobode jeste da ono pokazuje kako sama mogućnost mešanja, a ne aktuelno mešanje u moguće opcije za delovanje drugih ljudi, može predstavljati značajno ograničenje za njihovu slobodu.¹² Samim tim, republikansko shvatanje pojma slobode pokazuje da liberalno određenje slobode, u smislu negativne slobode ili odsustva mešanja u tuđe izbore, nije u dovoljnoj meri adekvatno. Postavlja se pitanje da li se određenje negativne slobode može odbraniti od ovog prigovora. U ovom poglavlju bavićemo se razmatranjem primera koji navodi Metju Krejmer (M. Kramer) kako bi demonstrirao da se pojam negativne slobode može odbraniti od kritike koja dolazi sa republikanskog stanovišta.¹³ Ovaj primer trebao bi da dovede u pitanje glavnu pretpostavku na kojoj teoretičari republikanske orijentacije zasnivaju svoju kritiku negativnog određenja slobode. To je pretpostavka da odnos dominacije ne podrazumeva da osoba koja po svojoj volji može da se umeša u moguće izbore druge osobe, to nužno i čini. Sama mogućnost da ona to učini dovoljna je za odnos dominacije.

Krejmer kao primer koji dovodi u pitanje ovakvu pretpostavku u vezi sa shvatanjem dominacije navodi priču o „dobročudnom divu“.¹⁴ Zamislimo da se u nekoj zajednici rodi div koji ne samo svojom snagom i veličinom, već i svojom inteligencijom i spretnošću nadmašuje snagu svih građana te zajednice. Drugim rečima, on može po svojoj volji da potčini čitavu zajednicu i sve njene stanovnike svojoj vlasti. S obzirom na postojanje ovakve mogućnosti,

¹² Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, Chapter 2; Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Clarendon Press, Oxford, 1997, Chapter 2.

¹³ Matthew K. Kramer, "Liberty and Domination" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 31–58.

¹⁴ Isto, pp. 47–48.

zastupnici republikanske teorije morali bi da kažu kako postoji odnos dominacije između ovog diva i bilo kog pojedinačnog člana te zajednice. Međutim, uprkos tome, zamislimo, takođe, da je ovaj div dobroćudan, i da umesto ispoljavanja svoje moći radije bira da se povuče u neku pećinu gde provodi vreme čitajući i razmišljajući. Dakle, verovatnoća da se dobroćudni div umeša u bilo čije moguće opcije za delovanje je izuzetno mala. Uprkos ovoj izuzetno maloj verovatnoći, zastupnik republikanskog shvatanja bio bi prinuđen da i dalje tvrdi kako postoji odnos dominacije između dobroćudnog diva i građana date zajednice, jer ako bi promenio svoje mišljenje div bi lako mogao da se umeša u moguće izbore bilo kog člana te zajednice. Ali čini se pogrešnim tvrditi da građani nisu slobodni uprkos tome što se niko ne meša u njihove izbore i što je verovatnoća za takvo mešanje izuzetno mala.

Važno je istaći da je poenta u vezi sa ovim primerom prvenstveno konceptualne, a ne normativne prirode. Ona ukazuje da republikansko određenje dominacije pati od određenih problema, koje je moguće izbeći negativnim shvatanjem slobode. Ako je verovatnoća da se osoba A umeša u moguće opcije za delovanje osobe B ekstremno mala, onda možemo reći da je verovatnoća da osoba B bude slobodna, u negativnom smislu tog pojma, izuzetno velika. Ovo je znatno prihvatljivije od tvrdnje koju bi morao da zastupa teoretičar republikanske orijentacije da je osoba B i dalje jednako neslobodna jer, iako ekstremno malo verovatna, postoji mogućnost da se osoba A umeša u moguće opcije za delovanje osobe B. Važilo bi zapravo i obrnuto. Što je veća verovatnoća da se osoba A umeša u mogući izbor osobe B, što je karakteristično za odnos dominacije, to bismo pre mogli reći da osoba B nije slobodna u negativnom smislu tog pojma. Ali ništa se ne dobija time što se u tom slučaju tvrdi da je reč o odnosu dominacije, jer velika verovatnoća da se osoba A umeša, čak i ako ona to ne čini, ograničava negativnu slobodu osobe B. Ako postoji bilo kakav odnos dominacije, on se jednako tako može objasniti ograničenjem slobode u negativnom smislu. Dakle, početna pretpostavka o dominaciji kao mogućnosti mešanja, a ne aktuelnom mešanju, ne predstavlja dobru osnovu za kritiku negativnog shvatanja slobode, niti se iz nje mogu izvesti neke implikacije koje već ne mogu biti izvedene iz negativnog određenja slobode.¹⁵

Odgovor zastupnika republikanskog gledišta na kritiku koja se zasniva na probabilističkim razmatranjima u vezi sa slobodom i neslobodom bio je da još jednom ukažu na to da čak i mala verovatnoća da se osoba A umeša u izbor osobe B ne znači odsustvo dominacije. Osoba B možda ne mora da brine u pogledu ostvarivosti mogućih opcija za svoje delovanje, ali je i dalje u

¹⁵ Ističemo još jednom da su ove poente prvenstveno konceptualnog, a ne normativnog karaktera. One imaju za cilj da istaknu u čemu je problem sa republikanskim određenjem slobode i neslobode, a ne da opravdaju sa normativne tačke gledišta nekakvu benevolentnu despotiju u kojoj bi građanima bio ostavljen širok prostor za upražnjavanje mnogih sloboda u koje se ovaj dobri despot ne meša.

suštinskom smislu neslobodna. Petit, i dalje, insistira na tvrdnji da će „tuđinska kontrola (*alien control*) ostati sve dok neki delatnik može da se umeša, bez obzira na smanjenu verovatnoću takvog mešanja“.¹⁶ Međutim, čini se da Petit u svom odgovoru ponavlja upravo onu pretpostavku koja je kritikom republikanskog stanovišta dovedena u pitanje. On nigde ne kaže da li odnos dominacije ostaje nepromenjen s obzirom na ekstremno malu verovatnoću da se delatnik meša u moguće izbore drugih osoba. Quentin Skinner (Q. Skinner), u svom odgovoru na kritiku koja se zasniva na probablističkim razmatranjima kaže upravo to. On koristi omiljeni primer teoretičara republikanske orijentacije koji se zasniva na razlici između gospodara i roba. Skinner kaže da ako postoji ovakav odnos dominacije, onda bez obzira na to koliko je gospodar blagonaklon prema robu, rob i dalje u suštinskom smislu ostaje neslobodan. On tvrdi da, „čak i ako je zanemarljiva verovatnoća da će se neko umešati u upražnjavanje različitih moći robova, njihov suštinski položaj ropstva ostaje netaknut. Sama činjenica da gospodar ili vladar ima arbitrarnu moć da interveniše jeste ono što oduzima njihovu slobodu, ne bilo kakva određena verovatnoća da će ta moć ikada biti upotrebljena“.¹⁷

Moglo bi se, ipak, postaviti pitanje u kojoj meri je primer sa ropstvom relevantan za razmatranja u vezi sa negativnim shvatanjem pojma slobode. Čini se da je implikacija koju Skinner želi da istakne pre normativne nego konceptualne prirode. To je implikacija da zastupnik negativnog shvatanja slobode u slučaju jako male verovatnoće da se gospodar umeša u moguće opcije za delovanja roba, mora da tvrdi kako je u tom pogledu rob slobodan u negativnom smislu tog pojma, što je apsurdno. Prednost republikanskog stanovišta bila bi u tome što izbegava ovakvu vrstu paradoksa. Međutim, na ovo bi se moglo odgovoriti da mi, srećom, ne živimo više u robovlasničkim društvima i da negativno shvatanje slobode nije ni određeno kako bi bilo adekvatno za takva društva. Naprotiv, implikacije negativnog shvatanja slobode idu u pravcu normativnog ideala koji garantuje što širi stepen osnovnih prava i sloboda, koje isključuju bilo kakav odnos dominacije po modelu robovlasničkih odnosa. U tom pogledu, Skinnerov odgovor koji je, ipak, normativne prirode, irelevantan je u savremenom kontekstu. Zaključujemo, dakle, da teoretičari republikanske orijentacije nisu pružili zadovoljavajući odgovor na odbranu uloge negativnog shvatanja slobode od njihove kritike.

¹⁶ Philip Pettit, “Republican Freedom: Three Axioms, Four Theorems” in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 124.

¹⁷ Quentin Skinner, “Freedom as the Absence of the Arbitrary Power” in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 97.

ZAKLJUČAK

Naš osnovni cilj u ovom radu bio je da istražimo dalju relevantnost pojma negativne slobode u svetlu kritičkog preispitivanja tog pojma iz perspektive republikanske političke teorije. Videli smo, da zastupnici ove orijentacije predlažu uvođenje pojma slobode kao odsustva dominacije, argumentujući pritom da ovaj pojam ima značajne prednosti u odnosu na negativno određenje slobode. Naše istraživanje pokazalo je, međutim, da se mogu formulisati argumenti protiv republikanskog određenja slobode, na sličan način na koji teoretičari ove orijentacije argumentuju protiv negativnog shvatanja slobode. Takođe, pokazano je da se republikansko shvatanje neslobode u smislu dominacije suočava sa određenim problemima koji mogu biti izbegnuti shvatanjem neslobode kao mešanja u moguće opcije za delovanje, kao i da se shvatanje slobode kao odsustva dominacije može redukovati na negativnu slobodu shvaćenu u smislu nemešanja. U tom pogledu, uprkos kritici sa republikanskih pozicija, može se reći da ona ne pruža konkluzivne razloge za odbacivanje negativnog shvatanja slobode.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Berlin, Isaija, *Četiri ogleđa o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1992.
- [2] Goodin, Robert E., "Folie Républicaine", *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, pp. 55–76.
- [3] Hobz, Tomas, *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, Kultura, Beograd, 1961.
- [4] Kramer, Matthew K., "Liberty and Domination" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 31–58.
- [5] Pettit, Philip, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- [6] Pettit, Philip, "Republican Freedom: Three Axioms, Four Theorems" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 102–130.
- [7] Pettit, Philip, "The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin", *Ethics*, Vol. 121, No. 4, pp. 693–716.
- [8] Skinner, Quentin, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- [9] Skinner, Quentin, "A Third Concept of Liberty", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 117, pp. 237–268.

- [10] Skinner, Quentin, "Freedom as the Absence of the Arbitrary Power" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 83–101.
- [11] Swift, Adam, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008.

Ivan Mladenović

NEGATIVE FREEDOM AND NONDOMINATION:
ON LIBERAL AND REPUBLICAN CONCEPTS
OF FREEDOM

Abstract

In this paper we will examine the difference between liberal and republican concepts of freedom. The proponents of republican view think that the third concept of freedom should be introduced in addition to negative and positive concepts of freedom. This third concept implies freedom as nondomination. Just as the liberal theorists think that there is a priority of negative over positive freedom, the republican theorists argue that there is a priority of nondomination over negative freedom. Since, the republican theorists defend the introduction of freedom as nondomination not only on normative, but also on conceptual grounds, our primary aim in this paper will be to investigate whether this notion has some analytical advantages over the concept of negative freedom.

Key words:

Negative freedom, positive freedom, nondomination, noninterference, liberal freedom, republican freedom

Zoran Radivojević*

*Univerzitet u Nišu
Pravni fakultet*

Nebojša Raičević*

*Univerzitet u Nišu
Pravni fakultet*

POSEBNO ZAŠTIĆENI CIVILI U MEĐUNARODNOM HUMANITARNOM PRAVU**

Apstrakt

Pored opšte zaštite koju uživaju svi civili, međunarodno humanitarno pravo (dalje: MHP) pruža nekim kategorijama civila pojačanu zaštitu zbog njihove ranjivosti ili ugroženosti u oružanim sukobima. Ovu zaštitu uživaju deca, žene i novinari. MHP proklamuje načelo naročite zaštite dece u oružanim sukobima i sadrži niz pojedinačnih pravila kojima se to načelo konkretizuje. Žene su u MHP dvostruko zaštićene. One se, najpre, štite od posledica neprijateljstava, a zatim i od svih oblika zloupotreba i zabranjenih postupaka strane pod čijom se vlašću nalaze. Kada su u pitanju novinari, MHP pravi razliku između ratnih dopisnika i novinara angažovanih u opasnim profesionalnim misijama. Ratni dopisnici spadaju u kategoriju neboraca i u slučaju pada pod vlast neprijatelja imaju status ratnih zarobljenika, dok se samo novinari an-

* Email: zoranr@prafak.ni.ac.rs

* Email: raicko@prafak.ni.ac.rs

** Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

gažovani u opasnim profesionalnim misijama u područjima oružanih sukoba smatraju civilima.

Ključne reči:

međunarodno humanitarno pravo, opšta zaštita, dopunska zaštita, civili, deca, žene, novinari.

UVOD

Pošto ne učestvuju direktno u neprijateljstvima, civili u MHP uživaju široku zaštitu. Na terenu kodifikovanog prava, ona je regulisana Četvrtom ženevskom konvencijom o zaštiti građanskih lica za vreme rata iz 1949. godine (dalje: ŽK IV) i Dopunskim protokolom I o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba iz 1977. godine (dalje: DP I). Prema odredbama ovih ugovora¹ civili uživaju dva osnovna oblika zaštite: opštu zaštitu od vršenja neprijateljstva i posebnu zaštitu u slučaju potpadanja pod vlast neprijatelja.

Zaštita od posledica vršenja neprijateljstva ima za cilj da smanji stradanje civila i civilnih objekata tokom izvođenja vojnih operacija. Kod te zaštite svakako je najvažnije načelo razlikovanja, koje nalaže stranama u sukobu da uvek prave razliku između boraca i vojnih objekata, s jedne strane, i civila i civilnih objekata, s druge strane. Napadi smeju biti usmereni samo na borce i vojne objekte, a nikako na civile i civilne objekte.² Za zaštitu civila od značaja je i načelo proporcionalnosti koje zabranjuje vojne napade koji bi doveli do smrti ili povrede civila ili oštećenja civilnih objekata ukoliko su štetne posledice po civile nesrazmerne u odnosu na konkretnu i direktnu vojnu korist očekivanu od tih napada. Pored toga, prilikom izvođenja vojnih operacija strane u sukobu dužne su da preduzimaju potrebne mere predostrožnosti kako bi se izbegli ili sveli na najmanju moguću meru slučajni gubici među civilima i razaranja civilnih objekata kao posledica napada na vojni cilj. MHP, takođe, zabranjuje i sve napade protiv civila i civilnih objekata koji se preduzimaju i cilju odmazde (reprsalije).

S druge strane, posebna zaštita civila koji padnu pod vlast neprijateljske strane u sukobu značajna je zbog većeg stepena njihove ugroženosti od pret-

¹ Za tekstove ovih ugovora videti: Vesna Knežević-Predić, Saša Avram, Željko Ležaja (ur.), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Beograd, 2007, str. 116–68 i 182–238.

² Čl. 51(2) i 52(2) DP I i čl. 13(2) Dopunskog protokola II o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (dalje: DP II). Za tekst DP II: Vesna Knežević-Predić, Saša Avram, Željko Ležaja (ur.), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava, o. c.*, str. 249–258.

nji, ucena i drugih oblika samovoljnog postupanja. Ugovorno MHP garantuje civilima pod vlašću neprijatelja humani tretman, zabranjujući nasilje nad životom, zdravljem i fizičkim i moralnim integritetom, a naročito ubistva, mučenje, telesno kažnjavanje, vređanje ljudskog dostojanstva, uzimanje talaca, kolektivne kazne i prisilno premeštanje civilnog stanovništva. Pored toga, strane u sukobu su dužne da dopuste prolaz humanitarne pomoći za ugroženo civilno stanovništvo. Posebni pažnju MHP posvećuje zaštiti interniranih civila kojima je ograničena sloboda kretanja zbog toga što predstavljaju opasnost po neprijateljsku državu. Važeća pravila do najsitnijih detalja regulišu postupanje sa takvim licima i njihova prava i obaveze tokom internacije, kako bi se sprečila svaka zloupotreba tokom njihovog boravka u kampu za internirce³.

Pored zaštite koju uživaju svi civili, MHP pruža nekim kategorijama civila dodatnu zaštitu, imajući u vidu njihovu posebnu ranjivost ili ugroženost u oružanim sukobima. Tu vrstu zaštite uživaju deca, žene i novinari. Deci i ženama dodatna zaštita se pruža zbog bioloških i psiho-fizičkih specifičnosti uslovljenih njihovim uzrastom, odnosno polom. Novinarima se, pak, ona priznaje iz razloga povećane opasnosti i pojačanih rizika kojima su izloženi tokom obavljanja njihovih profesionalnih zadataka tokom oružanih sukoba.

DECA

MHP proklamuje načelo naročite zaštite dece u oružanim sukobima⁴, koje se konkretizuje nizom pojedinačnih pravila. Opšti princip zaštite dece sadržan je u oba Dopunska protokola iz 1977. godine. Čl. 77 DP I predviđa da će se „prema deci postupati s posebnim poštovanjem i da će ona biti zaštićena od svakog oblika nedoličnog napada“, kao i da će „strane u sukobu brinuti o njima i pružiti im pomoć koja im je potrebna zbog njihovog uzrasta ili iz bilo kog dugog razloga“, dok čl. 4 DP II propisuje da će „deci biti pružena nega i pomoć koja im je potrebna“. Pored toga, smatra se da ovaj opšti princip zaštite dece ima običajni karakter kako u međunarodnim, tako i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.⁵ Konkretna pravila MHP koja štite decu su brojna i odnose se na stvaranje zona bezbednosti; očuvanje porodice na okupu i zaštitu siročadi; staranje o deci i dopremanju humanitarne pomoći; evakuaciju dece;

³ Zoran Radivojević, „Zaštita civilnog stanovništva od posledica neprijateljstava u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2013, br. 65, str. 141–142.

⁴ Čl. 77 DP I i čl. 4 DP II.

⁵ Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, Cambridge, 2005, Rule 135.

identifikaciju dece i zabranu menjanja njihovog ličnog statusa; internaciju; i ograničenje izricanja smrtne kazne.

Mogućnost stvaranja zona bezbednosti predviđena je čl. 14 ŽK IV. U te zone, između ostalih, mogu se sklanjati deca mlađa od 15 godina, kao i majke sa decom ispod 7 godina starosti. Stvaranje zona bezbednosti može se dogovoriti još u doba mira, ali i tokom trajanja oružanog sukoba. One mogu biti ustanovljene na sopstvenoj ili okupiranoj teritoriji.

MHP sadrži više odredbi kojima se deci tokom oružanih sukoba obezbeđuje život sa svojom porodicom. Čl. 82 ŽK IV predviđa da u slučaju interniranja članova iste porodice, a naročito roditelja i deca, oni moraju biti smešteni na istom mestu. Privremeno odstupanje od ovog pravila dozvoljeno je jedino ukoliko to zahtevaju zdravstveni razlozi, potreba rada ili izvršenje krivičnih i disciplinskih kazni. Internirani roditelji mogu zahtevati da njihova deca koja su na slobodi ostala bez roditeljskog nadzora budu internirana zajedno sa njima. Uvek kad je to moguće, internirani članovi jedne porodice treba da budu smešteni u istim prostorijama i odvojeno od ostalih interniraca. Prema čl. 49 ŽK IV, okupaciona sila je dužna da očuva porodicu na okupu i u slučaju evakuacije civilnog stanovništva.⁶

Pored ovih pravila usmerenih na očuvanje porodice na okupu prilikom interniranja i evakuacije, MHP zahteva da strane u sukobu olakšaju ponovno okupljanje porodica čije je razdvajanje prouzrokovano oružanim sukobom.⁷ I DP II koji reguliše nemeđunarodne oružane sukobe zahteva preduzimanje potrebnih mera olakšavanja ponovnog okupljanja privremeno razdvojenih porodica.⁸

Ukoliko dođe do razdvajanja članova porodice, garantovano im je pravo da jedni drugima šalju informacije lične prirode.⁹ Ukoliko je komunikacija redovnim poštanskim putem onemogućena, strane u sukobu obratiće se nekom neutralnom posredniku radi omogućavanja komunikacije između članova porodice.¹⁰

⁶ Čl. 49, po pravilu, zabranjuje evakuaciju civilnog stanovništva. Potpuno ili delimično evakuisanje dozvoljeno je jedino kada to zahteva bezbednost stanovništva ili imperativni vojni razlozi.

⁷ Kao posledica rata vođenog u Ruandi 1994. godine, registrovano je oko 37000 dece odvojene od svojih porodica; Maria Teresa Dutli, Antoine Bouvier, "Protection of Children in armed conflict: the rules of international law and the role of the International Committee of the Red Cross", *International Journal of Children's Rights*, Vol. IV, No. 2 p. 183.

⁸ Čl. 4, st. 3(b).

⁹ Čl. 25 ŽK IV.

¹⁰ Na primer, Centralnoj agenciji ili nacionalnim društvima Crvenog krsta.

ŽK IV¹¹ sadrži posebna pravila o zaštiti ratne siročadi i dece odvojene od porodice.¹² Strane u sukobu dužne su da preduzmu potrebne mere kako ova deca mlađa od 15 godina ne bi ostala prepuštena sama sebi i kako bi se olakšalo njihovo izdržavanje, ispovedanje vere i vaspitanje.¹³ Ukoliko u slučaju okupacije domaće vlasti nisu u stanju da ispune svoje obaveze iz čl. 24, a ne postoje bliski rođaci ili prijatelji koji bi se starali o toj deci, okupaciona sila je dužna da preduzme mere radi njihovog izdržavanja i vaspitanja.¹⁴

MHP sadrži posebna pravila o staranju o deci, kako onoj na okupiranoj teritoriji, tako i onoj na teritoriji protivničke strane, kao i dopremanju humanitarne pomoći ugroženoj deci. Prema čl. 50(1) ŽK IV, okupaciona sila dužna je da u saradnji sa domaćim vlastima olakša rad ustanova namenjenih zbrinjavanju i obrazovanju dece. Pored toga, vlasti okupacione sile ne smeju sprečavati primenu mera usvojenih pre okupacije koje privileguju decu mlađu od 15 godina u pogledu ishrane, medicinske nege i zaštite od posledica rata.¹⁵ Deca mlađa od 15 godina koja žive na teritoriji protivničke strane imaju pravo na povlašćeni položaj u istoj meri kao i odgovarajuće kategorije domaćih državljana.¹⁶ Taj povlašćeni položaj podrazumeva one pogodnosti date pojedinim osetljivim kategorijama domaćeg stanovništva kako bi im se olakšao život u oskudnim ratnim uslovima.¹⁷ Državama je nametnuta i obaveza da

¹¹ Čl. 24. Pošto se odredba ovog člana nalazi u II delu Konvencije, navedena obaveza odnosi se na svu decu ove kategorije koja žive na teritoriji strane u sukobu, bilo da su ona njeni državljeni ili stranci.

¹² Deca čiji su roditelji su umrli pre rata ili su odvojena od svojih porodica na osnovu krivičnih ili građanskih presuda, ne potpadaju pod domašaj čl. 24, već brigu o toj deci treba da vode ostali članovi porodice ili državne socijalne ustanove u skladu sa mirnodopskim pravilima u toj državi; ICRC, *Commentary of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Geneva, 1958, pp. 186–187.

¹³ Izdržavanje ove dece podrazumeva obezbeđivanje smeštaja, ishrane, odeće i obuće, kao i lečenje u slučaju bolesti. Njihovo vaspitanje uključuje fizički i moralni odgoj, podršku u školskom obrazovanju i versko podučavanje. Vaspitanje ove dece, po mogućstvu, treba poveriti licima slične kulturne tradicije.

¹⁴ Čl. 50(3) ŽK IV.

¹⁵ Čl. 50(5) ŽK IV.

¹⁶ Čl. 38 ŽK IV.

¹⁷ To mogu biti različite mere, kao što su dodeljivanje dodatnih bonova za ishranu, pogodnosti kod medicinskog i bolničkog lečenja, posebne mere zbrinjavanja, izuzimanje od pojedinih oblika rada, zaštitne mere od posledica rata, evakuacija, transfer u neutralnu zemlju, smeštanje u sanitetske zone i zone bezbednosti, itd;

dopuste prolaz humanitarne pomoći namenjene deci mlađoj od 15 godina¹⁸. Ona će, takođe, imati prednost prilikom raspodele humanitarne pomoći upućene civilnom stanovništvu.¹⁹

Radi zaštite dece koja se nalaze u opsednutim ili opkoljenim oblastima, od strana u sukobu zahteva se zaključivanje sporazuma o evakuisanju dece iz tih područja.²⁰ Konvencija ne određuje uzrast dece na koju se evakuacija odnosi²¹ niti način njenog sprovođenja, već prepušta da to odrede strane u sukobu prilikom zaključenja sporazuma o evakuaciji. Sa svoje strane DP I uvodi jedno ograničenje, zabranjujući strani u sukobu da evakuise decu koja nisu njeni državljani u stranu zemlju.²² Cilj ovog ograničenja je sprečavanje zloupotreba koje tom prilikom mogu biti izvršene.²³ Zbog straha od zloupotreba, ugrožena bezbednost dece na okupiranoj teritoriji nije prihvaćena kao razlog za evakuaciju, jer su mnogi smatrali da je opasnost zloupotrebe evakuacije od strane okupacione sile mnoga veća od opasnosti kojoj će deca biti izložena ukoliko ne budu evakuisana²⁴.

Čl. 78 DP I sadrži i niz garancija za sprečavanja zloupotrebe prilikom dozvoljene evakuacije. Najpre, traži se pismena saglasnost roditelja ili staratelja za evakuisanje svakog deteta. Pored toga, evakuacija se mora vršiti pod nadzorom sile zaštitnice. Takođe, od države organizatora evakuacije i države u koju se evakuacija vrši, zahteva se izrada identifikacionog kartona za svako dete

ICRC, *Commentary of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, o. c., pp. 248–249.

¹⁸ Čl. 24 ŽK IV.

¹⁹ Čl. 70 DP I.

²⁰ Čl. 17 ŽK IV.

²¹ Čl. 78. Samo se izuzetno može odstupiti od ove načelne zabrane i izvršiti privremena evakuacija navedene kategorije dece, ukoliko postoji neki od sledećih razloga enumerativno navedenih u čl. 78: a) zaštita zdravlja dece; b) medicinski tretman dece; ili, c) razlozi dečje bezbednosti. Poslednje navedeni razlog ne može biti opravdanje za evakuaciju dece koja se nalaze na okupiranoj teritoriji.

²² Strane u sukobu ne bi trebalo da spuštaju tu starosnu granicu ispod 15 godina, s obzirom da se najveći broj beneficija u MHP odnosi na decu tog uzrasta.

²³ Na primer, premeštanje dece u državu u kojoj postoji drugačiji sistem vaspitanja, obrazovanja i verskih shvatanja, raskidanje (slabljenje) veze sa porodicom, pripreme za uključivanje u oružane snage države koja vrši evakuaciju, itd.

²⁴ Yves Sandoz, Christophe Swinarski and Bruno Zimmermann, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987, p. 912

koji sadrži njegovu fotografiju i relevantne lične podatke.²⁵ Na kraju, evakuisanoj deci mora se obezbediti i obrazovanje, uključujući moralno i versko vaspitanje, kako bi se ona socijalno razvijala i očuvala svoj identitet.

DP II, takođe, sadrži pravila o evakuaciji dece. Ovaj akt nameće obavezu sprovođenja privremene evakuacije dece sa područja u kojem su izbila neprijateljstva u bezbednija područja unutar zemlje. Za takvu evakuaciju neophodan je pristanak roditelja ili lica odgovornih za staranje o deci.²⁶

Ženevsko pravo predviđa i niz mera za lakšu identifikaciju dece. ŽK IV²⁷ nameće stranama u sukobu obavezu staranja da sva deca mlađa od 12 godina nose pločice sa podacima o svom identitetu. Ova obaveza odnosi se na svu decu, a ne samo razdvojenu decu i siročad, jer i deca koja žive sa porodicom mogu usled posledica rata biti odvojena od svoje porodice ili postati siročići. Imajući u vidu činjenicu da mala deca nisu u stanju da daju podatke o svom identitetu, poštovanje ove obaveze doprineće mnogo lakšem kasnijem povratku razdvojene dece u svoje porodice. ŽK IV²⁸ nameće sličnu obavezu i okupacionoj sili, zahtevajući od nje da olakša lokalnim vlastima preduzimanje mera potrebnih za identifikaciju dece i upisivanje podataka o njihovom poreklu. Od okupacione sile se ne očekuje da preuzima neke pozitivne mere, već samo da ne sprečava sprovođenje mera od strane lokalnih organa.

Okupacionoj sili izričito je zabranjeno da menja lični status dece. Dakle, ona ne sme menjati podatke o nacionalnosti, etničkom poreklu, porodici i veroispovesti. Takođe, okupacionoj sili je zabranjeno uključivanje dece u organizacije ili formacije koje su njoj podčinjene, kako bi se sprečila praksa primenjivana tokom Drugog svetskog rata kada su deca učlanjivana u organizacije i pokrete koji su imali političke ciljeve.²⁹ U ŽK IV³⁰ izričito je propisano da nacionalni Biro za obaveštavanje stvoren od strane okupacione sile ima obavezu da preduzme sve potrebne mere radi utvrđivanja identiteta one dece čiji identitet nije utvrđen ili postoji sumnja u njegovu tačnost. Kao što je već rečeno, DP I³¹ predviđa niz mera kod evakuacije dece koje treba da omoguće njihov kasniji lakši povratak u zemlju porekla, uključujući i mere usmerene na utvrđivanje identiteta.

²⁵ Glavna svrha tog kartona je olakšavanje kasnijeg povratka evakuisane dece.

²⁶ Čl. 4, st. 3(e) DP II.

²⁷ Čl. 24(3).

²⁸ Čl. 50(2).

²⁹ Denise Plattner, "Protection of Children in International Humanitarian Law", *International Review of the Red Cross*, Vol. 24, No. 240, p. 147.

³⁰ Čl. 50(4).

³¹ Čl. 78.

MHP predviđa određene privilegije kako bi se olakšao položaj dece tokom internacije i uvažile posebne potrebe diktirane njihovim uzrastom. Ukoliko su internirani članovi iste porodice, naročito roditelji i deca, oni treba da budu smešteni zajedno. Radi zaštite telesnog zdravlja, osobe mlađe od 18 godina ne smeju biti prinuđene na rad³², a deca mlađa od 15 godina treba da dobijaju dodatne obroke koji odgovaraju njihovim fiziološkim potrebama³³. U cilju zadovoljavanja socijalnih potreba internirane dece, mora im se omogućiti učenje i pohađanje škole. Ukoliko ne postoji odgovarajuća škola u kampu za internirce, deci se mora omogućiti pohađanje škole izvan kampa.³⁴ Kako bi deca što pre napustila kamp za internirana lica, MHP propisuje da strane u sukobu treba tokom oružanog sukoba da zaključe sporazume na osnovu kojih će internirana deca biti oslobođena ili smeštena u neutralnu zemlju.³⁵

MHP zabranjuje primenu smrtne kazne nad licima koja nisu navršila 18 godina za dela u vezi sa oružanim sukobom.³⁶ Uz to, neki ugovori o zabrani pojedinih vrsta oružja sadrže odredbe koje štite decu u oružanim sukobima (zabrana antipersonalnih mina, kasetne municije).³⁷

Mnoga od pomenutih ugovornih pravila o zaštiti dece u konkretnim ratnim situacijama imaju karakter običajnih pravila.³⁸ Zbog takve njihove prirode, ona vezuju sve države, bez obzira da li su one strane ugovornice navedenih međunarodnih ugovora.

Pored ugovornih i običajnih pravila, zaštitom dece u oružanim sukobima bave se i brojni dokumenti „mekog prava“. Među njima posebno treba istaći veći broj razolucija Saveta bezbednosti pod istim nazivom „Deca i oružani sukobi“ u kojima se iznose stavovi tog organa o merama zaštite dece u ratu.³⁹

³² Čl. 51(1) ŽK IV.

³³ Čl. 89(5).

³⁴ Čl. 94.

³⁵ Чл. 132(2) ЖК IV.

³⁶ Čl. 68 ŽK IV i čl. 77(5) DP I i čl. 6(4) DP II.

³⁷ Više o tome videti: Nebojša Raičević, „Zaštita dece u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2015, LIV, br. 70, str. 133.

³⁸ Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, o.c., Rules 35, 55, 105, 120, 129 i 131.

³⁹ UN Security Council, Resolutions 1261 (1999), 1314 (2000), 1379 (2001), 1460 (2003), 1539 (2004), 1612 (2005), 1882 (2009), 1998 (2011), 2068 (2012), 2143 (2014), 2225 (2015).

ŽENE

Žene, bez obzira na status koji imaju u oružanom sukobu, uživaju istu zaštitu u MHP kao i muškarci. U tom pogledu poseban značaj ima zabrana svake diskriminacije u primeni pravila MHP koja je zasnovana na polu⁴⁰. Ova zabrana predstavlja izraz i potvrdu šireg principa nediskriminacije, odnosno jednakosti muškaraca i žena, koji je čvrsto utemeljen u oblasti ljudskih prava. Njegov ekvivalent na terenu MHP je načelo zabrane nepovoljnog razlikovanja zasnovanog na polu⁴¹.

Drugo osnovno načelo zaštite u tesnoj je vezi sa poštovanjem posebnih potreba žena koje su pogođene oružanim sukobima. Saglasno tom principu, MHP garantuje ženama poseban tretman različit u odnosu na muškarce⁴². Ovo jasno proizilazi iz odredbe koja se nalazi u ŽK IV, a koja nalaže „da se

⁴⁰ Charlotte Lindsey, Women facing war, *International Committee of the Red Cross study on the impact of armed conflict on women*, Geneve, 2001, p. 20.

⁴¹ Zabrana nepovoljnog razlikovanja zasnovana na polu predviđena je, između ostalog, u zajedničkom čl. 12 ŽK I i II, čl. 16 ŽK III i čl. 27 ŽK IV. Ona je sadržana u čl. 75 DP I i čl. 4 DP II. Uz to, ŽK III u čl. 14(2) izričito propisuje da žene „u svakom slučaju moraju uživati isto tako povoljno postupanje koje se priznaje muškarcima“. Međutim, princip zabrane nepovoljne diskriminacije ne znači da je svako razlikovanje između muškaraca i žena zabranjeno. Ono se smatra nedopuštenim samo onda i u onoj meri kada je za njih nepovoljnije. Različito postupanje koje je, pak, zbog posebnih potreba ili okolnosti u korist žena smatra se opravdanim i dozvoljenim. Videti: Françoise Krill, „The protection of Women in International Humanitarian Law“, *International Review of the Red Cross*, 1985, No. 249, p. 340. Pravilo o zabrani nepovoljne diskriminacije u primeni MHP zasnovano na polu danas predstavlja normu običajnog međunarodnog prava podjednako primenjivu kako u međunarodnim, tako i u nemeđunarodnim oružanim sukobima; Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, o. c. Rule 88.

⁴² Ugovori međunarodnog humanitarnog prava ne sadrže definiciju izraza poseban tretman. U komentarima ovih dokumenata rečeno je da taj pojam uključuje koncepte koji su rezultat specifične psihološke konstrukcije žene, tj. čast, skromnost, trudnoću i porođaj (ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war*, Geneva, 1960, p. 147). Prema tumačenju nekih teoretičara ovde se zapravo radi o zdravstvenim i psihološkim potrebama žene koje ne moraju uvek, ali su često, vezane za njihovu ulogu rađanja dece i predstavljaju razlog posebne ranjivosti žena u odnosu na muškarce (Anke Biehler, „Protection of Women in International Humanitarian Law and Human Rights Law, in: Roberta Arnold and Noële Quéniwet (ed.), *International Humanitarian Law and Human Rights law – Towards a New Merger in International Law*, Leiden-Boston, 2008, p. 359. Prema Studiji MKCK pravilo poštovanja posebnih potreba žena predstavlja normu međunarodnog običajnog prava podjednako primenjivu u međunarodnim i

prema ženama postupa sa svim posebnim obzirima koji se duguju njihovom polu⁴³. Sa svoje strane DP I propisuje „da će se sa ženama postupati sa posebnim obzirima“⁴⁴.

Za razliku od principa zabrane nepovoljnog razlikovanja zasnovanog na polu, koji je od značaja za opštu zaštitu, načelo posebnog tretmana žena predstavlja temelj celokupnog sistema njihove posebne zaštite u MHP. Upravo na osnovu tog načela ženama se pruža dopunska zaštita i garantuju posebna prava u slučajevima kada kao civili ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima. Tom prilikom zaštita se pruža kako ženama u opštem značenju tog pojma, tako i ženama koje se nađu u posebnim situacijama i okolnostima⁴⁵ vezanim za trudnoću, porođaj ili materinstvo.

U svakom oružanom sukobu žene zajedno sa decom čine preovlađujućí deo civilnog stanovništva. Kao deo civilnog stanovništva, žene uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proizilaze iz vođenja neprijateljstava. Za zaštitu trudnica i žena na porođaju propisana su posebna pravila. One su izjednačene sa ranjenicima i bolesnicima i uživaju istu zaštitu prilikom pružanja lekarske nege i pomoći⁴⁶. U tom pogledu DP I izričito određuje da se pod izrazom ranjenici i bolesnici podrazumevaju žene na porođaju i druga lica kojima je potrebna neposredna lekarska pomoć ili nega, kao što su nejakí ili trudnice, i koja se uzdržavaju od svakog akta neprijateljstva⁴⁷.

Kao deo civilnog stanovništva žene su zaštićene od svih oblika zloupotreba i samovoljnog ponašanja strane pod čijom se vlašću nalaze. U pitanju su različiti postupci i akti protiv žena koje MHP izričito zabranjuje. Žene su posebno zaštićene od seksualnog nasilja. Praksa pokazuje da su u oružanim sukobima upravo žene bile najčešće, mada ne i isključive, žrtve seksualnog nasilja⁴⁸. Ugovori MHP sadrže izričitu zabranu silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja nad ženama u međunarodnim oružanim sukobima. Tako ŽK IV

nemeđunarodnim oružanim sukobima; Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, o. c., Rule 134.

⁴³ Čl. 27(2).

⁴⁴ Čl. 76(1).

⁴⁵ Više o tome: Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Beograd, 2006, str. 291; Zoran Radivojević, „Zaštita žena u međunarodnom humanitarnom pravu“, Tematski zbornik *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru*, knjiga peta, Niš, 2015, str. 19–38.

⁴⁶ Valerie Oosterveld, „Feminist Debates on Civilian Women and International Humanitarian Law“, *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 2009, No. 27, p. 396.

⁴⁷ Čl. 8(a).

⁴⁸ Anke Biehler, *Protection of Women in International Humanitarian Law and Human Rights Law*, o. c., p. 360.

propisuje da su žene posebno zaštićene od bilo kog napada na njihovu čast, a naročito od silovanja, prinuđivanja na prostituciju i od svakog oblika nedoličnog napada⁴⁹. S druge strane, DP I zabranjuje vređanje ljudskog dostojanstva, posebno ponižavajući i degradirajući postupak, prinudnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog napada⁵⁰. Dopunjavajući ovu odredbu, on izričito predviđa da su žene kao predmet posebnog poštovanja zaštićene naročito od silovanja⁵¹.

Pored ovih ugovornih pravila, zaštitu ženama pruža i veći broj dokumenata „mekog prava“ koji, bez obzira što nisu pravno obavezujući, imaju politički i određeni normativni značaj za primenu i razvoj međunarodnog humanitarnog prava u ovoj oblasti. Među njima, posebno treba pomenuti rezolucije Saveta bezbednosti UN kojima se osuđuju silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja nad ženama u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima i poziva na poštovanje posebnih prava žena tokom i posle oružanih sukoba⁵².

Poseban vid zaštite pruža se ženama civilima kada se zateknu na teritoriji neprijateljske strane ili se nađu pod vlašću ove strane na okupiranoj teritoriji. U tom slučaju bremenitim ženama i majkama sa decom mlađom od 7 godina priznat je povlašćen tretman koji države u doba rata daju svojim nacionalnim zakonima. Prema ŽK IV ova kategorija žena uživace posebne povlastice u istoj meri u kojoj i državljani strane na čijoj se teritoriji kao stranci nalaze⁵³. Pored toga, predviđeno je da okupaciona sila ne sme da sprečava primenu mera pogodnosti koje su usvojene pre okupacije u korist bremenitih žena i majki s decom mlađom od 7 godina⁵⁴. Ove mere mogu da budu različite u zavisnosti od potreba trudnih žena i dece o kojima se majke staraju. One se svode na povlastice u vidu garantovanja dopunskog snabdevanja u uslovima racionisane potrošnje, olakšica u medicinskom i bolničkom tretmanu, dopunske mere zaštite od posledica rata, evakuaciji ili smeštaju u neutralne države⁵⁵.

U MHP postoje posebna pravila za zaštitu žena u slučaju njihovog interniranja koja predstavljaju još jednu konkretnu manifestaciju principa posebnog tretmana žena. Prema DP I žene čija je sloboda ograničena iz razloga u

⁴⁹ Čl. 27(2).

⁵⁰ Čl. 75(2b).

⁵¹ Čl. 76(1).

⁵² UN Security Council Resolutions 1325 (2000); 1888, 1889 and 1894 (2009).

⁵³ Čl. 38(5).

⁵⁴ Čl. 50(5).

⁵⁵ ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, o. c., p. 248.

vezi sa oružanim sukobom biće držane u posebnim prostorijama odvojeno od muškaraca. One će biti pod neposrednim nadzorom žena. Međutim, u slučajevima kada su porodice pritvorene ili internirane, one će, kad god je to moguće, biti držane na istom mestu i smeštene kao porodične zajednice⁵⁶. ŽK IV zahteva da se, u situaciji kada su internirane žene koje ne pripadaju jednoj porodičnoj zajednici izuzetno i privremeno smeštene u isto mesto za interniranje kao i muškarci, njima obavezno obezbede odvojene spavaonice i posebni sanitarni uređaji⁵⁷. Iz istih razloga, interniranu ženu može da pretrese samo ženska osoba⁵⁸.

Načelo posebnog postupanja primenjuje se i prilikom disciplinskog kažnjavanja interniranih žena. Žene koje izdržavaju disciplinsku kaznu držaće se u prostorijama odvojenim od onih u kojima su muškarci i biće stavljene pod neposredni nadzor žena. Ovo posebno pravilo primenjuje se i na optužene žene koje se nalaze u pritvoru ili na izdržavanju krivične sankcije na koju su osuđene⁵⁹.

Dopunska zaštita predviđena je za internirane bremenite žene i majke sa malom decom koja zavise od njih. Ovim ženama strana koja ih drži u vlasti mora obezbediti najveću prednost pri razmatranju njihovih slučajeva kako bi se omogućilo da što brže budu oslobođene⁶⁰. Propisujući ovu obavezu, autori DP I nisu odredili uzrast do koga se smatra da dete zavisi od majke. Pošto ŽK IV na više mesta štiti majke sa decom mlađom od 7 godina, to se može uzeti kao gornja starosna granica zavisnosti deteta od majke⁶¹.

Strane u sukobu treba da se postaraju da još za vreme trajanja neprijateljstva zaključe sporazume o osobađanju, repatrijaciji, vraćanju u mesto stalnog stanovanja i o smeštaju u neutralnu zemlju izvesnih kategorija interniranih lica. Ovde naročito spadaju bremenite žene, majke sa odojčadima i malom decom⁶². Zaključenje takvih sporazuma u ŽK IV nije predviđeno kao

⁵⁶ Čl. 75(5).

⁵⁷ Čl. 85(4).

⁵⁸ Čl. 97(4).

⁵⁹ Čl. 119(2) i 124(3) ŽK IV i čl. 75(5) DP I. U komentaru ovih odredaba naglašava se da ništa ne sprečava silu pod čijom se vlašću internirana lica nalaze da za žene uspostavi manje stroži i pogodniji sistem izdržavanja kazni od onog koji se primenjuje na muškarce (ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, o. c., p. 494).

⁶⁰ Čl. 76(2) DP I.

⁶¹ Françoise Krill, *The protection of Women in International Humanitarian Law*, o. c., p. 346.

⁶² Čl. 132(2) ŽK IV.

pravna obaveza, već je to samo preporuka zasnovana na pozitivnim iskustvima tokom Drugog svetskog rata u pogledu razmene interniranih lica⁶³.

Internirane bremenite žene i porodilje imaju pravo na dodatak u hrani u skladu sa njihovim potrebama⁶⁴. Cilj ove odredbe je da se izbegnu bolesti izazvane nedovoljnom ishranom koje pogađaju ne samo ovu kategoriju žena, već ostavljaju trajne posledice na buduće generacije⁶⁵. S druge strane, kako internacija nije kazna već privremena mera preduzeta u interesu bezbednosti strane u sukobu, porodilje koje teško obole ili čije zdravstveno stanje zahteva posebno lečenje ili hiruršku intervenciju moraju biti primljene u svaku stručnu medicinsku ustanovu i dobiti negu kao i ostalo stanovništvo. One se, takođe, ne mogu premeštati u drugo mesto interniranja ukoliko to putovanje može loše da utiče na njihovo zdravlje, osim ako je to neophodno zbog njihove lične bezbednosti⁶⁶.

ŽK IV ništa ne govori o primeni smrtne kazne kad su u pitanju trudnice i majke sa malom decom. Taj nedostatak biće ispravljen DP I, pošto je u međuvremenu usvojeni Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima predvideo da se smrtna kazna ne sme izvršiti nad bremenitim ženama⁶⁷. Inspirisan ovom odredbom, DP I izričito određuje da se smrtna kazna za povrede u vezi sa oružanim sukobima neće izvršavati nad trudnicama ili majkama sa malom decom koja zavise od njih⁶⁸. DP II, takođe, propisuje da se smrtna kazna neće izvršavati nad trudnicama, ali i nad majkama sa malom decom⁶⁹.

Tvorci Protokola, međutim, nisu uspeli da apsolutno zabrane izricanje smrtne kazne ovim ženama. Ocenjeno je da bi unošenje ovakve zabrane u MHP bilo u suprotnosti sa posebnim odredbama koje sadrže nacionalna krivična zakonodavstva određenog broja država⁷⁰. Usvojena je samo preporuka da strane u sukobu u najvećoj mogućoj meri nastoje da izbegavaju izricanje smrtne kazne ovoj kategoriji žena.

⁶³ ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, o. c., pp. 510–514.

⁶⁴ Čl. 89(5) ŽK IV.

⁶⁵ ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, o. c., p. 395.

⁶⁶ Čl. 91(2) i 127(3) ŽK IV.

⁶⁷ Čl. 6(5) Pakta.

⁶⁸ Čl. 76(3) DP I.

⁶⁹ Čl. 6(4) DP II.

⁷⁰ Michael Bothe, Karl Josef Partsch, Waldemar A. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, The Hague-Boston-London, 1982, pp. 472–473.

NOVINARI

Iako ne sadrži definiciju novinara, MHP pravi razliku između ratnih dopisnika i novinara angažovanih u opasnim profesionalnim misijama. Ratni dopisnici su u klasičnom ratnom pravu spadali u širu kategoriju neboraca, tj. lica koja redovno prate oružane snage, ali se ne smatraju njihovim pripadnicima⁷¹. U slučaju pada pod vlast neprijatelja, ova lica imaju pravo na status i tretman ratnih zarobljenika.⁷² Treća Ženevska konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika (dalje: ŽK III), takođe, poznaje kategoriju ratnih dopisnika tretirajući ih i dalje kao neborce, tj. lica koja prate oružane snage iako neposredno ne ulaze u njihov sastav. Da bi uživali takav tretman zadržan je uslov da ova lica moraju biti snabdevena posebnom ličnom kartom, dodajući tome zahtev da poseduju dozvolu za svoj rad od oružanih snaga u čijoj se pratnji nalaze.⁷³

Kategorija ratnih dopisnika našla je svoje mesto i u DP I, uprkos tome što ovaj dokument više ne poznaje razliku između boraca i neboraca. Prema izričitoj odredbi⁷⁴ zaštita novinara predviđena ovim Protokolom je bez ikakvog uticaja na pravo ratnih dopisnika akreditovanih pri oružanim snagama na uživanje statusa ratnog zarobljenika na osnovu čl. 4 ŽK III.

Kada su u pitanju novinari angažovani u opasnim profesionalnim misijama u područjima oružanih sukoba, njihova pojava je novijeg datuma. Uvođenju ove kategorije u MHP doprineo je značajan porast učešća novinara koji nemaju status ratnih dopisnika u periodu posle Drugog svetskog rata. Ovde se zapravo radi o predstavnicima medija koji nisu akreditovani

⁷¹ Haški pravilnik o zakonima i običajima ratnog prava iz 1907. godine predviđao je u čl.13 da „novinski dopisnici i izveštači...koji padnu pod vlast neprijatelja i za koje ovaj smatra korisnim da ih zadrži, imaju pravo na postupanje kao sa ratnim zarobljenicima, pod uslovom da imaju isprave vojnih vlasti armije koju su pratili“ (za tekst Pravilnika: Vesna Knežević-Predić, Saša Avram, Željko Ležaja, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava, o. c.*, str. 307–315). Gotovo istovetna odredba sadržana je u čl. 81 Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima iz 1929. godine (za tekst ovog člana: Michael D. Kirby, Lawrence J. Jackson, „International Humanitarian Law and the Protection of Media Personnel“, *University of New South Wales Law Journal*, 1986, Vol. 9, p. 5)

⁷² Zoran Radivojević, Razlikovanje između boraca i neboraca u međunarodnom humanitarnom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2009, str. 43–46.

⁷³ Čl. 4(4) ŽK III. Istu odredbu sadrži čl.13(4) ŽK I i II. Izgled i sadržina lične karte propisani su u posebnom prilogu uz ŽK III.

⁷⁴ Čl. 79(2).

kod oružanih snaga, već u svojstvu nezavisnih novinara izveštavaju sa ratnih područja⁷⁵.

Međutim, na diplomatskoj konferenciji koja je prethodila usvajanju DP I nije prihvaćen predlog da se novinarima angažovanim u opasnim profesionalnim misijama prizna poseban status u MHP. Umesto toga, odlučeno je da se u ovaj dokument uključi posebna odredba isključivo posvećena merama za zaštitu novinara⁷⁶. U konačnom tekstu DP I⁷⁷ izričito propisuje da se novinari angažovani u opasnim profesionalnim misijama u područjima oružanih sukoba smatraju civilima. To znači da je njihov položaj regulisan pravilima koje sadrži ŽK IV. DP I predviđa mogućnost da ova kategorija novinara bude snabdevena ličnom kartom čiji je model dat u posebnom prilogu. Za izdavanje lične karte nadležna je vlada države čiji je državljanin novinar ili na čijoj teritoriji ima prebivalište, odnosno na kojoj se nalazi sedište medijske kuće u kojoj je zaposlen. Cilj ove lične karte je da se dokaže da je neko lice angažovano u oružanom sukobu novinar, ali njeno posedovanje nije uslov za uživanje prava koja ovim licima pripadaju na osnovu MHP.⁷⁸

Novinari gube zaštitu garantovanu MHP ukoliko preduzmu akciju koja bi naškodila njihovom statusu civila⁷⁹. Ovde je zapravo reč o primeni opšteg pravila prema kome civili uživaju zaštitu samo ukoliko ne uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima.⁸⁰

⁷⁵ Okolnost da je svake godine rastao broj nestalih, ubijenih i ranjenih novinara u zonama oružanih sukoba uticala je da se pod okriljem Ujedinjenih nacija početkom 70-tih godina prošlog veka izradi nacrt posebne konvencije o zaštiti ovih lica. Više o tome: Zoran Radivojević, Nebojša Raičević, „Zaštita novinara u međunarodnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu – tematski broj „Mediji i ljudska prava“*, 2012, LXI, str. 106–114.

⁷⁶ *Final Act of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts*, Vol. X, CDDH/I/237, p. 75.

⁷⁷ Čl. 79.

⁷⁸ Hans-Peter Gasser, „The protection of journalists engaged in dangerous professional missions“, *International Review of the Red Cross*, 1983, No. 232, p. 5.

⁷⁹ Čl. 79(2) DP I.

⁸⁰ Čl. 51(3). DP I ne pojašnjava šta znači neposredno učešće u neprijateljstvima. Komentatori ove odredbe ukazuju da akt neprijateljstva označava svaki ratni akt koji po svojoj prirodi ili cilju neposredno pogađa osoblje ili opremu neprijateljskih oružanih snaga. Direktno učešće u neprijateljstvima, kaže se dalje u komentaru uz ovaj član, implicira neposrednu uzročnu vezu između aktivnosti koja se preduzima i štete nanete neprijatelju u vreme i na mestu gde se aktivnost odvija. Videti: Yves Sandoz, Christophe Swinarski and Bruno Zimmermann, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, o. c., p. 619.

Kad su u pitanju novinari, koncept zabrane direktnog učešća u neprijateljstvima ima specifično značenje zbog prirode misije koja ova lica obavljaju tokom oružanih sukoba. Naime, ovom zabranom ne mogu biti obuhvaćeni akti koji spadaju u okvire redovnih novinarskih zadataka. Prihvatajući novinare kao civile, strane u sukobu su se istovremeno složile da im omoguće uobičajen profesionalni rad.⁸¹ Zbog toga pod udar ove zabrane mogu doći samo oni akti novinara koje neposredno i efektivno doprinose vojnim akcijama jedne strane u sukobu.

U skladu sa tim, novinari gube zaštitu koju im garantuje MHP samo ukoliko postoji direktna veza između njihovih postupaka i posledica takvog ponašanja na vođenje neprijateljstava. Takav slučaj postojao bi ukoliko se novinar bavi špijunažom, tj. ako tajno ili pod izgovorom obavljanja zadataka izveštavanja prikuplja obaveštenja u operativnoj zoni jedne strane u sukobu sa namerom da ih saopšti protivniku.⁸² Međutim, samo širenje propagandnih poruka ne smatra se direktnim učešćem u neprijateljstvima, čak i kada takva aktivnost novinara predstavlja podršku ratnim naporima.⁸³

Novinari koji uzimaju neposredno učešće u neprijateljstvima ne dobijaju status boraca, već jedino rizikuju da izgube zaštitu koja im se daje kao civilima.⁸⁴ Za vreme dok učestvuju u neprijateljstvima oni gube imunitet od napada i mogu biti zakoniti vojni cilj. Zbog takve aktivnosti strana u sukobu u čijoj se vlasti nađu ima pravo da prema njima preduzima mere prinude i bezbednosti, kao što su suđenje za povrede koje proizilaze iz neprijateljstva, interniranje ili određivanje mesta prinudnog boravka.⁸⁵ Prestankom direktnog učešća u neprijateljstvima, novinari ponovo dobijaju pravo na zaštitu od posledica vođenja vojnih operacija.

⁸¹ Hans-Peter Gaser, *The protection of journalists engaged in dangerous professional missions*, o. c., p. 14.

⁸² Čl. 29 Haškog protokola od 1907. godine (za tekst Pravilnika: Vesna Knežević-Pređić, Saša Avram, Željko Ležaja (ur.), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, o. c., str. 307–315). Više o novinarima špijunima: Hong Tang, *Protection of Journalists in Situations of Armed Conflicts: Enhancing Legal Protection Under International Law*, Theses and Dissertations, Golden Gate University School of Law, 2008, pp. 122–127.

⁸³ Alexandre Balguy-Gallois, "The protection of journalists and news media personnel in armed conflict", *International Review of the Red Cross*, 2004, No. 853, p. 44.

⁸⁴ Ben Saul, "The International Protection of Journalists in Armed Conflict and Other Violent Situation", *Australian Journal of Human Rights*, 2008, Vol. 14, No. 1, p. 110.

⁸⁵ Videti čl. 45 DP I. Pored toga, budući da ne ulaze u sastav oružanih snaga, novinarima se zbog ovih aktivnosti može suditi za delo perfidije u skladu sa čl. 37(1c) DP I.

Napadi na novinare, bez obzira da li su izvršeni u međunarodnim ili nemeđunarodnim sukobima, uvek su osuđivani od strane međunarodnih organizacija, država i nevladinih organizacija. Ova jednoobrazna praksa velikog broja međunarodnih aktera i shvatanje o obaveznosti takvog ponašanja uticali su da se čl. 79 DP I danas već smatra običajnim pravilom koje podjednako važi u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima.⁸⁶

U oružanim sukobima vođenim tokom poslednje decenije prošlog i početkom ovog veka stvorena je nova kategorija novinara koja još uvek nije posebno regulisana u pozitivnom MHP. Reč je o tzv. integrisanim ili inkorporisanim novinarima (eng. embedded; fr. intégrés/incorporés) koji su uključeni u sastav oružanih snaga i striktno prate njihovo kretanje⁸⁷. Oni prihvataju obavezu da poštuju pravila službe vojne jedinice kojoj pripadaju uključujući ograničenje slobode kretanja, ali za uzvrat dobijaju punu zaštitu i mogućnost neposrednog izveštavanja iz zone njenog borbenog dejstva.

Praksa korišćenja integrisanih novinara započeta tokom Foklandskog (1982) i GOLFskog rata (1990–1991.) značajno je proširena u iračkom sukobu 2003. godine kada je u sastavu američkih i britanskih snaga bilo oko 700 ovakvih novinara. Prema stavu ministarstava odbrane ovih država integrisani novinari u slučaju pada pod vlast nerijateljske strane moraju biti tretirani kao ratni dopisnici u smislu ŽK III, odnosno imaju status ratnih zarobljenika. Nasuprot tome, vojne vlasti nekih zemalja (npr. Francuske) smatraju da su ova lica jednostrani ili nezavisni novinari koji uživaju status civila saglasno čl. 79 DP I.⁸⁸

Prema važećem MHP položaj integrisanih novinara najbliži je statusu ratnih dopisnika,⁸⁹ budući da oni prate oružane snage i izveštavaju sa područja vojnih operacija. Međutim, da bi ovi novinari imali status ratnog zarobljenika kada padnu pod vlast suprotne strane neophodno je da dobiju dozvolu za svoj rad od strane oružanih snaga u čijoj se pratnji nalaze, kao što propisuje čl. 4 ŽK III. U suprotnom, oni se u slučaju zadržavanja od druge strane u sukobu smatraju civilima i uživaju zaštitu predviđenu DP I za novinare angažovane u opasnim profesionalnim misijama.

⁸⁶ Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, o. c., Rule 34.

⁸⁷ Douglas W. Moore, *Twenty-First Century Embedded Journalists: Lawful Targets?*, *The Army Lawyer*, 2009, July, pp. 27–50; Hong Tang, *Protection of Journalists in Situations of Armed Conflicts: Enhancing Legal Protection Under International Law*, o. c., pp. 48–51.

⁸⁸ Alexandre Balguy-Gallois, *The protection of journalists and news media personnel in armed conflict*, o. c., p. 42.

⁸⁹ Ben Saul, *The International Protection of Journalists in Armed Conflict and Other Violent Situation*, o. c., p. 108.

Na kraju valja pomenuti da pored pomenutih izvora „tvrdog prava“, postoji i veći broj međunarodnih dokumenata tzv. „mekog prava“ koji se bave zaštitom novinara, kako univerzalnog, tako i regionalnog karaktera. Na univerzalnom planu najvažnije su rezolucije Saveta bezbednosti kojima se osuđuju napadi na novinare u različitim oružanim sukobima,⁹⁰ kao i rezolucije UNESCO-a⁹¹ i Saveta UN za ljudska prava⁹² kojima se traži kažnjavanje počinioca nasilja nad novinarima. Od regionalnih dokumenata „mekog prava“ na evropskom kontinentu najveći značaj imaju dokumenti organa Saveta Evrope koji sadrže smernice za zaštitu novinara u oružanim sukobima i olakšavanje vršenja njihovih profesionalnih zadataka.⁹³

ZAKLJUČAK

Pored opšte zaštite garantovane svim civilima, deca, žene i novinari, zbog svojih bioloških i psiho-fizičkih specifičnosti, odnosno iz razloga povećane opasnosti kojoj su izloženi tokom obavljanja profesionalnih zadataka, uživaju i dodatnu zaštitu u MHP. Uprkos postojanju većeg broja inicijativa, njihova dodatna zaštita nije regulisana posebnim međunarodnim ugovorima isključivo posvećenim tim kategorijama civila, već se garantuje specijalnim pravilima koja sadrže postojeći ugovori MHP. Ta posebna pravila obuhvataju širok krug oblasti i situacija u kojima se deci, ženama i novinarima pruža dodatna zaštita.

Iako spadaju u kategoriju posebno zaštićenih civila, deca, žene i novinari na žalost su i dalje često žrtve raznih zločina u oružanim sukobima. Čini se da je primarni razlog za takvo stanje pre kršenje važećih pravila u praksi, nego njihova malobrojnost i normativna slabost. Otuda je vrlo važno da se međunarodna zajednica istinski izbori za njihovo poštovanje u savremenim oružanim sukobima. Međutim, to zalaganje ne sme se svesti samo na puko podsećanje na postojanje tih pravila i ukazivanje na njihovo kršenje. Neophodno je preduzeti konkretne mere i korake za adekvatno i efikasno kažnjavanje počinioca tih povreda, što će pored represivne imati i možda još važniju preventivnu funkciju. Ovo svakako ne isključuje dodatne napore na planu unapređenja normativne zaštite dece, žena i novinara u okviru MHP, bilo kroz izmene i

⁹⁰ UN Security Council, Resolutions 1738 (2006); 2042, 2067 (2012); 2093 (2013).

⁹¹ Resolution 29 (12 November 1997).

⁹² Human Rights Council, Resolution 27/5 (2014).

⁹³ Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe (3 May 1996); Resolution 1438 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (26 April 2005).
Zones of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (26 April 2005)

dopune postojećih ugovora ili putem usvajanja posebnih konvencija posvećenih isključivo tim kategorijama civila.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Balguy-Gallois Alexandre, "The protection of journalists and news media personnel in armed conflict", *International Review of the Red Cross*, 2004, No. 853, str. 37–67.
- [2] Biehler Anke, „Protection of Women in International Humanitarian Law and Human Rights Law, in: Arnold Roberta and Quéniwet Noële (ed.), *International Humanitarian Law and Human Rights law – Towards a New Merger in International Law*, Leiden-Boston, 2008, pp. 355–381.
- [3] Bothe Michael, Partsch Karl Josef and Solf Waldemar A., *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, The Hague-Boston-London, 1982.
- [4] Dutli Maria Teresa and Bouvier Antoine, "Protection of Children in armed conflict: the rules of international law and the role of the International Committee of the Red Cross", *International Journal of Children's Rights*, Vol. IV, No. 2 pp. 181–188.
- [5] *Final Act of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts*, Vol. X, CDDH/1/237.
- [6] Gaser Hans-Peter, „The protection of journalists engaged in dangerous professional missions“, *International Review of the Red Cross*, 1983, No.232, str. 3–18.
- [7] Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise, *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules, Cambridge, 2005.
- [8] ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Geneva, 1958.
- [9] ICRC, *Commentary on the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War*, Geneva, 1960.
- [10] Kirby Michael D. and Jackson Lawrence J., „International Humanitarian Law and the Protection of Media Personnel“, *University of New South Wales Law Journal*, 1986, Vol. 9, pp. 1–16.
- [11] Knežević-Predić Vesna, Avram Saša, Ležaja Željko (ur.), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Beograd, 2007.
- [12] Krill Françoise, „The protection of Women in International Humanitarian Law“, *International Review of the Red Cross*, 1985, No. 249, pp. 337–364.
- [13] Lindsey Charlotte, *Women facing war*, International Committee of the Red Cross study on the impact of armed conflict on women, Geneva, 2001.
- [14] Moore W. Douglas, "Twenty-First Century Embedded Journalists: Lawful Targets?", *The Army Lawyer*, 2009, July, pp. 27–50.

- [15] Oosterveld Valerie, „Feminist Debates on Civilian Women and International Humanitarian Law“, *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 2009, No. 27, pp. 385–402.
- [16] Plattner Denise, „Protection of Children in International Humanitarian Law“, *International Review of the Red Cross*, Vol. 24, No. 240, pp. 140–152.
- [17] Radivojević Zoran, „Razlikovanje između boraca i neboraca u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2009, LIII, str. 25–54.
- [18] Radivojević Zoran, „Zaštita civilnog stanovništva od posledica neprijateljstava u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2013, br. 65, str. 129–146.
- [19] Radivojević Zoran, „Zaštita žena u međunarodnom humanitarnom pravu“, Tematski zbornik *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru*, knjiga peta, Niš, 2015, str. 19–38.
- [20] Radivojević Zoran, Raičević Nebojša, „Zaštita novinara u međunarodnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu – tematski broj „Mediji i ljudska prava“*, 2012, LXI, str. 105–129.
- [21] Raičević Nebojša, „Zaštita dece u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2015, LIV, br. 70, str. 119–136.
- [22] Sandoz Yves, Swinarski Christophe and Zimmermann Bruno, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987.
- [23] Saul Ben „The international protection of journalists in armed conflict and other violent situation“, *Australian Journal of Human Rights*, 2008, Vol. 14(1), str. 99–140.
- [23] Tang Hong, *Protection of Journalists in Situations of Armed Conflicts: Enhancing Legal Protection Under International Law*, Theses and Dissertations, Golden Gate University School of Law, 2008.
- [25] Vučinić Zoran, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Beograd, 2006.

Zoran Radivojević
Nebojša Raičević

CIVILIANS ENJOYING SPECIAL PROTECTION
IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract

In addition to general protection afforded to all civilians, International Humanitarian Law (IHL) provides additional safeguards to some categories of civilians due to their vulnerability or exposure to risk in armed conflicts. This additional protection is enjoyed by children, women and journalists. IHL proclaims the principle of special protection of children in armed conflicts, and envisages an array of individual rules that provide for the implementation of this principle. Under the IHL framework, women enjoy dual protection in armed conflicts. First of all, they are protected from the effects of hostilities; second, they are protected from all forms of abuse and prohibited practices they may be exposed to when in the power of a adversary party in armed conflicts. As far as journalists are concerned, IHL makes a clear distinction between war correspondents and journalist engaged in dangerous professional missions. War correspondents fall into the category of non-combatants; in case of *falling* into the power of the enemy, they have the status of prisoners of war. On the other hand, journalist engaged in dangerous professional missions in armed conflict areas are considered to be civilians.

Key words:

international humanitarian law, civilians, children, women, journalists.

Ivana Rakić*

Komisija za zaštitu konkurencije

Aleksandra Višekruna*

Institut za uporedno pravo u Beogradu

Položaj prve dame u američkom pravu**

Apstrakt

U skladu sa predsedničkim sistemom vlasti koji postoji u SAD i dugogodišnjom tradicijom, uloga prve dame najviše je naglašena u ovoj zemlji, iako njen položaj, kao i u drugim zemljama, nije uređen Ustavom, niti je institucionalizovan. Značaj prve dame potvrđen je u praksi, budući da ona ima svoju kancelariju u okviru Bele kuće, sekretarijat, osoblje, pravo na obezbeđenje i dr., a brojne pogodnosti predviđene su i za supruge bivših predsednika. U skladu sa tradicijom jeste i njena osnovna dužnost da bude domaćica Bele kuće, kao i uloga u organizovanju humanitarnih, odnosno dobrotvornih akcija, čime se potvrđuje njen protokolaran, odnosno ceremonijalan položaj. U radu se zato daje prikaz odredaba američkog prava kojima se uređuju prava i obaveze supruge predsednika, uz primere iz prakse koji se odnose na njen položaj.

Ključne reči:

Prva dama, supružnik predsednika republike, predsednik republike, predsednik SAD, Bela kuća, SAD

* Email: ivanarakic12@gmail.com

* Email: avisekruna@gmail.com

** Rad je rezultat istraživanja u okviru naučnog projekta Instituta za uporedno pravo, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVODNA RAZMATRANJA

Tradicionalno, ulozi prve dame u Sjedinjenim Američkim Državama pridaje se velika pažnja u praksi i akademskim radovima. Uloga koju supruga američkog predsednika ima u društvenom, političkom i kulturnom životu SAD prevazilazi uticaj koji ona ostvaruje kao domaćica Bele kuće, što se smatra njenom osnovnom dužnošću još od vremena Marte Vašington (*Martha Washington*), supruge prvog američkog predsednika, Džordža Vašingtona (*George Washington*).

Interesovanje za suprugom predsednika SAD raste kako se u javnosti, medijima i akademskim krugovima sve više uočava značajan društveni i politički uticaj koje su prve dame ostvarivale tokom istorije, kao i usled potrebe da se osvetli njihova uloga u predsedničkom odlučivanju. Mediji u svojim reportažama o prvim damama uglavnom ukazuju na njihove skandale, odnosno afere, njihovo kontroverzno ponašanje, stil oblačenja, ili tradicionalnu ulogu domaćice Bele kuće, zbog čega je javnost neretko više obaveštena o izgledu ili modnom ukusu prve dame, nego o njenim političkim uverenjima, zvaničnim dužnostima ili o načinu na koji su ona i njene prethodnice oblikovale američku istoriju.¹

Akademski radovi, po pravilu, biografskog su karaktera i ne istražuju dovoljno ulogu prve dame, budući da se ona često posmatra samo kao najpouzdaniji politički prijatelj i savetnik predsednika, kao zvanična domaćica Bele kuće i kao osoba koja se bavi očuvanjem istorijskog nasleđa Bele kuće, ili kao majka i supruga.² Ipak, u literaturi je opšteprihvaćeno mišljenje da položaj prve dame dosta zavisi od same njene ličnosti, ali i od ličnosti predsednika SAD: neke su pružale mnogo veću podršku svojim supruzima nego druge supruge, neke su imale mnogo veći uticaj od drugih suprugama, a neke su bile više kontroverzne nego neke druge prve dame. U radu se otuda analiziraju odred-

¹ Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2014, p. 7. Isto i MaryAnne Borrelli, "The First Lady as Formal Advisor to the President: When East (Wing) Meets West (Wing)", *Women & Politics*, Vol. 24, no. 1, p. 28.

² Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, op. cit., pp. 7–8. Ukazuje se na to da su najvažnije zvanične dužnosti prve dame sledeće: 1) supruga i majka; 2) javna ličnost; 3) domaćica na prijemima u Beloj kući; 4) simbol američke žene; 5) upravljanje Belom kućom i staranje o njenom očuvanju; 6) učesnik u predsedničkoj kampanji; 7) zagovornik i predstavnik borbe za društvene ciljeve; 8) predsednički portparol; 9) pristalica predsednika i stranke; 10) diplomata; 11) politički i predsednički partner. Videti Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: Reassessing the Office of First Lady*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2000, p. 72. Slično i John Dwight Ingram, "The American 'First Lady'", *Capital University Law Review*, Vol. 27, no. 9, pp. 493–524.

be američkog prava kojima se uređuju prava i obaveze prve dame, uz primere iz prakse koji se odnose na njen položaj.

TITULA PRVE DAME

Jedna od specifičnosti SAD jeste to što je predsednik države do sada uvek bio muškarac, zbog čega se na mestu prve dame nalazila njegova supruga ili drugi član njegove porodice ženskog pola. Ipak, u literaturi postoje različiti stavovi o tome od kada se zvanično koristi ova titula, budući da se ona upotrebljavala u različitim okolnostima. U ranim danima istorijskog razvoja SAD, titula prve dame nije bila opšteprihvaćena i njena upotreba za označavanje supruge predsednika države bila je sporadična, da bi upotreba ovog izraza postala uobičajena tek nakon izvođenja drame *The First Lady (in) (of) the Land* 1911. godine, posvećene Doli Medison (*Dolley Madison*), supruzi Džejmsa Medisona (*James Madison*), četvrtog američkog predsednika.³ Tokom 60-ih godina prošlog veka, ovaj izraz sve više se koristi za označavanje supruge američkog predsednika, ali se njegova upotreba proširuje i na supruge guvernera saveznih država, pa čak i na supruge predsednika drugih država, iako ni u jednoj zemlji ovaj naziv nije prihvaćen kao zvaničan.

Neki autori ukazuju na to da se početak korišćenja ove titule vezuje za Martu Vašington, koja je važila za „prvu damu nacije“ i koja je imala nadimak Ledi Vašington, što je odraz uticaja britanske kulture, ali i pomoći koju je ona pružala ranjenim vojnicima za vreme Američke revolucije.⁴ Međutim, brojni autori naglašavaju da je u javnosti prvi put ova titula dodeljena Doli Medison, kada je na njenoj sahrani 1849. godine, tadašnji predsednik SAD Zakari Tejlor (*Zachary Taylor*) održao govor u kojem je rekao da ona neće nikada biti zaboravljena, jer je zaista bila „prva dama“.⁵ Ipak, smatra se da namera predsednika Tejlora nije bila da ovaj izraz upotrebi kao titulu, već samo kao osobinu Doli Medison i kao znak poštovanja prema njoj, zbog čega njegova upotreba

³ Videti Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, Facts On File, New York, 2010, pp. IV, 396; Geri Zabela Eddins, *From White House Hostess to American Powerhouse: The Evolution of the First Lady's Title and Role*, <http://www.ourwhitehouse.org/firstladyevolution.html#enters%20lex> (Pristupljeno 21. maja 2015).

⁴ *The Role of First Lady and Origin of the Title „First Lady“*, <http://www.firstladies.org/firstladiesrole.aspx#RoleFirstLady>, (Pristupljeno 21. maja 2015); Helen Bryan, *Martha Washington: First Lady of Liberty*, John Wiley & Sons, New York, 2002, p. 5.

⁵ Maurine H. Beasley, *First Ladies and the Press: The Unfinished Partnership of the Media Age*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2005, p. 35.

u tom trenutku i nije bila široko prihvaćena. Osim toga, ovaj izraz se nije ni koristio za vreme obavljanja dužnosti Doli Medison u Beloj kući.⁶

Kasnije, od 1860. godine, u novinama su se prvom damom nazivale Herijet Lejn (*Harriet Lane*) – sestričina predsednika Džejmisa Bjukenana (*James Buchanan*), koja se nazivala „prvom damom Bele kuće“, jer nije bila supruga predsednika, a obavljala je dužnosti domaćice Bele kuće; zatim, Meri Tod Linkoln (*Mary Todd Lincoln*) – supruga Abrahama Linkolna (*Abraham Lincoln*), kao i Džulija Grant (*Julia Grant*) – supruga Julisiza Simpsona Granta (*Ulysses Simpson Grant*).⁷

Pojedini autori ipak ističu da se poreklo izraza „prva dama“ vezuje za Lusi Hejz (*Lucy Hayes*), suprugu predsednika Radeforda Hejza (*Rutherford Hayes*), nakon što su 1877. godine u novinama objavljene reportaže o njoj i o inauguraciji njenog supruga, u kojima se ona naziva „prvom damom“.⁸ Imajući u vidu veliku popularnost Lusi Hejz kao „prve dame“, izraz se od tada ustalio i do danas se upotrebljava za suprugu američkog predsednika, iako pojedine supruge predsednika, poput Žakline Kenedi (*Jacqueline Kennedy*), nisu volele ovaj izraz.⁹

TUMAČENJE POJMA SUPRUŽNIK U PRAVU SAD

Dosadašnja praksa pokazuje da se primena pravila koja regulišu položaj supružnika predsednika SAD odnosila uvek na „prvu damu“, odnosno na suprugu i druge ženske članove porodice predsednika (npr. ćerka, sestričina). Međutim, uzimajući u obzir mogućnost da u bliskoj budućnosti SAD dobiju prvu ženu predsednika i „prvog gospodina“ kao njenog supruga, ili da predsednik ima istopolnog partnera, postavlja se pitanje tumačenja pojma *supružnik* u američkom pravu. Nesporno je da se pod ovim pojmom podrazumevaju supruga (predsednika) i suprug (predsednice države), ali potrebno je objasniti

⁶ Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, op. cit., p. 10.

⁷ Videti Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, op. cit., p. 396; Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, op. cit., p. 11.

⁸ Videti Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, op. cit., p. IV; Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, op. cit., pp. 10–11.

⁹ Betty Caroli, *First Ladies: From Martha Washington to Michelle Obama*, Oxford University Press, New York, 2010, p. XVI; Robert P. Watson, *The Presidents' Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, op. cit., p. 12; Maurine H. Beasley, *First Ladies and the Press: The Unfinished Partnership of the Media Age*, op. cit., p. 81.

na koji način se navedena pravila o supružniku predsednika mogu primeniti i na njegovog istopolnog partnera.

Američki Zakon o odbrani braka (u čl. 3) definiše brak kao pravnu zajednicu jednog muškarca i jedne žene – kao supruga i supruge, i predviđa da se pojam *supružnik* odnosi samo na osobu suprotnog pola od pola supruga ili supruge.¹⁰ Prema ovom pravilu, primena *saveznih* zakona koji utvrđuju različita prava za supružnike koja proističu iz braka ili koja se odnose na članove porodice, ograničena je na bračne partnere suprotnog pola, što znači da istopolni partneri ne mogu ostvariti one pogodnosti koje mogu heteroseksualni partneri.

Međutim, prvi korak ka priznavanju prava istopolnih partnera učinjen je 2013. godine, kada je Vrhovni sud SAD proglasio pravilo iz čl. 3. Zakona o odbrani braka neustavnim i na taj način omogućio istopolnim partnerima da ostvare ista ona prava koja na osnovu braka mogu da ostvare heteroseksualni partneri, pod uslovom da su venčani, odnosno da su stupili u istopolnu zajednicu, u skladu sa zakonom (savezne) države koja priznaje istopolne brakove, odnosno zajednice, bez obzira na to u kojoj državi imaju prebivalište. To je značilo da istopolni partneri, venčani u državi koja priznaje istopolne brakove, mogu da ostvare brojne pogodnosti koje im pruža *savezno* zakonodavstvo, čak i ako žive u državi koja ne priznaje istopolne brakove.¹¹ Ovim se savezne države nisu obavezale da priznaju (kao brakove) istopolne zajednice registrovane u drugoj državi, niti da dozvole istopolne brakove ukoliko ih ne priznaju, već je samo značilo da su sve države obavezne da istopolnim partnerima omoguće ostvarivanje prava po osnovu *saveznih* zakona koja proizlaze iz njihovog braka, odnosno zajednice registrovane u onoj državi koja takve brakove, odnosno zajednice priznaje.¹² Presudom se, dakle, na saveznom nivou priznaju istopolni brakovi.

¹⁰ Defense of Marriage Act of 1996, Pub. L. 104–199.

¹¹ Ovakvu odluku Vrhovni sud doneo je u slučaju *United States v. Windsor* (570 U.S. 12, 133 S. Ct. 2675 (2013), odluka od 26. juna 2013), nakon što je Edit Vindzor (Edith Windsor) iz Njujorka tužila saveznu vladu zbog toga što je morala da plati porez nakon smrti svoje partnerke od koje je nasledila nepokretnosti. Njena partnerka Tea Spajer (Thea Spyer) ostavila joj je sve nepokretnosti zbog čega je Edit Vindzor morala da plati porez u iznosu od 363.000 dolara, iako je njihov brak zaključen u Kanadi bio priznat u državi Njujork. Edit Vindzor je tražila povraćaj poreza koji inače ne bi morala da plati kao preživela udovica da je bila u braku sa muškarcem, a Sud je na kraju presudio u njenu korist i naložio američkom Trezoru da joj se vrati naznačeni iznos sa kamatama. Istovremeno je čl. 3. Zakona o odbrani braka proglašen neustavnim, čime je istopolnim (bračnim) partnerima omogućeno da ostvare brojna prava predviđena savezним zakonima.

¹² Kako bi se obezbedilo delotvorno sprovođenje presude Vrhovnog suda, predsednik Barak Obama i Ministarstvo pravde (*Department of Justice*) uputili su poziv (i

Drugi, važniji korak ka priznavanju prava istopolnih partnera učinjen je 2015. godine, kada je Vrhovni sud SAD doneo presudu kojom je pravo istopolnih partnera na sklapanje braka priznato u celoj državi, tj. u svim saveznm državama, i kojom su poništeni, odnosno proglašeni kao neustavni zakoni onih saveznih država koje su istopolne brakove zabranjivale. Pozivajući sa na 14. amandman Ustava SAD (Constitution of the United States of America of 1787 with Amendments), koji garantuje pravo na jednaku zaštitu, Sud je zaključio da se Ustavom utvrđuje pravo na brak kao osnovno pravo i da su sve države obavezne da dozvole i istopolnim partnerima sklapanje braka i da priznaju već sklopljene brakove u drugim državama. Ne postoji osnov za zabranu istopolnih brakova, tako da istopolni partneri moraju da imaju ista prava kao suružnici različitog pola. Zbog toga će sve preostale savezne države koje su zabranjivale istopolne brakove, odnosno koje ih nisu priznavale, morati da promene definiciju braka u svojim zakonima i da ukinu tu zabranu, i da omogućće istopolnim partnerima sklapanje brakova u skladu sa tumačenjem 14. amandmana Ustava.¹³

Navedene odluke Vrhovnog suda izuzetno su važne za istopolne parove, jer oni sada mogu da zaključe brak u bilo kojoj saveznoj državi i da ostvare brojna prava kao partneri, odnosno supružnici, kao preživeli supružnici nakon smrti svojih partnera ili kao supružnici vojnih lica, zatim, prava iz oblasti zdravstvenog i penzijskog osiguranja, intelektualne svojine, ili finansiranja (donacija) u izbornim kampanjama, kao i brojne poreske pogodnosti i dr. Na isti način, prava predviđena za supružnike predsednika države i članove njegove porodice, što će kasnije u radu biti objašnjeno, pripadaju i istopolnom partneru predsednika, budući da se pojmovi *supružnik* i *član porodice* moraju

uputstvo) svim ministarstvima i nadležnim saveznm agencijama da postupaju po ovoj presudi i da obezbede da se savezni zakoni tumače u skladu sa njom. Tumačenjem ovih zakona treba obezbediti ravnopravan tretman svih bračnih zajednica i omoguććiti i istopolnim parovima ostvarivanje prava koja proizlaze iz njihovog bračnog statusa, a koja su utvrđena saveznm zakonima, pod uslovom da su istopolni parovi u braku ili da su stupili u neki drugi pravno priznati oblik (građanske) zajednice. Videti Office of the Attorney General, *Implementation of United States v. Windsor – Memorandum to the President*, Department of Justice, Washington, June 20, 2014.

¹³ U državama koje su zabranjivale istopolne brakove, brak se definiše kao zajednica muškarca i žene. Videti *Obergefell et al. v. Richard Hodges, Director, Ohio Department of Health, et al.*, 576 U.S. ___ (2015), No. 14–556, odluka od 26. juna 2015. Ovom presudom, Sud je uvažio žalbe 14 istopolnih parova i dva muškarca čiji su istopolni partneri preminuli (iz država Mičigen, Kentaki, Ohajo i Tenesi), koji su smatrali da se zabranom sklapanja istopolnih brakova krši 14. amandman Ustava, jer se istopolnim partnerima uskraćuje jedno od osnovnih ljudskih prava – pravo da sklope brak ili da im se prizna brak zaključen u drugoj saveznoj državi.

tumačiti tako da se obuhvate i istopolni partneri koji su venčani u skladu sa zakonima države u kojoj je brak zaključen ili u kojoj žive. Dakle, istopolni partner (sadašnjeg i bivšeg) predsednika države smatra se njegovim supružnikom i članom porodice u smislu zakona koji uređuju njegov položaj. Ipak, za potrebe proučavanja, a u skladu sa američkom tradicijom, u ovom radu će se govoriti o *prvoj dami* ili *supruzi* predsednika države, iako se time ne isključuje mogućnost da u bližoj budućnosti to bude njegov istopolni partner ili da supružnik bude muškarac.¹⁴

PRAVNI OKVIR POLOŽAJA PRVE DAME

Položaj prve dame u SAD nije uređen posebnim aktom ni Ustavom, ali se brojna pravila koja uređuju položaj predsednika, odnosno njegova prava i obaveze primenjuju i na prvu damu. Njen položaj, dakle, nije institucionalizovan i ona ne prima nikakvu naknadu za obavljanje svojih aktivnosti. Dužnosti koje prva dama obavlja isključivo su protokolarne, odnosno ceremonijalne, budući da postoje različita zakonska ograničenja u tom pogledu zbog kojih se ona *de facto* i *de iure* ne može smatrati zaposlenim ili funkcionerom u Beloj kući.

Najvažnije ograničenje utvrđeno je Zakonom o poštanskim prihodima i saveznim platama (Postal Revenue and Federal Salary Act of 1967, Public Law 90-206, Section 221), koji predviđa zabranu nepotizma, tzv. pravilo Bobija Kenedija (eng. *Bobby Kennedy rule*).¹⁵ Prema ovom pravilu, funkcioner ne može da postavi, imenuje, zaposli, unapredi ili da zagovara postavljenje, imenovanje, zaposlenje ili unapređenje svog srodnika u instituciji kojom rukovodi ili u kojoj obavlja javnu funkciju. Ukoliko se ovo pravilo prekrši, postavljeni, imenovani, zaposleni ili unapređeni srodnik nema pravo na novčanu naknadu, niti iz Trezora sme da mu se isplati naknada kao zarada za postavljenog, imenovanog, zaposlenog ili unapređenog lica u državnoj službi.¹⁶ Pošto se predsednik države izričito smatra funkcionerom, a kao srodnici se navode suprug i supruga funkcionera,¹⁷ to znači da i predsednik ne može da angažuje

¹⁴ Za potrebe proučavanja u ovom radu, izraz *predsednik države* upotrebljava se u muškom rodu (obliku) i njime se obuhvataju predsednik i predsednica države, ukoliko nije drugačije naznačeno.

¹⁵ Zabrana nepotizma je utvrđena kao reakcija na odluku predsednika Džona Kenedija da za državnog tužioca postavi svog brata Roberta Kenedija, zbog čega Zakon sadrži odredbe koje zabranjuju javnim funkcionerima da zapošljavaju članove svoje porodice u nadležnim državnim telima.

¹⁶ Videti 5 U.S. Code §§3110 (b-c).

¹⁷ Videti 5 U.S. Code §§3110 (a)(2-3).

svoju suprugu kao zaposleno lice u Beloj kući, odnosno ne može da je plaća po bilo kom osnovu.

Drugo važno ograničenje položaja prve dame predviđeno je posebnim pravilima o zabrani volonterskog rada u vladinim telima koja su usvojena kako bi se rešio problem koji je postojao u 19. veku u vezi sa plaćanjem prekovremenog rada. Država se sve više suočavala sa tužbama koje su podnosili državni službenici, odnosno zaposleni u državnim organima, zbog neisplaćenih naknada za prekovremeni rad koji su oni obavljali, a za koji nije bila odobrena naknada. Da bi se sprečila ovakva praksa i da bi se država zaštitila od odštetnih zahteva, ovo pitanje je trebalo urediti pa je usvojen poseban zakon – Anti-Deficiency Act of 1884, kojim se saveznim organima zabranjuje da prihvate pružanje volonterskih usluga bez izričitog zakonskog ovlašćenja.¹⁸ Ovim zakonom se zabranjuje volontiranje u saveznim organima, odnosno pružanje besplatnih usluga ovim organima, osim ako državni organ nema posebno zakonsko odobrenje da prihvati ovakve usluge ili ako takav rad nije neophodan za spasavanje života ili zaštitu imovine.¹⁹ To znači da niko ne može besplatno da radi za saveznu vladu, zbog čega i supruga američkog predsednika ne može besplatno da obavlja javnu funkciju, odnosno ne može da volontira u Beloj kući.

Može se, dakle, zaključiti da prva dama ne može da obavlja javnu funkciju u Beloj kući, čak i ako za to ne prima naknadu. Ako bi joj se i poverila određena zvanična dužnost, to ne samo što ne bi mogla da bude dužnost koja se plaća (zbog zabrane nepotizma), nego ne bi mogla da bude ni dužnost koja se ne plaća (zbog zabrane volontiranja).²⁰ Zbog toga se često iznose predlozi da bi prva dama trebalo da prima platu, posebno ako se uzme u obzir okolnost da nijedna prva dama nije nastavila da obavlja svoj dotadašnji posao, odnosno profesionalnu karijeru nakon što je njen suprug postao predsednik. Jedna od prvih koja je takav predlog uputila bila je Beti Ford (*Elizabeth Betty Ford*), supruga predsednika Džeralda Forda (*Gerald Ford*), koja je opisivala obavljanje (njene) dužnosti prve dame kao „svakodnevni dvadesetčetvoročasovni vo-

¹⁸ Videti Beth Nolan, „Public Interest, Private Income: Conflicts and Control Limits on the Outside Income of Government Officials“, *Northwestern University Law Review*, Vol. 87, no. 1, pp. 123–127; Carl David Wasserman, „Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse“, *Vanderbilt Law Review*, Vol. 48, no. 4, pp. 1247–1248.

¹⁹ Videti Anti-Deficiency Act of 1884 (31 U.S.Code §1342 – Limitation on voluntary services).

²⁰ Isto i Carl David Wasserman, *Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse*, op. cit., p. 1248; MaryAnne Borrelli, *The First Lady as Formal Advisor to the President: When East (Wing) Meets West (Wing)*, op. cit., p. 29.

lonterski posao“.²¹ Ipak, ovakve predloge javnost čvrsto odbacuje, zbog čega se „volontersko“ obavljanje dužnosti prve dame prihvata kao pravilo.²²

Pitanje utvrđivanja položaja prve dame postavilo se više puta u praksi, ali se najvažniji slučaj odnosi na učešće Hilari Klinton, tadašnje prve dame, u radnoj grupi za reformu zdravstvenog sistema SAD (*Task Force on National Health Care Reform*). Hilari Klinton je predsedavala ovom radnom grupom, koju je 1993. godine formirao njen suprug, predsednik Bil Klinton, ali su se njenom angažovanju oštro protivili politički protivnici i brojna profesionalna (lekarska) udruženja, zbog čega je ona kasnije i odustala od učešća u radnoj grupi.²³ Povodom ovog slučaja pokrenut je i sudski spor (slučaj *Association of American Physicians and Surgeons v. Clinton*), jer su lekarska udruženja smatrala da je učešće Hilari Klinton u radnoj grupi, odnosno njeno predsedavanje ovom grupom nezakonito.²⁴

Zakon o saveznom savetodavnom komitetu predviđa da sastanci radnih grupa (kao vrste savetodavnog komiteta) moraju da budu otvoreni za javnost, a da samo izuzetno mogu biti zatvorenog tipa ukoliko su svi članovi radne grupe državni službenici ili zaposleni u saveznoj vladi, pa se tada Zakon na njih i ne primenjuje.²⁵ Pošto su brojna profesionalna udruženja (lekara, hirurga i dr.) smatrala da sastanci radne grupe moraju da budu otvoreni za javnost, jer Hilari Klinton nije državni službenik, funkcioner, niti zaposleno lice, i da zbog toga pravila Zakona važe i za nju, Sud je u postupku utvrđivao da li se na prvu damu primenjuje Zakon o saveznom savetodavnom komitetu, odnosno da li ona učestvuje u radnoj grupi kao privatno lice, ili kao vladin službenik.

Sud je, ipak, odlučio da se, za potrebe tumačenja Zakona o saveznom savetodavnom komitetu, Hilari Klinton može smatrati državnim službenikom ili zaposlenim licem u vladi, zbog čega i njeno učešće u radnoj grupi nije nezakonito. Međutim, Sud se ograničio samo na primenu ovog zakona i nije utvrđivao položaj prve dame prema drugim propisima, kao što su pravila o zabra-

²¹ John Robert Greene, *Betty Ford: Candor and courage in the White House*, University Press of Kansas, Lawrence, KS, 2004, p. 41; John Dwight Ingram, *The American 'First Lady'*, op. cit., p. 525.

²² MaryAnne Borrelli, *The First Lady as Formal Advisor to the President: When East (Wing) Meets West (Wing)*, op. cit., p. 29.

²³ Videti Jelena Vidojević, „Zdravstvena zaštita u SAD: pravo ili privilegija?“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 5, br. 5, str. 465–466.

²⁴ *Association of American Physicians and Surgeons, Inc. v. Hillary Rodham Clinton*, 997 F.2d 898 (D.C. Cir. 1993).

²⁵ Videti Federal Advisory Committee Act of 1972 (Pub. L. 92–463, 5 U.S.C. app.), §3(2)(C) i §10(a)(1).

ni volontiranja ili o sprečavanju sukoba interesa.²⁶ Ovakvo tumačenje, iako kritikovano u javnosti i akademskim radovima, ipak ostavlja mogućnost da prva dama obavlja određenu zvaničnu dužnost bez kršenja pravila o zabrani nepotizma, ali ipak samo dužnost koja neće biti plaćena.

Pravila o sprečavanju sukoba interesa predstavljaju posebno ograničenje položaja prve dame, budući da se njima predviđaju uslovi pod kojima predsednik države i članovi njegove porodice mogu da primaju poklone. Iako Ustav SAD (u čl. 1(9)(8)) zabranjuje predsedniku da prima poklone od strane države, odnosno od predstavnika druge države, bez odobrenja Kongresa, posebnim pravilima ova ograničenja su ublažena, pa predsednik i njegova supruga pod određenim uslovima mogu biti poklonoprимci.

Zakonom je, dakle, predviđeno da supruga američkog predsednika može da primi poklon od strane države, odnosno od njenog predstavnika samo u sledećim slučajevima:

1) ako je reč o poklonu minimalne vrednosti koji je ponuđen i dobijen kao suvenir ili kao znak ljubaznosti;²⁷

2) ako je reč o poklonu čija vrednost je veća od minimalne, pod uslovom da je on u obliku stipendije za obrazovanje ili medicinskog tretmana, ili bi njegovo odbijanje verovatno predstavljalo uvredu ili stvorilo neprijatnost ili bi na drugi način negativno uticalo na odnose SAD sa tom stranom državom (prigodni i protokolarni pokloni), s tim što:

7. poklon koji je prihvaćen u ime SAD nakon toga postaje svojina države,

8. može se prihvatiti poklon koji predstavlja poklon-putovanje ili se odnosi na naknadu troškova putovanja izvan SAD (npr. putni troškovi, troškovi smeštaja i ishrane), ako je prihvatanje prikladno, u skladu sa interesima SAD i ako je dozvoljeno.²⁸

Supruga američkog predsednika dužna je da prijavi svaki poklon čija vrednost je veća od minimalne vrednosti i da ga preda nadležnom organu, a o tim poklonima stara se Nacionalni arhiv SAD.²⁹

²⁶ Više o učešću Hilari Clinton u reformi zdravstvenog sistema i o slučaju *Association of American Physicians and Surgeons v. Clinton* videti Natasha T. Patel, „First Lady, Last Rights? Extending Executive Immunity to the First Lady“, *Hastings Constitutional Law Quarterly*, Vol. 25, no. 4, pp. 598–603; Carl David Wasserman, *Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse*, op. cit., pp. 1218–1225; Anessa Abrams, „The First Lady: Federal Employee or Citizen Representative under FACA?“, *George Washington Law Review*, Vol. 62, no. 5, pp. 868–875.

²⁷ Poklon ima *minimalnu vrednost* ukoliko njegova vrednost iznosi 350\$ ili manje, a „minimalna“ vrednost se utvrđuje svake tri godine. Videti 41 C.F.R. §102-42.10.

²⁸ Videti 5 U.S. Code §§7342 (c)(2)-(f); 41 CFR §102-42.70.

²⁹ Videti 5 U.S. Code §§7342 (a)(1)(G) i (c)(1); 41 CFR §102-42.15.

Za razliku od poklona koje prima od strane države, prva dama uglavnom sme da prima poklone od američkih građana („američkog naroda“), budući da za nju ne važe brojna pravila koja važe za savezne državne službenike, a prema kojima oni ne smeju da primaju poklone čije uručenje ili prijem je zabranjen ili poklone u vezi sa vršenjem javne funkcije.³⁰ Ova opšta zabrana primanja poklona, dakle, ne važi za prvu damu, jer predsednik može da prihvati bilo koji poklon u svoje ime ili u ime bilo kog člana porodice, a poklon upućen prvoj dami smatra se poklonom upućenim predsedniku.³¹ Ipak, ni predsednik države, odnosno njegova supruga, ne sme da prihvati poklon ako bi to bilo protivno Ustavu, zatim, poklon kao naknadu za obavljanje određene zvanične dužnosti, niti sme da traži od nekog poklon ili da nekog prinudi da mu/joj ponudi poklon.³² Svaki takav poklon prva dama mora da vrati poklonodavcu ili poklonodavcu mora da isplati tržišnu vrednost poklona, odnosno da poklon dâ u dobrotvorne svrhe.³³ Zatim, predsednik države je obavezan da prijavi sve poklone koje su tokom godine primili on i njegovi članovi porodice, i da pri tome navede ko je poklonodavac, kratak opis poklona i njihovu vrednost, što se objavljuje u posebnom godišnjem izveštaju. Obavezi prijave podležu pokloni čije je vrednost veća od minimalne, a koje nisu uputili srodnici predsednika države, osim ako se radi o hrani, smeštaju ili zabavi prihvaćenim zbog ličnog gostoprimstva.³⁴

Postoje i određena protokolarna pravila koja se odnose na prvu damu, a prema kojim se supruga predsednika, prilikom zvaničnih događaja, predstavlja kao „Gospođa (prezime)“, a ne kao „supruga predsednika“, niti kao „prva dama“.³⁵ Ista pravila se primenjuju u slučaju supruge *bivšeg* predsednika, odnosno *bivše* prve dame, kao i u slučaju istopolnog partnera, s tim što se suprug, odnosno muški partner predstavlja kao „Gospodin (ime i prezime)“.³⁶

³⁰ Videti 5 U.S. Code §7353(a); 5 CFR §2635.202. Zakonom je predviđeno šta se sve smatra poklonom. Videti 5 CFR §2635.203(b).

³¹ Videti 5 CFR §§2635.203(f)(1) i 2635.204(j). Izuzeci od opšte zabrane primanja poklona predviđeni su posebnim pravilima koje je utvrdila Kancelarija američke vlade za etiku (Office of Government Ethics).

³² Videti 5 CFR §§2635.202(c)(1-2) i 2635.204(j).

³³ Videti 5 CFR §2635.205(a).

³⁴ Videti Ethics in Government Act of 1978, Public Law 95-521, 5 U.S.C. app., §§101(f)(1), 102(a)(2).

³⁵ Mary Mel French, *United States Protocol: The Guide to Official Diplomatic Etiquette*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2010, p. 170.

³⁶ Videti *How to Address the First Lady: Michelle Obama*, http://www.formsofaddress.info/Spouse_President.html, (Pristupljeno 20. juna 2015).

Protokolarnim pravilima se predviđa i niz drugih pravila (raspored sedenja na zvaničnim večerama, protokolarne dužnosti supruge i dr.).

KANCELARIJA PRVE DAME

Osnovna dužnost supruge američkog predsednika jeste da bude domaćica Bele kuće, zbog čega se poštuje nepisano pravilo da prva dama ne bi trebalo da bude zaposlena za vreme trajanja mandata predsednika. Ovakva praksa se tradicionalno poštuje, jer prva dama stalno prati predsednika tokom njegovih zvaničnih poseta, organizuje sve događaje u Beloj kući, pokreće brojne humanitarne akcije i učestvuje u njima, drži govore, izdaje saopštenja i dr. Da bi joj se obezbedilo nesmetano obavljanje navedenih aktivnosti, ona ima snažnu podršku države, zbog čega je, uprkos brojnim ograničenjima njenog položaja, posebnim zakonom iz 1978. godine ustanovljeno budžetsko finansiranje kancelarije prve dame koja se nalazi u Beloj kući.³⁷ Pored toga, kao najbliži član porodice predsednika, prva dama ima i pravo na obezbeđenje koje joj pruža Tajna služba SAD (United States Secret Service).³⁸

Supruzi američkog predsednika na ovaj način se pruža neophodna pomoć u obavljanju različitih aktivnosti i ispunjavanju dužnosti u vezi sa položajem koji ona ima, kao i podrška prilikom njenog pomaganja predsedniku države u ispunjavanju njegovih dužnosti. Ukoliko američki predsednik nema suprugu, takvu pomoć i opsluživanje može mu obezbediti član njegove porodice kojeg on odredi, za šta se takođe obezbeđuju budžetska sredstva.³⁹ Na osnovu ovog zakona, supruga američkog predsednika ima pravo na (lično) osoblje – sekretara, sekretaricu, predstavnika za medije, šefa osoblja, lice zaduženo za uređenje Bele kuće i dr., mada se njeno osoblje tehnički posmatra kao pomoć predsedniku.

Pomoć u obavljanju svojih aktivnosti imale su brojne prve dame, kao što su Lu Huver (*Lou Hoover*) – supruga Herberta Huvera (*Herbert Hoover*), Edit Ruzvelt (*Edith Roosevelt*) – supruga Teodora Ruzvelta (*Theodore Roosevelt*), Elenora Ruzvelt (*Eleanor Roosevelt*) – supruga Frenklina Ruzvelta (*Franklin Roosevelt*), Žaklina Kenedi, Pet Nikson (*Patricia „Pat“ Nixon*) – supruga Ričarda Niksona (*Richard Nixon*), i Beti Ford, ali je prvu zvaničnu kancelariju uspostavila Rozalin Karter (*Rosalynn Carter*) – supruga Džimija Kartera (*Jimmy Carter*), i to u istočnom krilu Bele kuće. Hilari Klinton je bila prva i jedina prva dama koja je svoju kancelariju imala u zapadnom krilu Bele kuće, menjajući dота-dašnju tradiciju.

³⁷ Videti White House Personnel Authorization Act, Public Law 95–570, Nov. 2, 1978.

³⁸ 18 U.S.C. §3056 – Powers, authorities, and duties of United States Secret Service.

³⁹ Videti 3 U.S.C. §105(e).

Domaćica Bele kuće, po pravilu, jeste supruga predsednika države. Međutim, ukoliko predsednik nema suprugu (neženja, udovac, razveden), dužnost domaćice Bele kuće može da preuzme i neko od članova njegove porodice kojeg on odredi. Bilo je više ovakvih primera u američkoj istoriji, budući da je jedan predsednik bio neženja, nekoliko njih su bili udovci, a pojedine supruge predsednika bile su bolesne, ili u žalosti, ili su odbile da obavljaju dužnosti prve dame. Tada su ovu ulogu preuzimale bliske srodnice predsednika ili supruge visokih državnih funkcionera, ali uglavnom samo kao domaćice Bele kuće.⁴⁰

Za vreme trajanja mandata Džejsma Bjukenana, jedinog američkog predsednika koji nikada nije bio oženjen, domaćica Bele kuće bila je Herijet Lejn, njegova sestričina, a tokom trajanja mandata predsednika Grovera Klivlenda (*Grover Cleveland*), dok nije bio oženjen, domaćica je bila njegova mlađa sestra. Predsednici koji su bili udovci imali su takođe pomoć svojih bliskih srodnica i saradnica. Na primer, Tomasu Jefersonu (*Thomas Jefferson*) pomagale su ćerke, zatim, Doli Medison – kao supruga tadašnjeg državnog sekretara, a ponekad i njena sestra. Tokom trajanja mandata npr. Endrua Džeksona (*Andrew Jackson*), dužnosti prve dame obavljale su Emili Donelson (*Emily Donelson*) – bratanica njegove preminule supruge (i supruga njegovog sekretara), kao i njegova snaja.⁴¹ Umesto supruga koje su bile bolesne, dužnosti prve dame i domaćice Bele kuće obavljale su npr. predsednikova snaja,⁴² snaja i ćerka,⁴³ ćerka, odnosno ćerke,⁴⁴ ili zajednički – ujna predsednikove supruge i supruga ministra rata.⁴⁵

Ovakva praksa mogla bi da se ponovi i u bliskoj mogućnosti, s obzirom na kandidaturu Hilari Klinton za predsednika države i na očekivanja da ona bude i izabrana. Ukoliko Hilari Klinton postane prva žena predsednik SAD, i to jedina bivša prva dama, SAD bi dobile i prvog „prvog gospodina“, i to

⁴⁰ Videti Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, op. cit., p. 387–393; Carl David Wasserman, *Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse*, op. cit., pp. 1243–1245.

⁴¹ Predsedniku Martinu van Bjurenu (*Martin Van Buren*) pomagala je snaja, predsedniku Česteru Arturu (*Chester Arthur*) sestra, a Vudrou Vilsonu (*Woodrow Wilson*), dok je bio udovac, pomagale su najstarija ćerka i bliska rođaka.

⁴² U slučaju predsednika Vilijama Harisona (*William Harrison*).

⁴³ U slučaju predsednika Tajlera (*John Tyler*).

⁴⁴ U slučaju predsednika Tejlora, Filmora (*Millard Fillmore*), Džonsona (*Andrew Johnson*), Bendžamina Harisona (*Benjamin Harrison*).

⁴⁵ U slučaju predsednika Pirsra (*Franklin Pierce*).

bivšeg predsednika – Bila Klintonu.⁴⁶ Zbog toga se sve češće postavljaju pitanja da li muškarac može obavljati dužnosti „prve dame“, da li može biti domaćica, odnosno domaćin Bele kuće, i koje konkretne aktivnosti bi mogle da mu se povere. Ista pitanja se mogu postaviti i zbog mogućnosti da predsednik SAD bude muškarac koji će imati istopolnog partnera. Dosadašnji primeri pokazuju da bi se u tom slučaju uloga domaćice Bele kuće mogla poveriti nekom ženskom članu porodice predsednika (npr. ćerki Hilari Klinton) ili Humi Abedin (*Huma Abedin*) – najbližoj saradnici Hilari Klinton, mada se ne isključuje mogućnost i da suprug, odnosno partner obavlja određene dužnosti koje bi njemu odgovarale. Praksa takvu mogućnost potvrđuje, propisi je ne zabranjuju (kao što ni za supružnika ne predviđaju *obavezu* obavljanja ove dužnosti), a jedina ograničavajuća okolnost bi bila zakonska odredba prema kojoj se budžetska sredstva za pomoć i opsluživanje predsednika – u situaciji kada pomoć ne pruža supružnik, odvajaju samo u slučaju da predsednik nema supružnika. Pri tome se ova pomoć ograničava samo na pomoć koju pruža *član porodice* predsednika.⁴⁷ To znači da dok je predsednik u braku, odnosno dok je njegov supružnik živ, pravo na budžetsku podršku zbog pomoći predsedniku i za rad Kancelarije prve dame ima samo supruga, odnosno suprug predsednika države.⁴⁸

Sve snažnija razmatranja da li bi dužnost domaćice Bele kuće, prvi put u istoriji, mogao da obavlja jedan muškarac – Bil Klinton (s obzirom na moguću pobedu Hilari Klinton na izborima), uslovlila su različita mišljenja o tome kako bi se u tom slučaju suprug prve dame oslovljavao, odnosno kako bi ga zvali zaposleni u Beloj kući. Prema ranijim brojnim predlozima, suprug predsednice SAD ili istopolni partner predsednika, mogao bi da se imenuje kao „gospodin (prezime)“ (*Mr.*) ili kao „prvi gospodin“ (*First Gentleman*), što je odraz prakse koja postoji u drugim zemljama koje imaju ženu predsednika i u drugim savezним državama u kojim su guverneri žene i čiji se muževi tako oslovljavaju. Međutim, oslovljavanje Bila Klintonu bilo bi specifično, jer je on bivši predsednik SAD, a što je uslovljeno posebnim protokolarnim pravilima o obraćanju bivšem predsedniku i tradicijom američke etikecije u visokim krugovima javne administracije.

⁴⁶ Ukoliko Hilari Klinton postane predsednik SAD, ona i njen suprug će imati višestruke privilegije: Hilari Klinton – kao bivša prva dama (što će biti kasnije u tekstu objašnjeno), kao predsednik države, i kao bivši predsednik države, nakon prestanka obavljanja dužnosti predsednika; Bil Klinton – kao bivši predsednik, kao supružnik predsednika države, i kao supružnik bivšeg predsednika republike, nakon prestanka mandata Hilari Klinton.

⁴⁷ Videti 3 U.S.C. §105(e).

⁴⁸ Isto i Carl David Wasserman, *Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse*, op. cit., pp. 1243–1244.

Protokolarna pravila nalažu da se bivšem predsjedniku obraća sa „uvaženi“ ili „poštovani“ (ime i prezime) (*Honorable*) – prilikom slanja zvaničnih poziva; sa „uvaženi (ime i prezime)“ ili „predsednik (ime i prezime)“ ili „bivši predsednik SAD“ – prilikom zvaničnog predstavljanja; ili sa „predsednik ili gospodin (ime)“ – u razgovoru sa njim.⁴⁹ Ovakva pravila su odraz poštovanja *institucije* predsjednika države, odnosno svih bivših predsjednika, ali i tradicije, prema kojoj se svim bivšim predsjednicima, senatorima, članovima Kongresa, kao i sudijama, doživotno u znak poštovanja sagovornici obraćaju sa navođenjem tih funkcija i onda kada oni ne zauzimaju položaj koji su imali.⁵⁰ U praksi se smatra prihvatljivim i obraćanje bivšem predsjedniku sa „predsednik (prezime)“, ali ne i sa „Predsednik“ (*The President*), jer SAD imaju samo jednog predsjednika.⁵¹ Zbog toga će se i Bil Klinton, iako bude suprug predsjednice SAD, verovatno i dalje oslovljavati kao „(bivši) predsednik Klinton“ (što se čini verovatnijim, jer je bio predsednik) ili „gospodin Klinton“ (što bi bilo verovatno da nije bio predsednik), kao i svi njegovi prethodnici, odnosno naslednici, a ne kao „prvi gospodin“ ili „suprug (predsednice) Hilari Klinton“.⁵²

⁴⁹ Videti Mary Mel French, *United States Protocol: The Guide to Official Diplomatic Etiquette*, op. cit., pp. 38–39. i 161; *How to Address a Former President of the United States*, http://www.formsofaddress.info/FOA_president_US_former.html, (Pristupljeno 27. januara 2015). To znači da se Bil Klinton oslovljava kao „uvaženi Bili Klinton“; „uvaženi Bili Klinton, bivši predsednik“; „bivši predsednik (Bil) Klinton“; „predsednik (Bil) Klinton“; „gospodin Klinton“.

⁵⁰ Praksa pokazuje da se jedini živi bivši predsjednici i oslovljavaju kao „(bivši) predsednik (prezime)“, kao „gospodin (prezime)“, ili kao „gospodin predsednik“: Džordž Herbert Voker Buš (*George H. W. Bush Sr.*), Džordž Voker Buš (*George W. Bush Jr.*), Bil Klinton i Džimi Karter (*Jimmy Carter*). Oni će se doživotno tako oslovljavati, jer „jednom predsednik republike, uvek predsednik republike“ (Aida Edemariam, „What do you call a president’s husband?“, *The Guardian*, 6. septembar 2007, <http://www.theguardian.com/world/2007/sep/06/usa.hillaryclinton>, Pristupljeno 27. januara 2016).

⁵¹ Mary Mel French, *United States Protocol: The Guide to Official Diplomatic Etiquette*, op. cit., p. 39.

⁵² Postoje autori koji smatraju da jedini prikladan način obraćanja bivšem predsjedniku jeste sa „gospodin“ (prezime) – u komunikaciji, ili sa „uvaženi (poštovani)“ (ime i prezime) – ako se npr. on najavljuje na nekom zvaničnom događaju ili se priča/piše o njemu. Smatra se da bivšem predsjedniku ne bi trebalo da se obraća sa „(gospodin) predsednik“, jer samo jedna osoba može da obavlja neku javnu funkciju, u ovom slučaju – funkciju predsjednika (pravilo one office-holder at a time). Videti Robert Hickey, *How to Address Former Officials – Is a Former President Addressed as President (name)?*, <http://www.formsofaddress.info/former.html>, (Pristupljeno 27. januara 2016).

POLOŽAJ BIVŠE PRVE DAME

Položaj *bivše* prve dame takođe je uređen posebnim pravilima, koja predviđaju niz prava za suprugu bivšeg predsednika države (obezbeđenje, naknada putnih troškova, penzija i besplatno slanje pošiljki).

Supruga bivšeg predsednika ima pravo na doživotno obezbeđenje koje joj pruža Tajna služba SAD, osim ukoliko se ne razvede ili zaključi novi brak.⁵³ Zatim, nekadašnja prva dama ima pravo na naknadu putnih troškova, s tim što ukupan fond za naknadu putnih troškova i troškova obezbeđenja iznosi 500.000\$.⁵⁴

Prema Zakonu o bivšim predsednicima (Former Presidents Act, 3 U.S.C. § 102), preživeli supružnik bivšeg predsednika ima pravo na godišnju naknadu (penziju) od 20.000\$, koju će primati u mesečnim iznosima. Ovu naknadu bivša prva dama može da prima nakon smrti svog supruga, i to do svoje smrti ili dok ponovo ne stupi u brak, ukoliko to učini dok je mlađa od 60 godina. Pravo na penziju može da ostvari samo ako se odrekne drugih mesečnih naknada na koje ima pravo na osnovu bilo kojeg zakona, a penzija joj se ne isplaćuje u periodu obavljanja neke javne (savezne) funkcije za koju prima mesečnu naknadu.⁵⁵ Bivša prva dama može i da se odrekne prava na penziju, kao što je to učinila Nensi Regan (*Nancy Reagan*), supruga Ronalda Regana (*Ronald Reagan*), jedina živa udovica nekog bivšeg predsednika.⁵⁶

Na osnovu pravila o poštanskim uslugama, preživeli supružnik bivšeg predsednika ima pravo na privilegovanu komunikaciju. Ovo pravo se odnosi na slanje frankiranih pošiljki koje nisu političkog karaktera na teritoriji SAD, a koje su oslobođene poštarine.⁵⁷

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iako se položaj prve dame, odnosno njena uloga u američkom društvu vremenom menjala, od supruge američkog predsednika oduvek se očekivalo da bude domaćica Bele kuće i posvećena i požrtvovana supruga i majka. Ono što je privlačilo najviše pažnje jeste njen politički uticaj i uticaj koji ona ima

⁵³ 18 U.S.C. §3056(a)(3).

⁵⁴ 3 U.S.C. §102 note.

⁵⁵ 3 U.S.C. §102 note.

⁵⁶ Videti Wendy Ginsberg, Daniel J. Richardson, *Former Presidents: Pensions, Office Allowances, and Other Federal Benefits*, Congressional Research Service Prepared for Members and Committees of Congress, RL34631, May 27, 2015, p. 18.

⁵⁷ 39 U.S.C. §3214.

na svog supruga, pa se smatralo da prva dama može da iznosi svoja mišljenja predsedniku, ali da pri tome ne bi trebalo da se „meša“ u njegovo odlučivanje.⁵⁸ Dakle, iako prva dama zvanično jeste član Bele kuće, uloga koju ona ima u političkom životu je neformalna.

Ipak, to nije sprečavalo neke od prvih dama da aktivno učestvuju u političkom i društvenom životu, nekada i u ulozi savetnika predsednika, zbog čega se pojedinim suprugama (kritički) dodeljivala i uloga „kopredsednika“ (npr. Hilari Klinton).⁵⁹ Najaktivnije u tom smislu bile su Bird Džonson (*Bird Johnson*) – supruga Lindona Džonsona (*Lyndon Johnson*), Rozalin Karter i Hilari Klinton.⁶⁰ Hilari Klinton se, inače, smatra prvom damom koja je najviše promenila ulogu i položaj supruge američkog predsednika, i koja je stoga izazvala najviše kontroverznih mišljenja za vreme i nakon prestanka obavljanja dužnosti prve dame.

Većina istoričara smatra da je uloga prve dame prva počela da menja Elenora Ruzvelt, koja se zbog svog pozitivnog društvenog uticaja koji je imala smatra najuspešnijom prvom damom.⁶¹ Za razliku od njenih prethodnica, ona je postala moderna prva dama, snažni aktivista – umesto tihog partnera predsednika i velike domaćice, sebe je predstavila kao novinara, i zagovornika i predstavnika borbe za društvene ciljeve, a sa svojim suprugom je ustanovila novi model predsedničke politike – koncepciju „prvog para“ (“First Couple”). Bila je uključena u rešavanje brojnih društvenih pitanja, kao što su prava rudara, prava nezaposlenih, prava žena i mladih, prava učesnika rata i građanska prava, a u tome je bila nezavisna od svog supruga. Od svih njenih prethodnica, ona se prva značajno usredsredila na istočno krilo Bele kuće, u kojoj se danas nalazi Kancelarija prve dame, prva koja je govorila na nacionalnoj konvenciji, prva koja je bila i novinar i koja je držala konferencije za novinare, prva koja je svedočila pred komitetom Kongresa, i jedina bivša prva dama koja je bila predstavnik SAD u Ujedinjenim nacijama.⁶²

⁵⁸ John Dwight Ingram, *The American 'First Lady'*, op. cit., p. 512.

⁵⁹ Videti Gil Troy, „Mr. and Mrs. President? The Rise and Fall of the Co-Presidency“, *Social Science Journal*, Vol. 37, no. 4, pp. 591–600; Pierre-Marie Loizeau, „'First Lady But Second Fiddle' or the rise and rejection of the political couple in the White House: 1933-today“, *European journal of American studies* [Online], Vol 10, no 1, pp. 4–6, par. 11–19.

⁶⁰ Anthony J. Eksterowicz, Kristen Paynter, „The Evolution of the Role and Office of the First Lady: The Movement Toward Integration with the White House Office“, *Social Science Journal*, Vol. 37, no. 4, p. 548.

⁶¹ Robert P. Watson, „Ranking the Presidential Spouses“, *Social Science Journal*, Vol. 36, no., p. 122.

⁶² Videti Anthony J. Eksterowicz, Kristen Paynter, „The Evolution of the Role and Office of the First Lady: The Movement Toward Integration with the White House Of-

Tradicionalno, supruga američkog predsednika uvek je imala snažnu državnu i društvenu podršku, što je uticalo i na uspostavljanje budžetskog finansiranja Kancelarije prve dame, a što se nekada odražava i na opredeljenje birača da na izborima glasaju za nekog predsedničkog kandidata ili protiv nje zbog okolnosti ko je njegoa supruga. Naklonost prema prvoj dami zavisila je isključivo od njene ličnosti, iako je i ličnost predsednika uticala na njen položaj. Brojna prava koja ona može da ostvari rezultat su različitih društveno-istorijskih okolnosti, tako da se može očekivati dalje unapređenje tih prava i položaja prve dame, posebno ako se uzme u obzir mogućnost da Hilari Klinton postane prva žena predsednik SAD, odnosno da njen suprug postane prvi muškarac koji će obavljati dužnosti „prve dame“. Ostaje zato da se vidi kako će eventualni izbor Hilari Klinton uticati na položaj supružnika predsednika i kakvu će promenu on uneti u društveno-politički život SAD, jer je nesumnjivo da će se položaj supružnika predsednika promeniti kada Bil Klinton bude preuzeo ulogu „prvog gospodina“.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Abrams Anessa, „The First Lady: Federal Employee or Citizen Representative under FACA?“, *George Washington Law Review*, Vol. 62, no. 5, pp. 855–887.
- [2] Anti-Deficiency Act of 1884 (31 U.S.Code).
- [3] *Association of American Physicians and Surgeons, Inc. v. Hillary Rodham Clinton*, 997 F.2d 898 (D.C. Cir. 1993).
- [4] Beasley Maurine H., *First Ladies and the Press: The Unfinished Partnership of the Media Age*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2005.

ficu“, op. cit., pp. 549–550; Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, op. cit., 397. Žaklina Kenedi je takođe imala veliki društveni uticaj, mada ona nije izražavala veliku zainteresovanost za politiku. Njeno primarno interesovanje bila je restauracija Bele kuće i promovisanje umetnosti u SAD, a odnosi sa medijima su bili teški, jer je insistirala na određenom stepenu privatnosti zbog dece, tako da je imala posebnog društvenog sekretara za štampu. Za vreme njenog boravka u Beloj kući, Kancelarija prve dame se značajno uvećala (kao i broj zaposlenih u kancelariji) i transformisala se u „veliku javnu scenu“, jer je porodica Kenedi naglašavala glamur, dobar ukus i visoku umetnost. Žaklina Kenedi je bila prva „prva dama“ koja je koristila televiziju i jedina prva dama koja je dobila Emi nagradu (*Emmy award*), za ideju turističkog obilaska Bele kuće. Videti Anthony J. Eksterowicz, Kristen Paynter, „The Evolution of the Role and Office of the First Lady: The Movement Toward Integration with the White House Office“, op. cit., pp. 551–55; Dorothy Schneider, Carl J. Schneider, *First Ladies: A Biographical Dictionary*, op. cit., 397.

- [5] Borrelli MaryAnne, „The First Lady as Formal Advisor to the President: When East (Wing) Meets West (Wing)“, *Women & Politics*, Vol. 24, no. 1, pp. 25–45.
- [6] Bryan Helen, *Martha Washington: First Lady of Liberty*, John Wiley & Sons, New York, 2002.
- [7] Caroli Betty, *First Ladies: From Martha Washington to Michelle Obama*, Oxford University Press, New York, 2010.
- [8] Constitution of the United States of America of 1787 with Amendments.
- [9] Defense of Marriage Act of 1996, Pub. L. 104-199.
- [10] Eddins Geri Zabela, *From White House Hostess to American Powerhouse: The Evolution of the First Lady's Title and Role*, <http://www.ourwhitehouse.org/firstladyevolution.html#enters%20lex>, (Pristupljeno 21. maja 2015).
- [11] Edemariam Aida, „What do you call a president's husband?“, *The Guardian*, 6. septembar 2007, <http://www.theguardian.com/world/2007/sep/06/usa.hillary-clinton>, (Pristupljeno 27. januara 2016).
- [12] Eksterowicz Anthony J., Paynter Kristen, „The Evolution of the Role and Office of the First Lady: The Movement Toward Integration with the White House Office“, *Social Science Journal*, Vol. 37, no. 4, p. 547–562.
- [13] Ethics in Government Act of 1978, Public Law 95-521, 5 U.S.C. app.
- [14] Federal Advisory Committee Act of 1972, Pub. L. 92–463, 5 U.S.C. app.
- [15] French Mary Mel, *United States Protocol: The Guide to Official Diplomatic Etiquette*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2010.
- [16] Ginsberg Wendy, Richardson Daniel J., *Former Presidents: Pensions, Office Allowances, and Other Federal Benefits*, Congressional Research Service Prepared for Members and Committees of Congress, RL34631, May 27, 2015.
- [17] Greene John Robert, *Betty Ford: Candor and courage in the White House*, University Press of Kansas, Lawrence, KS, 2004.
- [18] Hickey Robert, *How to Address Former Officials – Is a Former President Addressed as President (name)?*, <http://www.formsofaddress.info/former.html>, (Pristupljeno 27. januara 2016).
- [19] *How to Address the First Lady: Michelle Obama*, http://www.formsofaddress.info/Spouse_President.html, (Pristupljeno 20. juna 2015).
- [20] *How to Address a Former President of the United States*, http://www.formsofaddress.info/FOA_president_US_former.html, (Pristupljeno 27. januara 2015).
- [21] Ingram John Dwight, „The American 'First Lady'“, *Capital University Law Review*, Vol. 27, no. 9, pp. 487–527.
- [22] Loizeau Pierre-Marie, „'First Lady But Second Fiddle' or the rise and rejection of the political couple in the White House: 1933-today“, *European journal of American studies* [Online], Vol 10, no 1, pp. 1–9.

- [23] Nolan Beth, „Public Interest, Private Income: Conflicts and Control Limits on the Outside Income of Government Officials“, *Northwestern University Law Review*, Vol. 87, no. 1, pp. 57–147.
- [24] *Obergefell et al. v. Richard Hodges, Director, Ohio Department of Health, et al.*, 576 U.S. __ (2015), No. 14-556, odluka od 26. juna 2015.
- [25] Office of the Attorney General, *Implementation of United States v. Windsor – Memorandum to the President*, Department of Justice, Washington, June 20, 2014.
- [26] Patel Natasha T., „First Lady, Last Rights? Extending Executive Immunity to the First Lady“, *Hastings Constitutional Law Quarterly*, Vol. 25, no. 4, pp. 585–604.
- [27] Postal Revenue and Federal Salary Act of 1967, Public Law 90–206.
- [28] Schneider Dorothy, Schneider Carl J., *First Ladies: A Biographical Dictionary*, Facts On File, New York, 2010.
- [29] *The Role of First Lady and Origin of the Title „First Lady*, <http://www.firstladies.org/firstladiesrole.aspx#RoleFirstLady>, (Pristupljeno 21. maja 2015).
- [30] Troy Gil, „Mr. and Mrs. President? The Rise and Fall of the Co-Presidency“, *Social Science Journal*, Vol. 37, no. 4, pp. 591–600.
- [31] *United States v. Windsor* (570 U.S. 12, 133 S. Ct. 2675 (2013)), odluka od 26. juna 2013.
- [32] Vidojević Jelena, „Zdravstvena zaštita u SAD: pravo ili privilegija?“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 5, br. 5, str. 453–471.
- [33] Wasserman Carl David, „Firing the First Lady: The Role and Accountability of the Presidential Spouse“, *Vanderbilt Law Review*, Vol. 48, no. 4, pp. 1215–1260.
- [34] Watson Robert P., „Ranking the Presidential Spouses“, *Social Science Journal*, Vol. 36, no., p. 117–136.
- [35] Watson Robert P., *The Presidents’ Wives: Reassessing the Office of First Lady*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2000.
- [36] Watson Robert P., *The Presidents’ Wives: The Office of the First Lady in US Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2014.
- [37] White House Personnel Authorization Act, Public Law 95–570, Nov. 2, 1978.

Ivana Rakić
Aleksandra Višekruna

THE POSITION OF THE FIRST LADY
IN THE US LAW

Summary

In accordance with the presidential system of government that exists in the USA and long-standing tradition, role of the First Lady is the most prominent in this country, even though her position, same as in the other countries, is not constitutionalized, nor institutionalized. The significance of the First Lady has been confirmed in practice, since she has her office in the White House, secretariat, personnel, security etc. Also, numerous perquisites are guaranteed to the spouse of the former president. In accordance with the tradition is her role as the hostess of the White House, as well as, participation in organizing humanitarian and charity benefits, which only confirms that her position is of ceremonial nature. This paper, therefore, gives the review of norms in the US law that regulate rights and obligations of presidential spouse, with practical examples that relate to the First Lady's position.

Key words:

First Lady, spouse of the president of the republic, president of the republic, president of the USA, White House, USA

Dragoslav Kočović*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Politika – fenomen socijalna politika i njena upotreba^{**}

Apstrakt

U ovom radu nastojimo da sagledamo socijalnu politiku kao bitno polje politike, zadržavajući se na njenom teorijskom određenju samo u onoj meri kako bi smo čitaocu pružili osnovne predstave o fenomenu politike, socijalnog i socijalne politike. Namera je, da kroz prizmu sadržaja socijalne politike sagledamo njenu upotrebu u društvenom životu kao sredstvo: upravljanja i vladanja, osvajanja i očuvanja vlasti i načina razvoja društva. Čini nam se, da je teorijski i naučno sasvim opravdano da socijalnu politiku sagledamo kroz pomenuti trinom, sa namerom da izađemo iz stereotipa koji inače vladaju u odnosu na teoriju i praksu socijalne politike, njenog mesta i uloge u životu pojedinca, grupe, države, regiona i društva u globalnim razmerama. Šta više, nastojimo da istaknemo njenu životvornost i naglasimo njen značaj u razvoju svake društvene zajednice. Posebno je to važno učiniti sada, u ovom vremenu globalnih procesa, reformi, izmene vrednosnog sistema, kada ne retko dolazi do zamagljivanja bitnog sa nebitnim, suštine sa formom, trajnog sa prolaznim. Želimo da pokažemo kako bez vođenja sadržajne i konstruktivne socijalne politike nije moguće govoriti ni o kakvoj politici i organizaciji društva koja bi kvalitativno odgovarala, odnosno bila primerena čoveku ovoga veka. Smisao i suština društvenih odgonetanja je u arhitekturi i dizajniranju društva koje će se razvijati u skladu i napretku, gde će se konflikti i sukobi svoditi na najmanju meru, i gde će u punom smislu reči biti postignuto blagostanje u jedinstvu političkog, ekonomskog i socijalnog.

Ključne reči:

politika, socijalno, socijalna politika, upravljanje i vladanje, osvajanje i očuvanje vlasti, način razvoja društva.

* Email: dragoslav.kocovic@gmail.com

** Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 179076, kojeg finansira Ministarstvo za nauku i tehnologiju Republike Srbije.

OSNOVNE KATEGORIJE I POJMOVI

Svojim sposobnostima i sinergijskim delovanjem, u širim društvenim i prirodnim razmerama, čovek uspešno deluje i stvara do danas. Na tom dugom putu sopstvenog razvoja i trajanja, čovek u društvu kojem pripada, u različitim epohama i civilizacijama iznedrio je brojne oblike i forme društvenog života. U tom procesu nastali su brak, porodica, domaćinstvo, nesrodničke zajednice, vlasništvo, oblikovani i diferencirani narodi, nacije i države. Nesumnjivo, čovek je proizvodio i proizvodi sebe i u isti mah proizvodio i proizvodi društvo. Stvorio je i razvio brojne uloge i njima odgovarajuće ustanove i institucije, to u svojoj ukupnosti čini sve sadržajnije, ali i još uvek nedovršenu mrežu čovekovih individualnih i grupnih aktivnosti, materijalnih i duhovnih potreba.¹ Nesumnjivo, stvorio je inherentni društveni svet čiju strukturu možemo da osvetljavamo sa različitih polazišta, a sve sa ciljem materijalnog i duhovnog oplemenjivanja. U ovom radu polazimo od društvene stvarnosti koju nastojimo da objasnimo sa pozicije politike i u okviru nje fenomena socijalne politike i njene upotrebe.

Oko 2,5 hiljada godina pre nove ere po prvi put su mladi indoevropski narodi prodrli u Malu Aziju, zatekli su autohtoni narod koji je živeo organizovan u manje državice odnosno gradove. Ovi pridošli narodi u međuvremenu su vojno i politički postali moćni i po ugledu na način organizacije života strosedelaca stvarili su svoje državice-polise.² Tek kasnije (oko 1,9 hiljada godina pre n.e.) potomci ovih indoevropskih naroda naseljavaju prostore Grčke i po ugledu na svoj način života na novom prostoru organizuju gradove, odnosno državice-polise. Grčka kulturna mešavina iz naziva polisa izvodi termin *politika*, a evropska politička teorija daje mu starogrčko poreklo. Razvili su ga filozofi objašnjavajući svakodnevnu aktivnost ljudi u poslovima upravljanja i odlučivanja u uslovima robovlasničke demokratije. Kasnije je preko latinskog jezika ovaj pojam ušao u opštu upotrebu i danas ima internacionalni karakter. Dakle, termin (pojam) politika u svojoj semantičkoj sadržini objedinjava poslove jednog grada-polisa, preko veštine upravljanja do savremenog shvatanja politke kao društvene delatnosti kojom svesno i osmišljeno usme-

¹ Više o tome pogledati: John Rex, Ph. D. Professor Emeritus, "Secular Substitutes for Religion in the Modern World", *Politikologija religije*, Vol. 1, no. 1., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, str. 3.

² „Sa sigurnošću se može izračunati da su indoevropski narodi, prvi put, prodrli u Malu Aziju sredinom III milenijuma pre n.e.... Čim su se Indoevropljani gušće naselili u ovoj novoj, maloazijskoj otadžbini, počeli su da se ističu vojno i politički. Snaga mladog naroda im je omogućila da preuzmu nasledstvo hatijskih državica, okupljenih oko arijejskih gradova. U XX veku pre n.e. ponikle su prve državice-polisi". Pogledati više o tome: Miodrag Milanović, *Istorijsko poreklo Srba*, Miroslav, Beograd 2006, str. 61–64.

ravamo društvo u određenom pravcu. Izabrani pravac je usmerenje ka cilju, a on je vrednosna kategorija, kako bi rekao Bloh nešto što nije a treba da jeste. Postizanje cilja predstavlja polje političkog života na kome i u kome deluju u većoj, ili manjoj meri svi. Naravno, političko polje i politički život uslovljeni su nizom faktora, a pre svega geografskoklimatskim, istorijskim tokovima, etničkom, verskom i konfesionalnom heterogenošću, razvojem nauke, materijalnom osnovom, ljudskim potencijalom, prirodnim bogatstvom i dr. *Tako se politika javlja u funkciji okupljanja više ljudi u cilju stvaranja i očuvanja zajednice, odnosno države. Dakle, priroda politike nastaje iz bića naroda i njegovih svojstava. Politika u sebi sadrži emocije, mudrost, veštinu-intuitivni, saznajni i praktični momenat, a sve u funkciji oblikovanja društva (organizacije privrednog i ukupnog života i uspostavljanja političkog sistema). Politika podrazumeva, između ostalog i vršenje vlasti koja reflektuje karakter političkog sistema: monarhija-tiranija, aristokratija-oligarhija, politeja-demokratija. Smisao politike je u razrešavanju dilema, sprečavanju konflikta i otklanjanju sukoba, određivanju pravca i izboru ciljeva. Složena je koliko i ljudska različitost (fizička, umna, religijska itd.), jednostavna onoliko koliko su ljudi međusobno slični i srodni (od pojedinačne do opšte volje).*³ Dakle, individue i njihov međusobni odnos grade društveni ambijent u kome se stvara mreža individualnih, grupnih i društvenih odnosa koji čine ukupan društveni život zajednice (politički, ekonomski, kulturni). U društvu, politički duh proistekao iz mnoštva ideja oblikuje se i pretače u pravnu normu kojom se u dobroj meri daje ton i boja jednoj zajednici u formi države. Pored pravnih normi, život se zasniva i na tradiciji i običajima, što sve zajedno u delu političkog čini vrednost političkog sistema. Ovo su uglavnom *konstante* u svakoj organizovanoj političkoj zajednici. *Varijable* u političkom sistemu su vezane za veći ili manji stepen političkih prava i sloboda u delu: sticanja vlasti i moći, vršenja vlasti, izbornosti i smenljivosti, etničke, jezičke, polne i imovinske (ne)ravnopravnosti, verovanja i upražnjavanja vere, informisanja, govora, okupljanja, dogovaranja i dr.⁴ Cilj ovoga rada nije da ostanemo na

³ Dragoslav Kočović, „Političke, ekonomske i socijalne posledice okupacije južne srpske pokrajine Kosova i Metohije”, *Srpska politička misao*, IPS, br. 2, str. 149–177, Beograd 2012.

⁴ Vlast i moć se u feudalno crkvenom poimanju (A. Augustin, T. Akvinski, Ž. Boden) vezuje za boga i božansko “svaka vlast je od boga data”. Građanska politička teorija XVII i XVIII veka političku vlast tumači kao golo nasilje, a drugo teorijsko tumačenje toga doba vlast objašnjava kao proizvod ugovora između onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Ne retko se vlast tumači kao otuđena sila o kojoj se ne zna odakle potiče ni kuda vodi, iz toga se razvija svest o njenoj mističnosti i izvan društvenog porekla. Obzirom na način vršenja vlasti i njeno oblikovanje ona može biti autokratska i demokratska koja se ostvaruje kroz politički sistem u formi republike, monarhije, despotije. U tom miljeu nastaju političke pojave koje imaju svoju subjektivnu i objektivnu stranu. Subjektivnu čini vršenje vlasti poli-

polju teorijskog razmatranja pojma politike, mada se to ne može izbeći u potpunosti, već da osenčimo njenu socijalnu dimenziju. To nalaže da objasnimo i pojam *socijalno*, kako bi došli do kovanice socijalna politika i predočili njen upotrebnii trinom: upravljanje i vladanje; osvajanje i očuvanje vlasti; i način razvoja društva. Socijalno potiče od latinske reči *socijalis*, što znači društveni, koji se tiče društva, otuda i *sociaetas*, ili društvo, društveno. Dakle, socijalno označava društvo, globalnu društvenu zajednicu, odnosno široko i složeno polje društvene stvarnosti. Ne retko upotrebljava se i za označavanje subkulturnih sredina-socijalna sredina. U socijalnoj politici termin socijalno odnosi se na pojave i okolnosti koje se tiču životnih uslova ljudi, bilo globalnog društva, bilo grupe ili pojedinca. Po trećem značenju, socijalno obuhvata samo one pojave i okolnosti koje se odnose na životne teškoće ljudi uslovljene socijalnim slučajevima, odnosno rizicima: bolest, starost, invalidnost, materinstvo, nezaposlenost, smrt i sl.⁵ *Socijalna politika* je organizovana društvena delatnost u čijem središtu su sadržaji (materijalne i ne materijalne potrebe) koji čine suštinu života čoveka i uslovi (politički, ekonomski, kulturni) u kojima se ti sadržaji realizuju nastojeći da ih unapredi (pravnom normom, duhovnim i materijalnim sredstvima, informisanošću).⁶ Ona je osnovno područje interesovanja čoveka, svesna organizacija subjekata, vrednosti, sadržaja, mehanizama i ciljeva. Instrument je društvenih promena u onoj meri u kojoj se transformiše u humanističku praksu i postaje moralno ponašanje koje se ispoljava u pluralizmu vrednosti. *Socijalna politika predstavlja sintezu saznavnih, moralnih, pravnih, običajnih i drugih normi koje su kredo organizovanja, planiranja i ponašanja u društvu na osnovama: društveno priznatog rada, humanizma, socijalne pravde, solidarnosti i slobode*. Nešto što postane vrednost, a bude uobičajeno ponašanje, postaje determinanta života i podiže se na nivo pravne norme, a pravo izražava ništa drugo do duh politike. Upravo na običaju i moralu razvijana je socijalna politika, pravna praksa i pravna nauka (socijalno zako-

tičkog subjekta veštinom osvajanja, vršenja vlasti i upravljanja ljudima. Objektivnu stranu politike čini svesno delovanje različitih činilaca društva na državu, odnosno na one koji su u posedu vlasti i vršioци su vlasti. Više o razvoju političke teorije pogledati u delima Herodota, Platona, Aristotela, Hobsa, Spinoze, Loka, Monteskijea, Rusoa, Marksista i dr. Celovitiji prikaz vlasti, moći, upravljanja, političke sile, sistema, prinude, poretka i dr. Više o tome pogledati: *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 746–791; Radoslav Ratković, *Uvod u političke nauke*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd 1999.

⁵ Više o tome pogledati: Dušan Lakićević, *Socijalna politika*, Savremena administracija, Beograd 1993, str. 6., Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2007, str. 23.

⁶ Različita shvatanja pojma socijalna politika izložio je Dušan Lakićević, *Socijalna politika*, Savremena administracija, Beograd 1991, str. 6–12.

nodavstvo i socijalna nauka).⁷ Nesumnjivo je, da socijalna politika obuhvata značajan segment raznovrsnog sveta društvenih pojava *politike*, kako u *teoriji politike* tako i u *društvenoj praksi*.

SREDSTVO UPRAVLJANJA I VLADANJA

Savremena nauka socijalne politike nastala je u složenim uslovima razvoja društva i pripada dvadesetom veku, kao praksa osenčena je (kroz nagonsku solidarnost) u hordi, začeta je sa nastankom organizovanog života u prirodnoj zajednici (rodu) i kasnije razvijana kroz društvenu organizaciju u formi države. U tom dugom vremenskom periodu kroz vreme i prostor u svakom društvu do danas socijalna politika je značajno sredstvo upravljanja i vladanja. Njome se uspostavlja sklad u funkcionisanju razvoja društva, postiže socijalna pravda i afirmišu moralne norme, odnosno ljudske vrline. Još je Platon nastojao da shvati društvo kao celinu, tragajući za njegovim objašnjenjem, uočava njegovu socijalnu strukturu koja polarizuje državu na bogate i sirotinju. Ova dva socijalna kontigenta, formirana na osnovu posedovanja i raspolaganja materijalnim dobrima i društvenom moći, čak naziva zasebnim državama u jednoj državi, a koje vode međusobni tihi ili otvoreni rat.⁸ Dakle, imovinske nejednakosti uzrokuju različitost interesa, koji dovode do konflikta i sukoba. *Obzirom da se socijalna politika bavi životnim uslovima ljudi, njihovom socijalnom pozicijom i njihovim potrebama, otuda je socijalni položaj ljudi bitan, čak presudan indikator za formulisanje politike upravljanja i vladanja.*

Sa stanovišta socijalne politike, upravljanje i vladanje u organizovanoj društvenoj zajednici ima pretežno humanistički ili utilitaristički karakter. Smena humanističkog i utilitarističkog pristupa politici, ili manje više kombinovanje ova dva pristupa, je svojevrsni mehanizam regulisanja društvenih kretanja i uravnoteženja odnosa u društvu, koji zakonito moraju da se nivelišu. Zapravo, veliko siromaštvo je izraz društvene nejednakosti, a to uslovljava neprirodnu razdeobu društva, koja generira brojne konflikte i društvene sukobe. U razrešenju konflikta, sukoba, protivurečnosti, prilagođavanju, asimilaciji zavisno od nosioca vlasti projektuje se i realizuje humanistička ili utilitaristička socijalna politika. Humanistička i utilitaristička socijalna politika

⁷ Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2007, str. 22–32.

⁸ Jedan od teoretičara političke nauke Radoslav Ratković, u razmatranju fenomena politike i političke organizacije društva u delima Platona ističe da je: „smisao države ostvarivanje pravednosti i projektuje uređenje koje bi odgovaralo toj ideji“ Radoslav Ratković, *Uvod u političke nauke*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd 1999, str. 12.

predstavljaju objektivnu i subjektivnu težnju cilju, gde kauzalnost u humanističkom konceptu pokazuje kvalitet odnosa između ljudi zasnovanih na društveno priznatom radu, solidarnosti, slobodi i socijalnoj pravdi. Čini etičku i političku celinu izraženu u ideji zajedničkog dobra, gde je politička rezultanta upravljanje stvarima, vladanje društvenim pojavama i njihovo usmeravanje.⁹ U utilitarističkom konceptu kauzalnost se ogleda u odnosu između socijalnih mera i vlasti, odnosno socijalnih problema i očuvanja vlasti što uslovljava razdeobu između etike i politike. U takvoj diskrepanci, upravljanje i vladanje ljudima postaje vrlina vlasti, a etika se svodi na retoriku.¹⁰

Humanistički zasnovana socijalna politika polazi od istinskog dobra ljudi i čitave zajednice, opšteg interesa i moralnih vrednosti što se postiže uspostavljanjem društvenih odnosa koji prvenstveno afirmišu čovekovu ličnost i omogućavaju mu odgovarajuću društvenu poziciju i socijalnu jednakost.¹¹ Iz toga sledi da zakoni razvoja društva, odnosno dijalektike nalažu artikulisanje pojedinačnih interesa, ali se istovremeno kako primećuje Ž. Ž. Ruso, od volje svih društvo mora kretati ka opštoj volji, odnosno univerzalnosti. *U onoj meri u kojoj su političke, pravne, fiskalne i druge mere, reforme i revolucije u funkciji integracije društva na osnovama jačanja materijalne pozicije građana, duhovnog oplemenjivanja, smanjivanja socijalnih nejednakosti i eksploatacije, otklanjanja moguće socijalne ugroženosti, utoliko su te mere humanističkog karaktera. Ovim se potvrđuje filozofiranje Platona da zajednica nije čulna već umna tvorevina, u toj ravni je i Baruh Spinoza koji zahteva da se društvo razvija na intelektu i razumu.*

Dakle, humanistički koncept upravljanja i vladanja motivisan je opštim dobrom društva kao glavnim sadržajem svih mera i društvenih mehanizama upravljanja i vladanja. Kako kaže Aristotel, svaka zajednica je postala radi nekog dobra, ne pojedinačnog interesa već opšteg dobra. Opštost i humanost se jedino mogu ostvariti ako se u zajednici u potpunosti mogu razvijati i slo-

⁹ „Zamenjivanje vladanja nad ljudima upravljanjem stvarima ide uporedo ne sa smanjivanjem već s proširivanjem obima i efekta svesnog delovanja ljudi na opšte društvene uslove njihova života. Upravljanje stvarima se ostvaruje uvek u spletu društvenih odnosa i nije u suštini ništa drugo nego jedan vid regulisanja tih odnosa. I kad se ne zasniva na prinudnoj podčnjenosti i eksploataciji, i kad nema oblik vladanja ljudima, upravljanje znači uvek odlučivanje o pitanjima koja zadiru u interese ljudi, u interese društvenih grupa i pojedinaca. A ti su interesi uvek kompleksni, uvek različiti i nikad u nekom apriornom i potpunom skladu“. *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 791.

¹⁰ Teoretičar politike Nikolo Makijaveli (1468–1527) izdvaja politiku ne samo od religije nego i od moralnih normi, za njega je politika sticanje i očuvanje vlasti.

¹¹ Više o tome pogledati: Stephen J. Hunt, „The rhetoric of rights in the UK Cristian churches regarding non-heterosexual citizenship“, *Politikologija religije*, Vol. 4, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, str. 183.

bodno delovati svi ljudi.¹² *Savremen i progresivan razvoj ne može da se održava u uslovima neusklađenih socijalnih tokova. Jednostavno, socijalne nejednakosti su neizbežno izraz primitivizma duha i zaostalosti, a stvaranje, održavanje i produbljivanje socijalnog jaza između grupa, slojeva i klasa, država i regiona je zastareli način upravljanja i vladanja i sticanja materijalnog bogatstva pojedinaca i grupa, pojedinih država i grupa država.*¹³ Humanistički koncept u osnovi ima dobro cele društvene zajednice i na tim osnovama oblikuje društvene strukture, razvija moralne, pravne i druge odnose, koji regulišu ponašanje ljudi i podstiču razvoj društva. Humanistički zasnovane mere socijalne politike polaze od prirodne i biološke predodređenosti čoveka da živi u zajednici, jer kao individua nije u stanju da sam razreši konfliktne situacije.¹⁴ I to, da živi u zajednici sklada društvene i lične harmonije. Narušavanje društvenog i individualnog ritma proizvodi društveni i lični kaos, nesigurnost, brojne društvene probleme i asocijalna ponašanja. Zbog toga je humanistički koncept vraćanje prirodnog stanja u društveni život koga odlikuje ravnopravnost, jednakost i sloboda (Hesiod, Likofran, Platon, Aristotel, Protagora, Spinoza, Monteskje, Ruso i dr.). Humanizam pripada prirodnom poretku, a prirodni zakoni nalažu zajedničko dobro „gde se politička vlast upotrebljava u opštem interesu“. U njemu je smisao ljudskog davanja i svrha društvenog postojanja. Otuda je uzimanje i davanje svojstveno humanističkom konceptu društvene politike. Humanizam kao takav čini čoveka slobodnim, ali samo pod uslovom da sloboda podrazumeva ne samo vlastitu volju, već i ličnu obavezu. Volja sama po sebi nije vrednost, a dopunjena sa obavezom uslov je društvenog postojanja-ovo dvojestvo čini društvenu genijalnost.¹⁵ U ovim relacijama čovek politički,

¹² „Otuda je politička zajednica prirodni okvir života ljudi i porodica iz kojih ona proizilazi. Smisao političke zajednice je da doprinese punom razumevanju ljudi, bez koga to ne bi bilo moguće“. Radoslav Ratković, *Uvod u političke nauke*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd 1999, str. 13.

¹³ Zbog toga su Gustav Šnol i Adolf Vagner smatrali da je socijalna politika posebna grana državne delatnosti kojom se ublažavaju klasne suprotnosti, a naročito one u oblasti raspodele. Na tim pozicijama svoje viđenje razvija Dragoljub Jovanović ističući da je socijalna politika zbir javnih napora i mera koje idu na to da socijalno slabe zaštite od eksploatacije socijalno jačih i da ih osposobe za privrednu i opštu životnu borbu. Dušan Lakićević, *Socijalna politika*, Savremena administracija, Beograd 1991, str. 6.

¹⁴ Tumačeći svoju savremenost i iskustva grčkih polisa, odnosno državnica Aristotel u svojoj *Politici*, zaključuje da je čovek izvan političke zajednice varvarin ili bog. Samo je zajednica prirodni okvir čoveka u kojoj je jedino moguć optimalan razvoj čoveka.

¹⁵ U ovom kontekstu obaveza je Šopenhauerov intelekt, time smo se poslužili u našem sudovanju: „ovoj dubokoj, praktičnoj životnoj ozbiljnosti, koju su Rimljani

ekonomski i opštekulturno pripada zajednici. U njoj se otvara širok prostor za inicijativu građana, vladavinu prava, demokratsko odlučivanje, efikasno upravljanje, dužnosti, odgovornosti, uživanje prava i sloboda.

Utilitarizam u upravljanju i vladanju počiva na metafizičkom i autokratskom. Metafizički izvor se nameće kao dogma, logično ali netačno objašnjenje koje teorijski ni empirijski ne može da se dokaže kao tačno i istinito. Takav primer nalazimo u dobrom delu religijske filozofije gde se svet i društvo zasniva na božjoj volji, a tu božju volju koja sadrži potpunu jednakost među ljudima, krše ljudi u društvu, a posledice toga su socijalna nejednakost i siromaštvo.¹⁶ Oslanjajući se na Aristotelovo učenje da onaj koji pomaže treba i da vlada, hrišćanska crkva je vekovima zadržala apsolutno i isključivo pravo da pomaže siromašne i uboge sve do rascepa 1054. godine i enciklike 1891. godine. Nakon rascepa Rimo-katolička crkva nastoji da na osnovu pomaganja i pružanja pomoći ugroženim kategorijama ljudi proglasi sebe neprikosnovenim vladarom nad svim narodima i državama. Ovakav utilitarizam prisutan je kroz vekove, a i danas je aktuelan u nešto izmenjenoj formi.¹⁷ Kao takav, još uvek drži otvoren prostor za pružanje pomoći, prvenstveno u cilju upravljanja i vladanja. Upravljanje se ostvarivalo, a i danas se ostvaruje kroz oblikovanje svesti o društvu i njegovom postojanju kao božjoj volji, a vladanje putem mreže institucija i obaveznih pravila ponašanja (verovanja i pokajanja).¹⁸

krstili gravitas, naročito je stalo do toga da intelekt ne napušta službu volje, pa da se baca na ono što volju ne interesuje; zato ona praktična ozbiljnost i ne dopušta razilaženje volje i intelekta, što je glavni uslov genijalnosti“. Artur Šopenhauer, *O geniju*, prevod Milan Vujaklija, knjižnice Rajkovića i Đukovića, Beograd-Terazije 1928, str. 52.

¹⁶ Više o socijalnim vrednostima religijske filozofije pogledati: Dragoslav Kočović, *Religijska učenja: socijalne vrednosti religijskih učenja*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2010. i u: Virgilio Aquino Rivas, “The Role of the Church in the Politics of Social Transformation: The Paradox of Nihilism”, *Politikologija religije*, Vol. 2, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, str. 53.

¹⁷ Više o tome pogledati: Ziad Fahed, “How the Catholic Church Views the Political Community?”, *Politikologija religije*, Vol. 3, no.1., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, str. 99.

¹⁸ „Sve do kraja 19. veka, socijalno-politička aktivnost katoličke crkve prevashodno je uslovljena njenim pretenzijama na svetovnu vlast koju je želela pored već posedovanja duhovne vlasti. Reorganizaciju crkve ugrozila je u prvom redu vlast nemačko-rimskih careva, a to je prouzrokovalo dugotrajnu i tešku borbu između carstva i papstva. Borba je započela sukobom između pape Grgura VII i cara Henrika IV i sa promenljivim uspesima trajala je oko 150 godina. Vodena je u doba krstaških ratova i nastavlja se u XII, a delimično i u XIII veku. Za pontifikata Inoćentija III (1198–1216) papstvo je dostiglo vrhnac svoje političke moći. Tada je razvijana teorija da su rimske pape, kao naslednici apostola Petra i namesnici

Utilitarizam autokratskog tipa svetovnog je porekla, gde se upravljanje i vladanje opravdava stečenim pravom, narodnom voljom i demokratijom u čije ime i za čije dobro se ona vrši. U ovom slučaju politička vlast se upotrebljava isključivo u interesu onih koji vlast poseduju. Posmatrano kroz istoriju vlast je uvek na udaru, zbog toga ona i pribegava socijalno političkim merama i raznim formama pomoći građanima, kako bi se amortizovalo nezadovoljstvo, a istovremeno očuvao mehanizam upravljanja i vladanja. Dakle, utilitarizam kao koncept socijalno političkih mera je izvedena kategorija iz sebičnog interesa pojedinaca, grupa i klasa.¹⁹ Takve mere su uvek iznuđene. Iznude ih oni koji su ugroženi od onih koji su u posedu vlasti. Načini iznuđivanja mogu biti prošnja, skitničenje, pobune, štrajkovi i revolucije.

Skitničenje i prošnja, i ako su i danas prisutni, uglavnom pripadaju kao masovna pojava dalekoj prošlosti i periodu nerazvijenih proizvodnih snaga.²⁰ Ovakvo ponašanje motivisano je nagonom održanja gole egzistencije, a preduzete mere u cilju ublažavanja siromaštva i biološkog opstanka ljudi motivisane su vladajućim moralom i samarićanskim milosrđem prema ubogim.

Pobune i ustanci su prisutni u starom, srednjem i novom veku. Prevažno su uslovljeni željom za izmenom sopstvenog ekonomsko socijalnog položaja u robovlasničkom i feudalnom društvu. U novom veku pred osnovnih ekonomsko socijalnih zahteva cilj je nacionalno oslobađanje, uspostavljanje nacionalne države i političkog sistema i dosezanje političkih prava i sloboda.

Hristovi na zemlji pozvani da vladaju svim narodima i carstvima“. Dušan Lakićević, *Socijalna politika, Savremena administracija*, Beograd 1991, str. 113. Verujući ljudi i dobar deo intelektualne javnosti hrišćanstva i islama svet i društvo posmatraju i tumače isključivo kroz religijske vrednosti u kojima su vaspitavani i kojima pripadaju. Spoznaja celine vrednosti iznedrenih u drugim religijama jedino može pružiti upotpunjeno saznanje o dostignućima religijske filozofije i izbeći jednostran pristup. Pogledati o religijskoj filozofiji: Dragoslav Kočović, *Religijska učenja-socijalne vrednosti regijskih učenja*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2010.

¹⁹ Eklatantan primer ovog utilitarizma jasno se uočava kod svih zemalja koje su prošle ili još uvek prolaze kroz reformu, popularno tranziciju društva. Posebno dolazi do izražaja u periodu izbora za organe vlasti, odnosno za upravljanje i vladanje u društvu.

²⁰ Prošnju i skitničenje feudalna država na evropskom prostoru nije rešavala konstruktivnim socijalno političkim merama već represivnim. Država je oštro kažnjavala skitnce i prosjake. Ovakav način upravljanja i vladanja poznat je kao Krvavo radičko zakonodavstvo začeto u V. Britaniji 1530. godine sa Henrikom VII, nastavljeno i dopunjeno 1547. godine u doba Edvarda VI, izvesne dopune izvršila je i Elizabeta 1572. godine. Ove mere represivnog karaktera proširile su se i u ostale zemlje Zapadne Evrope. Pogledati: Dušan Lakićević, *Socijalna politika, Savremena administracija*, Beograd 1991, str. 107–108.

Štrajkovi pripadaju višem stupnju razvoja proizvodnih snaga i razvije-
noj podeli rada. Ovim načinom se vrši organizovani pritisak za poboljšavanje
uslova rada, većih nadnica i većeg stepena socijalne sigurnosti i višeg nivoa ži-
votnog standarda. Revolucije su radikalne izmene produkcionih odnosa i vla-
sničkih odnosa, političke i socijalne strukture, gde se u centru revolucionar-
nih zahteva nalaze opšte društveni interesi i interesi najširih slojeva društva.

Utilitaristički koncept socijalne politike motivisan je očuvanjem stanja
status quo u pogledu upravljačke strukture i očuvanja uspostavljenog sistema
vrednosti, a mere socijalnog karaktera su isključivo u toj funkciji. Mere utili-
tarizma nisu motivisane socijalnom pravdom i opštim dobrom trajnog kara-
ktera, time je opredeljen njihov *ad hoc* karakter jer se preduzimaju samo onda
kada je vlast ugrožena ili kada preti opasnost da bude izgubljena. Odnosno,
ovakve mere mogu biti dugo praktikovane, a u kvantitativnom i kvalitativ-
nom smislu se dopunjavaju i menjaju samo u periodima kada preti opasnost
da postojeći poredak ili posedovanje vlasti budu ugroženi.

Socijalno politički sadržaji, u vidu mera socijalne zaštite u praksi, kroz
čitavu istoriju ljudskog društva bili su pogodno sredstvo za upravljanje i vla-
danje ljudima. Tokom istorijskog razvoja društva sadržaji socijalne politike
su se po obimu i kvalitetu menjali, tako da su se kretali od obezbeđivanja ele-
mentarne egzistencije u rodu, preko brige u antičko doba o plebsu u Rimu,
sanitarnih i zdravstvenih mera u antičkoj Grčkoj, regulisanja odnosa između
radnika i poslodavaca u Asiru i Vavilonu, preko bratimskih blagajni, esnafa i
gildi u srednjem i početkom novog veka do sadržajnih socijalnih reformi sa-
vremenog društva sa ciljem da se očuvaju osnove aktuelnog sistema, a time i
vlast pojedinca i grupa (Nju Dil, Atlanska povelja, Država blagostanja i dr.).

SREDSTVO OSVAJANJA I OČUVANJA VLASTI

Vlast je složena društveno istorijska pojava, heterogena kategorija različitih
dimenzija, sadržaja, efekata i posledica. Postoji u svim poznatim ljudskim za-
jednicama, društvenim institucijama i ustanovama, porodičnim i crkvenim
organizacijama.²¹ Politička borba pojedinaca, grupa i partija motivisana je
osvajanjem vlasti sa ciljem da se upravlja društvom i njegovom organizaci-
jom.²² Osvajanje i očuvanje vlasti moguće je primenom sile i prinude, među-

²¹ Više o tome pogledati: Miroljub Jevtic, "Religion and Relations between Genders",
Politikologija religije, Vol. 2, no. 1., Centar za proučavanje religije i versku toleranci-
ju, Beograd, str. 145.

²² Za N. Makijavelija svrha politike je učenje o sticanju i održavanju vlasti. Videti više
o tome: Radoslav Ratković, *Uvod u političke nauke*, Udruženje nauka i društvo Srbi-
je, Beograd 1999, str.16.

tim ako počiva na represiji nije trajnog karaktera. Ova vrednosna odrednica se odnosi samo na savremena demokratska društva gde stabilnost vlasti samo delimično zavisi od prinude, a njeno očuvanje, odnosno trajnost je određena prihvatanjem vlasti od strane onih kojima se vlada. Vlast zasnovana na sili i prinudi prvenstveno pripada autokratskom društvu, starom i srednjem veku, mada je poznaje i savremena civilizacija. Za svoj legitimitet vlast je ne retko nalazila uporište u božjem daru i božanskom poreklu-svaka vlast je od boga data, narodnoj volji gde se za račun naroda upravlja i vlada i u spasenju sveta u istorijskoj misiji (karakteristično za teokratske sisteme).²³ U savremeno shvaćenoj organizaciji društva, osvajanje vlasti odvija se u demokratskim uslovima političke borbe zasnovane na ideji opšteg dobra, usklađivanja interesa, smenljivosti i izbornosti. U tom pogledu socijalni sadržaji predstavljaju značajno područje animiranja javnosti i njenog političkog pokretanja i angažovanja, a socijalna politika prostor na kome se rešava sudbina vlasti-njeno osvajanje, očuvanje ili gubitak.²⁴

Savremena društva zaokupljena su ne samo nacionalnim pitanjima, pitanjima političkih prava i soboda, već i pitanjima socijalno-ekonomskog karaktera, koja su uvek kroz istoriju razvoja društva pokretala na borbu, nemire i društvene sukobe. Zbog toga, u savremenim programima političkih subjekata značajno mesto za osvajanje i očuvanje vlasti moraju da zauzimaju pitanja: zapošljavanja i povećavanja zaposlenosti, zarada i sigurnosti zarada, zaštite zdravlja i unapređenja zdravstvene zaštite, stanovanja i stambenog konfora, odnosno socijalne sigurnosti i životnog standarda.

Socijalno politički sadržaji su bili notorni pokretači socijalističkih revolucija, motiv političke i druge borbe, osnova za oblikovanje i struktuiranje društvene organizacije i državnog habitusa, funkcija i uloga ekonomije, politike i položaja građana, cilj osvajanja vlasti i duh društvenog života. Istovremeno, socijalne reforme bile su uslov opstanka građanskog društva, prostor obimnih socijalno političkih mera, eliksir revitalizacije privatnog vlasništva, profitne ekonomije i mehanizam transmisije ka doslednoj humanizaciji života. I u jednom i u drugom kraju sveta (mislimo na političko uređenje) socijalna politika

²³ Avgustin Blaženi u svom delu: Državi božjoj, govori o predodređenosti crkve da upravlja narodom i da samim tim ima najveću vlast, te da kroz veru i pokajanje čoveka uvede iz ove grešne u božju pravednu državu. Osam vekova kasnije Toma Akvinski, polazeći od toga da je svaka vlast od boga data suprotstavlja se nasilnoj smeni vlasti bez obzira na to da li ima karakter tiranije.

²⁴ Bez svake sumnje, složićemo se da u predizbornom periodu najdominantniji sadržaji u nastupima političkih subjekata su socijalno politička pitanja: zapošljavanje i otvaranje novih radnih mesta, povećavanje zarada, rešavanje stambenih problema, efikasnije lečenje i unapređivanje zdravstvene zaštite, povećavanje i sigurnost penzija, standarda učenika i studenata, podizanje socijalne sigurnosti i životnog standarda celokupnog stanovništva.

je sadržaj društvenog života koji je druge grane politike daleko nadmašio po kvantitetu i kvalitetu. Dakle, socijalno politički sadržaji u savremenim uslovi- ma čine i moraju činiti osnovu političkih i ekonomskih doktrina i programa. To dalje uslovljava da socijalna politika, kao posebna grana državne politike predstavlja značajan mehanizam za osvajanje i očuvanje vlasti.

U razvijenim demokratskim društvima socijalna politika odavno nije de- kor ni politički kredo u predizbornim aktivnostima, već prostor na kome se osvaja ili gubi vlast. U razvijenom delu sveta, ne samo u materijalnom već i u duhovnom pogledu, stabilnost društva i njegova socijalna integracija i ho- mogenizacija gotovo isključivo su vezani za socijalnu politiku: njen sadržaj, mere, sredstva i metode. Sve to uslovljava da ona postaje osnov društvenog razvoja, društvene teorije i političke prakse. Istovremeno je značajno područ- je i predmet bilateralne, regionalne i multilateralne saradnje zemalja.²⁵ Zbog toga je osvajanje političke vlasti u XX veku, ništa manje i u ovom, zasnovano na socijalno političkoj praksi. U celini to je uslovalo da socijalna politika po- stane dominantna u politici globalnog društva i značajni vrednosni sadržaj duhovnog života i društvene svesti, ona je temelj savremenog društva kojoj ni tako moćna profitna ekonomija ne može da se suprotstavi, a posebno kada je u pitanju pravedan i stabilan poredak i društveni mir.²⁶ Njome se potiskuje

²⁵ Naša zemlja je potpisnik velikog broja bilateralnih sporazuma i programa sarad- nje sa nizom zemalja u svetu. Regionalna saradnja je posebno intenzivirana procesom približavanja Evropskoj uniji, sa konačnim ciljem njenom pristupanju. Na multilateralnom planu veoma bogatu saradnju Srbija ostvaruje preko Organiza- cije ujedinjenih nacija. U ovoj svetskoj organizaciji, od njenog osnivanja, naša zemlja ima ne retko veoma aktivnu ulogu, često je nosilac inicijative, pokretač predloga, a ujedno je do sada prihvatila brojne rezolucije, deklaracije, konvencije i preoruke OUN. U toku je živa aktivnost naše zemlje na sva tri nivoa međudržavne saradnje u odbrani teritorijalnog suvereniteta i integriteta zemlje, odnosno poli- tička borba za očuvanje južne pokrajine Kosova i Methije od nasilnog otkidanja (secesije, seciranja). Ovom prilikom vredno je podsetiti da je aktuelni predsednik Generalne skupštine Vuk Jeremić, predstavnik Srbije. Ujedno, Vuk Jeremić je po- krenuo debatu u UN o dosezanju pravde u svetu i u tom kontekstu ulogu Suda za ratne zločine. Sud je osnovao Savet bezbednosti UN sa sedištem u Hagu. Među- tim, ovaj sud ne treba mešati sa Međunarodnim sudom pravde, kojem je sedište takođe u Hagu, i on je organ OUN (Generalna skupština, Savet bezbednosti, Eko- nomsko-socijalni savet, Međunarodni sud pravde, Sekretarijat).

²⁶ Ovakav pristup kakav smo dali u ovoj rečenici proizilazi iz koncepcija socijalnog ravoja koje je razvila Organizacija ujedinjenih nacija. Naime, pedesetih godina prošloga veka bio je dat primat ekonomskom razvoju u odnosu na socijalni, šez- desetih godina se stalo na stanovište balansiranog odnosa između ekonomskog i socijalnog, da bi se sedamdesetih godina zauzeo stav da ekonomski razvoj mora da bude u funkciji ostvarivanja socijalnih ciljeva. Strategija razvoja iz sedamdeset- ih godina nije promenjena do danas i još uvek je na snazi.

neumerenost, postiže prava mera i blagostanje, iskorenjuje ropstvo, tiranija, beda, siromaštvo i oskudica svake vrste. Socijalnom politikom se stvara duh ravnoteže kojom se podsecaju žile gramzivosti, a ravnoteža je uslov za *eleutheriju i koinoniju*, odnosno za slobodnu zajednicu. Dakle, socijalna politika se rađa iz sukoba i kriza u društvu i projektuje se kroz politiku u cilju osvajanja i očuvanja vlasti, te je time pokretač i proizvod permanentne borbe. Osvajanje i očuvanje vlasti uvek je prisutno i pod znakom je pitanja, jer društvo nije harmonija, ali nastoji da to postane. Ona se mora tražiti i nalaziti jer je nestanak harmonije vezan za uništenje prirodnog društva i pojavom mnoštva interesa koji su uslovljeni različitim potrebama, a one vode konfliktima i sukobima. Zbog toga osvajanje i očuvanje vlasti, bar deklarativno, polazi od toga da uspostavi harmoniju, jer ona nije data već postaje, čime se jedino i može opravdati cilj koji se sastoji u osvajanju i očuvanju vlasti. Protagora iz Abdere (485-411) je definisao čoveka kao meru stvari, koje jesu da jesu i koje nisu da nisu. Današnji Protagora bi s pravom rekao da je socijalna politika dimenzija društva kako bi ono bilo po meri čoveka. Protagora se zalaže za ljudska merila u zajednici, otuda vlast i nije nikakva apstraktna i nedokučiva kategorija obavijena oreolom mistike, već krajnje konkretna i pragmatična, obzirom da je uslovljena čovekom i njegovim življenjem. Zbog toga osvajanje i očuvanje vlasti mora da bude u funkciji pune jednakosti, a socijalna jednakost je vrednosna kategorija i princip socijalne politike.²⁷ Nesporna je činjenica da se putem vlasti održava mir i sigurnost, zbog toga Likofran i Alkidam brane ugrožene i slabe, upravo ove kategorije su značajnim delom predmet interesovanja socijalne politike i oblast angažovanja socijalno političke prakse. Odnos prema njima bitno uslovljava osvajanje i očuvanje vlasti. Ako se putem vršenja vlasti i ne ostvaruje jednakost, onda je njen opstanak vezan za potrebnu srazmeru, kako kaže Kalikle, između jakih i slabih, pametnih i onih koji to nisu, valjanih i loših. U današnjem smislu reči to bi značilo odnos između bogatih i siromašnih, obrazovanih i neobrazovanih, socijalnog i asocijalnog. Taj odnos treba da prevagne u korist vrlina, koje se mogu obezbediti samo putem one vlasti koja počiva na etičkim principima na kojima se razvija kritička misao, obrazuje stanovništvo, stvara duhovna elita koja vodi u emancipaciju čoveka i društva u celini.²⁸

²⁷ U ovom delu suština socijalne politike je u otklanjanju nejednakosti, „Socijalne nejednakosti označavaju nesklad i razdeobu društva u pristupu, stvaranju, raspolaganju i korišćenju društvenih i prirodnih dobara, što se u najekstremnijem obliku ispoljava u podelama stanovništva na klase, slojeve i grupe“. Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2007, str. 162.

²⁸ Mihajlo Marković, „Sloboda kao filozofska osnova demokratije“, *Srpska politička misao*, br. 1–2, Beograd 1997.

NAČIN RAZVOJA DRUŠTVA

Na osnovama istorijskog iskustva i naučnih saznanja, uveliko je uočeno da se usklađeniji, ravnomerniji, humaniji i pravedniji razvoj društva može postići sveopštim ekonomsko-socijalno-političkim razvojem čitavog sveta. Svejedno, bilo da je u pitanju razvijeni ili nerazvijeni deo sveta, javlja se imperativna potreba za otklanjanje svih onih prepreka koje stoje na putu razvoja društva, a tih teškoća nisu lišene ni bogate ni siromašne zemlje, stom razlikom što postoje specifičnosti u karakteru i obimu socijalnih problema i teškoća. Otuda je socijalna politika postala značajno područje razvoja i saradnje, kako unutar samih država, tako i na bilateralnom, regionalnom i multilateralnom nivou. Imajući u vidu da se ostvaruje sve veća integracija sveta na vrednostima koje se međunarodno prihvataju i postaju sastavni deo zakonodavstva gotovo svih zemalja sveta, mi ćemo u najkraćem govoriti o međunarodnoj socijalnoj politici kao načinu ravoja kako pojedinih država, tako i globalne zajednice.

Međunarodna socijalna politika treba da se razvija na osnovama saradnje i koegzistencije, moralnih vrednosti, lične i kolektivne odgovornosti kao imperativnih kategorija sa ciljem da: humanizuje ekstremnost krutog kapitala, postigne socijalna pravda, veća mobilnost radne snage, obezbedi veća produktivnost rada, brži i usklađeniji razvoj i ostvare prava po osnovu rada. Dosadašnja materijalističko-profitna orijentacija kapitala proizvodila je materijalno izobilje jednog dela sveta koji obuhvata oko 10% populacije, i tešku oskudicu, siromaštvo i beznade drugog dela koji obuhvata oko 75% svetske populacije. Otuda i nužnost smanjivanja velikih ekonomsko-socijalnih razlika u svetu, a sve u cilju mira, prosperiteta i blagostanja. Mehanizam ostvarivanja međunarodne socijalne politike je zajedničko učestvovanje i konsenzus, na osnovama zajedničkog interesa i spremnosti da se odgovorno rešavaju savremeni ekonomsko-socijalni problemi. To podrazumeva da globalna saradnja isključuje bilo kakvo nametanje i dominaciju ekonomskih, političkih i socijalnih ciljeva. Dakle, globalna saradnja na socijalno-ekonomskoj osnovi treba da omogući brži izlazak najvećeg dela sveta iz socijalne zaostalosti, siromaštva i bede. Saradnja je posebno intenzivna nakon Drugog svetskog rata, u kojoj su uzele učešće razvijene i nerazvijene zemlje, saglasno svojim mogućnostima, kako bi se poboljšali i unapredili životni uslovi u svetu i stvorio jedan pravičan program globalnog razvoja savremene civilizacije. Jedan od tvoraca doktrine konvergencije Galbrajt, ukazuje na nužnost zajedničkog života na planeti što podrazumeva da ekonomsko ponašanje mora da bude odgovorno za ekonomsku i društvenu dobit. Da društveni procesi, kretanja i razvoj ne mogu da budu zasnovani na parcijalnim interesima. To podrazumeva da se savremeni razvoj društva u buduće ne može zasnivati na aktuelnim vrednostima koje sa sobom nosi globalizacija u delu surovih interesa krutog kapitala i doktrini pojedinih moćnih kapitalističkih država da nametnu svoj

obrazac načina razvoja društva.²⁹ Savremena organizacija društva zahteva sa svim nove principe zasnovane na etici i humanizmu, čime se poništava pohlepa i nezasitost za materijalnim dobrima. Zbog toga globalni razvoj društva mora da počiva na bezuslovnom stvaranju jednakih društvenih uslova i prava svih ljudi na rad, obrazovanje, zdravlje, stanovanje, dohodak i dr. Tako L. M. Singhvi, podseća da sva ljudska prava proizilaze iz dostojanstva i vrednosti inherentnih ljudskoj jedinki i iz toga što je ljudska jedinka centralni subjekt ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ukoliko razvoj unapređuje uživanje ljudskih prava, onda njegov izostanak nužno ne dozvoljava uživanje ljudskih prava. Siromaštvo i oskudica neumitno nagrizaju i podrivaju ljudska prava i postaju objektivno objašnjenje, ukoliko ne i opravdanje, za pre nabregavanje ljudskih prava i ljudskog dostojanstva u datom društvu.

Ovom prilikom ilustrovaćemo težinu socijalnih problema sa kojima se svet danas suočava, a što zahteva odlučnu i dugoročnu međunarodnu saradnju za njihovo otklanjanje. Naime, osamdesetih godina prošloga veka u siromaštvu je živelo oko 750 miliona, po procenama u ovom veku siromaštvo je zahvatilo 1,2 milijarde ljudi. Prema podacima Programa UN za razvoj 1,5 milijardi ljudi u zemljama u razvoju zarađuje manje od jednog dolara dnevno. Težinu siromaštva u svetu kao dugoročni problem čini glad. U svetu danas gladije oko 600 miliona ljudi, od posledica gladi svake godine umre 25 miliona ljudi u zemljama u razvoju. Posledice gladi najviše pogađaju decu. U

²⁹ Na primeru aktuelnih kretanja i sudbine Iraka, Libije, Egipta, Sirije i dr. može se očitati kuda vode međunarodni politički tokovi: na povećavanje troškova života sa tendencijom ugrožavanja, odnosno gubitka životnog standarda i socijalne sigurnosti. Na pitanju Kosova i Metohije, odnosno Srbije, SAD sa svojim saveznicima vrše marginalizaciju UN, „U tome i počiva izuzetna relevantnost pitanja Kosova i Metohije za budućnost međunarodne politike, s obzirom na to da pokušaj delegitimiziranja SB UN baš na pitanju Kosova po svemu sudeći predstavlja simptom duge i dublje političke krize sa dalekosežnim posledicama“. Bogdana Koljević, „Kosovo i Evropska unija: pitanja identiteta i demokratije“, *Nova srpska politička misao*, br. 1–2, Beograd 2008, str. 21. Sjedinjene američke države svoje nacionalne interese političkom ekvilibristikom podižu na nivo svetskih i opšte državnih interesa iz čega izvlače i promovišu stav da njihova dominacija i upravljanje je u najboljem interesu sveta. O tome Bogdana Koljević piše: „Celokupna unutrašnja i spoljna politika SAD, utemeljena na ideji nacionalnog interesa, i na teorijskom i na praktičnom planu u savremenom obliku artikulisana je kao naročiti vid eklekticizma koji počiva na *kriptošmitijanizmu* i pokušaju njegove univerzalizacije u postmodernom ključu. U središtu zamisli o *kriptošmitijanizmu* nalazi se ideja o *američkom nacionalnom interesu via globalnom interesu*, tj. o obliku nacionalizma sa izraženim imperijalnim karakterom, istovremeno rukovođenim mišljenjem da njegova prevlast znači uspostavljanje najboljeg mogućeg sveta“. Bogdana Koljević, „Kosovo i Evropska unija: pitanja identiteta i demokratije“, *Nova srpska politička misao*, br. 1–2, Beograd 2008, str. 21.

ovim zemljama polovina dece ispod pet godina starosti je neuhranjena, 90 miliona dece je izloženo surovnoj gladi, od koje godišnje umre sedam miliona. U ovoj grupi zemalja živi 4,4 milijarde stanovnika što je 63% svetske populacije, te se težina može sagledati i kroz sledeće: 2,6 milijarde nemaju osnovne sanitarne uslove, 1,1 milijarda je bez odgovarajućeg stana, 1,4 milijarda nema vode za piće, 880 miliona nema zdravstvenu zaštitu, a polovina dece školskog uzrasta je van sistema obrazovanja.³⁰ U cilju smanjivanja siromaštva 2002. godine održana je konferencija FAO na kojoj je zahtevano brisanje dugova siromašnih zemalja, smanjivanje siromaštva na 400 miliona do 2015. godine. Na ovom skupu generalni sekretar OUN Kofi Anan istakao je da bogate zemlje ne poštuju ranije utvrđene obaveze o finansijskoj pomoći siromašnim zemljama i da je za ove potrebe neophodno svake godine 24 milijarde dolara. U Madridu 2002. godine održan je samit zemalja Latinske Amerike, Kariba i EU gde je istaknut problem siromaštva i oštro kritikovana globalizacija u kojoj su siromašne zemlje i dalje samo izvoznici sirovina, a uvoznici finalnih proizvoda. Takođe, 2002. godine održan je samit šefova, vlada i predstavnika 189 zemalja u Johaneshburgu, gde se raspravljalo o ranije donetim dokumentima, održivom razvoju u svetu, kao i o aktuelnim problemima energije, poljoprivrede, zdravstva i razvoja pod motom "Narod, planeta, razvoj" sa ciljem da se siromaštvo prepolovi do 2015. godine. U Kanu u Francuskoj novembra 2011. godine održan je samit G20 zemalja sa prevashodnim ciljem spasavanja evro zone. Raspravljalo se o dužničkoj krizi i načinu daljeg razvoja zajednice, odnosno Evropske unije. Na samitu država članica Organizacije za azijsko-pacifičku ekonomsku saradnju (APEK) održanom u Vladivostoku septembra 2012. godine, učestvovali su predstavnici 21 zemlje. Na ovom skupu iznedren je slogan "Integracijama do rasta, inovacijama do prosperiteta". Dominirala su pitanja vezana za svetsko tržište, te pitanja trgovine, energije, visoke tehnologije i unapređivanje saradnje na svim poljima. U Čileu je 26 i 27 januara 2013. godine održan samit 45 šefova država i vlada, zajednice latinsko-američkih država (CELAC) i Evropske unije pod nazivom "Alijansa za održivi razvoj" na osnovama slobodne trgovine i održivog razvoja. Naglasak je stavljen na sprečavanje protekcionizma i sprečavanje prinudnih mera. U istom mahu promovisane su socijalno odgovorne investicije i podrška investicijama u zaštiti životne sredine. U Davosu od 20 do 23 januara 2016. godine održan je samit na kome je, između ostalih, dominiralo pitanje: rešavanje izbegličke krize na ruti Azija-Evropa. Ovo veoma teško ekonomsko, socijalno, kulturno i bezbed-

³⁰ Problem siromaštva se uvećava, jer se ne realizuje Program OUN za pomoć zemljama u razvoju. Obaveza razvijenih zemalja je pomoć od 0,7% bruto društvenog proizvoda. Međutim, doprinos zemalja je čak manje od 0,2%. Šta više, nijedna iz grupe razvijenih zemalja (G7, danas G8 sa Rusijom) nije ispoštovala odredbe iz ovog dela Programa OUN. Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, FPN, Beograd 2007, str. 168.

nosno pitanje ostalo je na nivou različitih predloga i inicijativa, a bez jasnih smernica i utvrđenih zaključaka. Kada je u pitanju naša zemlja rezultati istraživanja pokazuju da se Srbija suočava sa, za sada, nerešivo rastućom nezaposlenošću. Gotovo jedan milion radno sposobne snage je van procesa rada i dohodovanja, da 20 odsto stanovništva živi u siromaštvu, da je znatno veći broj izložen pomanjkanju sredstava i oskudici svake vrste, oko 200 hiljada dece živi na granici siromaštva, 150 hiljada dece je neuhranjeno, a od ukupnog broja predškolske dece jedna trećina je anemična.³¹ Srbija je na 53 mestu na svetu po siromaštvu.

Težinu socijalnih problema u svetu upotpunjava priraštaj, u jednom delu sveta on je ekstremno visok i proizvodi pravu demografsku eksploziju, dok je na drugoj strani nizak pa čak i negativan priraštaj što uslovljava prave demografske pustinje. Negativan trend u priraštaju stanovništva dovodi u pitanje reprodukciju nacija, njihove kulture i biološkog opstanka.³² Po poslednjim podacima Beograd je najstariji grad u Evropi, Srbija je peta po prosečnoj starosti od 41,2 (muškarci 39,9 žene 42,5) godine, a prirodni priraštaj u zemlji je negativan i iznosi -5,2 (živo rođene dece 9,0‰ a umrle 14,2‰).³³ Dakle, odnos između mortaliteta i nataliteta je evidentno u korist mortaliteta. Zbog toga svake godine u Srbiji nestane po jedan grad veličine oko 30 hiljada stanovnika. Prema podacima Geografskog instituta Jovan Cvijić, u Srbiji ima 19 sela sa manje od 10 stanovnika i 226 sela koja imaju manje od 40 stanovnika starijih od 60 godina.³⁴ Broj domaćinstava se povećao na 2 521 190. u odnosu na 1971. godinu, odnosno povećao se za 273 018 domaćinstava. Broj članova po domaćinstvu se smanjuje, tako je 1971. godine po domaćinstvu bilo 3,8 članova, 2002. godine 3,0 članova, 2011 godine 2,8 članova.³⁵ Ilustracije radi,

³¹ Sanja Šuljagić, „Razmatranje problema održivog i ravnomernog regionalnog razvoja“, *Politička revija*, Institut za političke studije, br. 3, Beograd 2009, str. 70.

³² Zoran Jevtović, „Islamization and Albanization of Old Serbia – book review“, *Politikologija religije*, Vol. 1, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, str. 157.

³³ Statistički godišnjak Srbije, Beograd 2015, po popisu iz 2011. godine daje prosečnu starost stanovništva koja iznosi 42,2. Navedena vrednost u tekstu razlikuje se za jednu godinu i ona je rezultat procene u periodu posle popisa.

³⁴ Sanja Šuljagić, Razmatranje problema održivog i ravnomernog regionalnog razvoja, časopis *Politička revija*, br. 3, Beograd 2009, strana 78–79.

³⁵ Prvi popis stanovništva u Srbiji sproveden je 1834. godine. Srbija je 1921. godine imala je 4,9 članova po domaćinstvu, 1931. godine imala je 5,0 članova po domaćinstvu, 1961. godine imala je 4 članova po domaćinstvu, 1971. godine imala je 3,8 članova po domaćinstvu, 1981. godine imala je 3,6 članova po domaćinstvu, 1991. godine 3,1 članova po domaćinstvu, 2011. godine 2,88 članova domaćinstva. Statistički godišnjak Srbije, Beograd 2015.

fertilitet u Srbiji je 1,36 dece po ženi u fertilnom periodu od 15 do 49 godina starosti, u EU 1,54 dece, u Aziji i Južnoj Americi 2,5 dece, a u Africi 5 dece.

Međunarodna saradnja na području socijalne politike uslovljena je dinamičnim promenama u svim sferama društvenog života, koje odlikuje visok stepen međusobne povezanosti i uslovljenosti, čiji je trend i dalje intenzivno rastući. Posebno su izražene velike promene u oblasti ekonomije i privrede, a koje su uslovile značajna pomeranja u socijalnoj sferi. Zahvaljujući relativno slobodnom kretanju rada i kapitala, a pre svega sirovina, gotovih proizvoda i ljudi nametnula se potreba regulisanja niza ekonomsko socijalnih pitanja na međunarodnom planu. Pošto su ljudi činioci društvenih procesa, to su ekonomska i socijalna pitanja neodvojiva i međusobno povezana, to nužno uslovljava međunarodnu saradnju oko pitanja zapošljavanja, dohotka, socijalnog osiguranja, obrazovanja, stanovanja, ishrane, siromaštva, migracija i dr. Dakle, saradnja na ekonomsko socijalnom planu je od posebnog značaja jer socijalni problemi (glad, nezaposlenost, beda i dr.) izazivaju ekonomske i političke probleme, ugrožavaju mir i bezbednost, kako unutar zemalja, tako i u čitavom svetu. Siromaštvo i problemi ishrane najteže pogađaju nerazvijene zemlje, ali se te teškoće reflektuju na čitav svet. Poseban problem su lokalni ratovi koji uslovljavaju migracije stanovništva, a sve to zahteva sadržajne i koordinirane mere i aktivnosti na međunarodnom planu.³⁶ Razvoj nauke i naučnih saznanja postaju vrlo brzo opšte dobro čovečanstva. Posebno su značajne humanističke vrednosti koje postaju osnova društvenog života, a koje obuhvataju: lična, politička, ekonomska i socijalna prava ljudi, planiranje socijalnog razvoja, istraživanje socijalnih problema, aktivnosti vladinih i ne vladinih organizacija.

Međunarodna saradnja ostvaruje se preko zaključaka, preporuka, deklaracija, konvencija i rezolucija, čija ratifikacija od strane zemalja znači njihov sastavni deo nacionalnog zakonodavstva zemalja koje su to učinile. Nosioci saradnje su Organizacija ujedinjenih nacija, Međunarodna organizacija rada, Svetska zdravstvena organizacija, Međunarodni crveni krst i dr. Osnove međunarodne socijalne politike date su u deklaracijama o socijalnom napretku

³⁶ Građanski rat u Drugoj Jugoslaviji i rat Nato alijanse protiv Treće Jugoslavije proizveo je sijaset političkih, ekonomskih i socijalnih problema sa kojima se danas suočava Srbija, pre svega na stotine hiljada izbeglica i raseljenih lica, udovica, ratnih siročadi, invalida, beskućnika, nezaposlenih i dr. U ovom delu je neophodna koordinirana i intenzivna međunarodna saradnja na osnovama Povelje UN, drugih međunarodnih dokumenata i Ustavnog prava Srbije. Ratovi na prostoru Libije, Iraka, Sirije uslovili su ogroman broj izbeglica. Prava reka izbeglica sa afroazijskog prostora neprekidno teče preko Južne Evrope prema centralnoj, zapadnoj i severnoj Evropi. Ogroman talas izbeglica tokom 2015. godine prolazi kroz Srbiju što zahteva niz mera, pre svega zdravstvenog i bezbednosnog karaktera.

i razvoju, pravima čoveka, pravima deteta, stanovništvu, normama iz oblasti rada i socijalnog osiguranja, istraživanja i informisanja.

ZAKLJUČAK

Kroz vreme i prostor od najranijeg perioda ljudskog postojanja do danas socijalni sadržaji (odeća, obuća, hrana, odmor, lečenje, obrazovanje idr.) bili su notorni pokretači čovekove aktivnosti. U savremenom društvu, osvajanje vlasti odvija se u demokratskim društvenom ambijentu političkog nadmetanja zasnovanog na ideji opšteg dobra, usklađivanja interesa, vršenja vlasti, smenljivosti i izbornosti. U tim relacijama socijalni sadržaji predstavljaju značajno područje animiranja javnosti i njenog političkog pokretanja i angažovanja, a socijalna politika je prostor na kome se rešava sudbina vlasti-njeno osvajanje, očuvanje ili gubitak. Socijalni sadržaji (ljudske potrebe materijalne i duhovne) čine suštinu života čoveka i kao takvi izvanredno su sredstvo upravljanja i vladanja ljudima na osnovama humanizma ili utilitarizma, a u cilju vladanja društvom i uspostavljanja i održavanja društvenog habitusa. Ljudske potrebe materijalne i nematerijalne, način njihovog zadovoljavanja i sredstva za njihovo obezbeđivanje pogodno su sredstvo za osvajanje i očuvanje vlasti. Ujedno socijalni sadržaji, posebno u poslednjih sedamdeset godina predstavljaju cilj ekonomije i ekonomskog razvoja. Savremena društva zaokupljena su ne samo nacionalnim pitanjima, pitanjima političkih prava i sloboda, već i pitanjima socijalno-ekonomskog karaktera, koja su uvek kroz istoriju razvoja društva pokretala na borbu, nemire i društvene sukobe. Zbog toga, u programima političkih subjekata značajno mesto za upravljanje i vladanje, osvajanje i očuvanje vlasti moraju da zauzimaju pitanja: zapošljavanja i povećavanja zaposlenosti, zarada i sigurnosti zarada, zaštite zdravlja i unapređenja zdravstvene zaštite, stanovanja i stambenog konfora, odnosno socijalne sigurnosti i životnog standarda. U suštini to su pitanja koja se konstruktivno razrešavaju kroz: rad, humanizam, socijalnu pravdu, slobodu i solidarnost. Ovaj rad ima teorijski karakter i sagledava značaj socijalnih sadržaja kroz prizmu vlasti u nameri da istakne humanističku dimenziju kao osnovu za izgradnju i razvoj društva. Zbog toga smo, sa današnjih naučnih dostignuća o čoveku, društvu, smislu čovekovog postojanja i delovanja, podcrtali u delu teksta o načinu razvoja društva, da nema uspešnog razvoja bez sadržajne socijalne politike. U radu se ne bavimo modelima ni metodološkim pitanjima u oblasti socijalne politike, već smo isključivo stavili naglasak na upotrebu socijalne politike.

LITERATURA

- [1] Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd 1960.
- [2] Artur Šopenhauer, *O geniju*, prevod Milan Vujaklija, knjižnice Rajkovića i Đukovića, Beograd-Terazije 1928.
- [3] Bogdana Koljević, „Kosovo i Evropska unija: pitanja identiteta i demokratije“, *Nova srpska politička misao*, br. 1–2, Beograd 2008.
- [4] Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, FPN, Beograd 2007.
- [5] Dragoslav Kočović, *Religijska učenja: socijalne vrednosti religijskih učenja*, FPN, Beograd 2010.
- [6] Dragoslav Kočović, „Pojedinačna, porodična i društvena disipacija“, *Godišnjak*, br.4, FPN, Beograd 2010.
- [7] Dragoslav Kočović, Političke, ekonomske i socijalne posledice okupacije južne Srpske pokrajine Kosova i Metohije, *Srpska politička misao*, IPS, br. 2, Beograd 2012.
- [8] Dušan Lakićević, *Socijalna politika*, Savremena administracija, Beograd 1991.
- [9] John Rex, Ph. D. Professor Emeritus, “Secular Substitutes for Religion in the Modern World”, *Politikologija religije*, Vol. 1, no. 1., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2007.
- [10] Ljuba Tadić, *Filozofija prava*, Naprijed, Zagreb 1983.
- [11] Mihajlo Marković, „Sloboda kao filozofska osnova demokratije“, *Srpska politička misao*, br. 1–2, Beograd 1997.
- [12] Mihajlo Marković, *Humanistički smisao društvene teorije*, tom VI, BIGZ, Beograd 1994.
- [13] Miroljub Jevtic, “Religion and Relations between Genders”, *Politikologija religije*, Vol. 2, no. 1., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2008.
- [14] Platon, *Država*, Kultura, Beograd 1966.
- [15] *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1975.
- [16] Radoslav Ratković, *Uvod u političke nauke*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd 1999.
- [17] Sanja Šuljagić, „Razmatranje problema održivog i ravnomernog regionalnog razvoja“, *Politička revija*, Institut za političke studije, br. 3, Beograd 2009.
- [18] Stephen J. Hunt, “The rhetoric of rights in the UK Cristian churches regarding non-heterosexual citizenship”, *Politikologija religije*, Vol. 4, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2010.
- [19] Virgilio Aquino Rivas, “The Role of the Church in the Politics of Social Transformation: The Paradox of Nihilism”, *Politikologija religije*, Vol. 2, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2008.

- [20] Ziad Fahed, "How the Catholic Church Views the Political Community?", *Politikologija religije*, Vol. 3, no. 1., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009.
- [21] Zoran Jevtovic, "Islamization and Albanization of Old Serbia", *Politikologija religije*, Vol. 1, no. 2., Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2007.

Dragoslav Kocovic

POLITICS – THE PHENOMENON OF SOCIAL POLICY AND ITS USAGE

Abstract

In this work we are trying to comprehend social policy as a major field in politics, explaining its theoretical specificity in order to offer the reader the basic ideas of the phenomena: politics, social and social policy. Our intention is to analyse, through the contents of social policy, its use in social life as the means of governing and ruling, winning and keeping power and progress of society. Theoretically and scientifically, it is quite justified to consider social policy through these three spheres avoiding the stereotype present in theory and practice of social policy, its place and role in life of an individual, group, state, region and society in global sphere. We want to point out its vitality and its importance in development of each community, especially in the moment of global processes, reforms, change of value system, when important and unimportant, essence and form, lasting and temporary are often confused. We want to show that without conducting substantial and constructive policy no policy and organization of society are possible referring to the man of this century. The essence of social riddle solving is in architecture and design of society that will develop itself in harmony and progress, in which the conflicts will be minor and prosperity will be achieved in the unity of political, economic and social.

Key words:

politics, social, social policy, government and ruling, winning and keeping the power, the form of social development.

Suzana Mihajlović Babić*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Podrška minimalnom dohotku u Srbiji – adekvatnost novčane socijalne pomoći

Apstrakt

Dok pojedine članice Evropske unije nemaju nacionalno razvijene šeme podrške minimalnom prihodu (Grčka i Italija), aktuelno zakonodavno uređenje u našoj državi prepoznaje pravo na univerzalnu materijalnu podršku siromašnoj populaciji. Osnovni program materijalne podrške ostvaruje se kroz novčanu socijalnu pomoć, pri čemu su uslovi i visina naknade za korisnike propisani Zakonom o socijalnoj zaštiti. Ciljevi ovog rada su određivanje koncepta adekvatnosti novčane pomoći u evropskoj praksi u kontekstu ostvarivanja prava na podršku minimalnom dohotku, predstavljanje osnovnih postavki ovog prava u našoj državi i preispitivanje adekvatnosti nivoa isplata novčane socijalne pomoći u odnosu na postizanje odgovarajućeg životnog standarda u Republici Srbiji. Nalazi upućuju na zaključak da je visina novčane pomoći neadekvatna za izdizanje korisnika socijalne pomoći iznad apsolutnog praga siromaštva.

Ključne reči:

novčana socijalna pomoć, adekvatnost, Srbija

* Email: suzana.mihajlovic@fpn.bg.ac.rs

PRAVO NA PODRŠKU MINIMALNOM DOHOTKU I PROCENA NJEGOVE ADEKVATNOSTI U EVROPSKOJ UNIJI

Pravo na podršku minimalnom dohotku jedno je od osnovnih prava iz socijalne zaštite, koje je po pravilu uređeno po principu nedoprinosnih šema, te nije povezano sa prethodnim radom ili uplatama, već je povezano sa održanjem minimalnog životnog standarda svakog pojedinca. „Uvođenje minimalnog dohotka u državama EU počelo je 1960-ih godina XX veka kada se verovalo da je siromaštvo prolazni problem koji će se smanjivati sa ekonomskim napretkom društva“¹. Sve do početka devedesetih godina XX veka uspostavljanje i sprovođenje ovih šema bilo je u isključivoj nadležnosti nacionalnih država, dok se u kasnijem periodu dodatno uključuje Evropska unija u promovisanju i koordinaciji ovog prava.

Preporuka 92/441/EEC o zajedničkom kriterijumu za dovoljna sredstva i socijalnu pomoć u sistemima socijalne zaštite doneta je 1992. godine sa ciljem koordinacije prava na minimalni dohodak u državama članicama. S obzirom na pravnu neobaveznost ovog dokumenta, važno je napomenuti da su „nacionalni sudovi dužni da u rešavanju slučajeva iz svoje nadležnosti prilikom tumačenja izvora unutrašnjeg prava, putem kojih se obezbeđuje implementacija komunitarnog zakonodavstva, uzimaju u obzir odgovarajuće preporuke EU“². U ovom dokumentu iskazana je potreba da se zaštite pojedinci i porodice koji ne mogu obezbediti sebi dovoljne prihode, dok je zabeležen stav da pravo na podršku minimalnom dohotku mora biti inkorporirano u sistem socijalne sigurnosti svake države članice. Evropska komisija potom 2008. godine donosi Preporuku o aktivnoj inkluziji u kojoj se naglašava neophodnost adekvatne podrške minimalnom prihodu, čime je naglašena kvalitativna dimenzija ovog prava. Novina u odnosu na njenu prethodnicu iz devedesetih godina 20. veka je i insistiranje na povezivanju programa pomoći siromašnima sa aktivizacijom na tržištu rada. Evropska unija je 2000. godine usvojila Povelju o osnovnim pravima Evropske unije, da bi ona postala pravno obavezujuća i podignuta na nivo primarnih izvora prava tek 2009. godine stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora. Pravo na podršku minimalnom prihodu dobija ugovorni osnov članom 34, stav 3, u kom se navodi da Unija „priznaje i poštuje pravo na socijalnu pomoć i pomoć za stanovanje kako bi se obezbedila dostojna egzistencija svima koji nemaju dovoljno sredstava“³.

¹ Drenka Vuković, *Socijalna politika Evropske unije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, str. 212.

² Ljubinka Kovačević, „Izvori komunitarnog radnog i socijalnog prava“ u: Drenka Vuković, *Socijalna politika Evropske unije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, str. 350.

³ European Union, *Charter of fundamental rights of the European Union, Official Journal of the European Union*, C 83/392. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/>

Prilikom određivanja šema minimalnog prihoda polazimo od definicije Evropske mreže minimalnog dohotka (European Minimum Income Network – EMIN), projekta pokrenutog od strane Evropske komisije i realizovanog u toku 2013. i 2014. godine sa ciljem definisanja zajedničkih standarda adekvatnosti podrške minimalnom dohotku. Šeme minimalnih prihoda su definisane kao „esencijalne šeme podrške prihodu koje obezbeđuju sigurnosnu mrežu za one koji ne rade ili nemaju pristup pristojnom poslu i nemaju pravo na isplate iz socijalnog osiguranja ili oni kojima su prava na njih istekla“⁴. U kontekstu strateške opredeljenosti Evropske unije ka smanjivanju siromaštva i socijalne isključenosti do 2020. godine, ostvarivanje prava na socijalnu pomoć ostaje bazični sadržaj programa socijalne sigurnosti u većini država članica. Obuhvat, dužina trajanja i osnov prava na minimalni dohodak u državama članicama se razlikuju, kao i usmerenost ka preorijentaciji na aktivne socijalne mere i socijalne usluge. S obzirom na veoma diverzifikovane institucionalne dizajne šema obezbeđenja minimalnog dohotka, klasifikacija država članica se može sprovesti uzimajući u obzir različite kriterijume⁵. Prema izveštaju Evropske mreže nacionalnih nezavisnih eksperata za socijalnu inkluziju iz 2009. godine, u dokumentu „Šeme minimalnih prihoda u državama članicama EU“ klasifikuju se četiri grupe država prema karakteru targetiranosti programa⁶.

LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF (Accessed 13 June 2015), p. 10.

- ⁴ European Commission, *Toward adequate and accessible Minimum Income Schemes in Europe*, Directorate-General for Employment and Social Affairs and Inclusion Directorate D — Europe 2020: Social Policies Unit D.2 — Social inclusion and Poverty Reduction, 2015, p. 3.
- ⁵ Tri tipa socijalne pomoći: univerzalna pomoć – generalizovane šeme koje obezbeđuju beneficije u novcu za sve (ili skoro sve) ljude ispod utvrđenog standarda minimalnog prihoda; kategorijalna pomoć – obezbeđuje beneficije u novcu za specifikovane grupe kao što su osobe sa invaliditetom, nezaposleni ili stari; namenska davanja – obezbeđuje pristup bilo dobrima ili uslugama u novcu ili u naturi uključujući pomoć za stanovanje ili podršku za troškove obrazovanja ili školskih obroka (MISSOC secretariat, *MISSOC Analysis 2011: Guaranteed Minimum Resources*, European Commission DG Employment, Social Affairs & Inclusion, 2011, p. 5).
- ⁶ „Prva, one države koje imaju relativno jednostavne i sveobuhvatne programe (Austrija, Belgija, Kipar, Češka, Danska, Nemačka, Finska, Holandija, Portugalija, Rumunija, Slovenija, Švedska) otvorene za sve one koji nemaju dovoljno sredstava da sami sebe izdržavaju. (...) U drugoj grupi su države (Estonija, Mađarska, Litvanija, Letonija, Poljska, Slovačka) koje imaju prilično jednostavne i nekategorijalne šeme, ali i ograničenu po-

U vezi sa definisanjem i operacionalizacijom koncepta adekvatnosti podrške minimalnom dohotku u Evropskoj uniji, šire određenje prisutno je u gorenavedenoj Preporuci 92/441/EEC kao određivanje odgovarajućeg iznosa pomoći koji će „pokriti esencijalne potrebe uz poštovanje ljudskog dostojanstva, uzimajući u obzir životni standard i nivo cena u konkretnoj državi članici, za različite vrste i veličine domaćinstva“⁷. Preporučuje se usklađivanje ovih iznosa sa nacionalno specifičnim indikatorima, kao i njihova periodična revizija u cilju kontinuiranog održanja visine pomoći. U Evropskoj uniji ne postoji zajednička definicija adekvatnosti minimalnog dohotka, kao ni indikatora na osnovu kojih će se procenjivati adekvatnost novčane materijalne pomoći koje pruža država. Poslednjih godina u toku je kampanja nevladinih organizacija koje se bave borbom protiv siromaštva i socijalne isključenosti za unapređenje zajedničkog praćenja delotvornosti aktuelnih šema podrške minimalnom prihodu. Predlog je utvrđivanje kriterijuma za procenu adekvatnosti ovih šema, uz donošenje direktive koja bi standardizovala adekvatnost pomoći na nivo stope rizika od siromaštva⁸. Ova inicijativa nije formalizovana, te se stoga na nacionalnom nivou zakonski određuju sredstva neophodna za zadovoljenje osnovnih potreba, u skladu sa nacionalno-specifičnim poimanjem potrebnih sredstava za postizanje minimalnog životnog standarda. Određivanje potrebnog nivoa pomoći onima koji ne dostižu minimalni standard postavlja se u odnosu na potrebe i koštanje zadovoljavanja tih potreba. Neke države određuju iznos pomoći u odnosu na visinu novčanih primanja ili beneficija iz socijalnog osiguranja. Većina država članica određuje iznos kroz zakonski nacionalno uspostavljen nivo linije siromaštva, a njegovo utvrđiva-

dobnost i obuhvat ljudi kojima je potrebna finansijska pomoć često zbog niskog nivoa na kome se vrši provera sredstava. (...)

Treću grupu čine one države članice (Španija, Francuska, Irska, Malta, Velika Britanija) koje su razvile složene mreže različitih, često kategorijalnih, i ponekad preklapajućih šema koje su se nadgrađivale tokom vremena, ali u suštini pokrivaju većinu onih koji se nalaze u stanju hitne potrebe. (...)

Četvrtu grupu čine države članice (Bugarska, Grčka, Italija) koje imaju vrlo ograničene, delimične aranžmane, koji su u stvari prilično ograničeni na uske kategorije ljudi i koji ne pokrivaju veliki broj ljudi u stanju hitne potrebe za pomoći. (...)“ (Frazer, Hugh, Marlier, Eric, *Minimum Income Schemes Across EU Member States*, European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2009, pp. 15–16).

⁷ Council Recommendation 92/441/EEC of 24 June 1992 on common criteria concerning sufficient resources and social assistance in social protection systems, Official Journal L 245, 27/08/1992, pp. 47–48.

⁸ Rizik od siromaštva je indikator siromaštva u Evropskoj uniji koji pokazuje udeo lica čiji je dohodak po potrošačkoj jedinici nakon socijalnih transfera niži od 60% medijane nacionalnog dohotka po potrošačkoj jedinici (prema: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate).

nje podrazumeva uzimanje u obzir različitih faktora (Tabela 1). U danskom sistemu socijalne sigurnosti visina naknade socijalne pomoći povezana je sa davanjima po osnovu nezaposlenosti, za razliku od Mađarske gde je povezana sa visinom penzijskih beneficija. Manji broj država članica nema jedinstven minimum životnog standarda na nacionalnom nivou, te je nadležnost preneti nižim nivoima političkog odlučivanja, uz potpunu autonomiju ili u drugim slučajevima nužnost saglašavanja sa nacionalnim nivoom o donetim odlukama. „Razlog može biti objašnjen kao teritorijalna raširenost zakonodavnih kompetencija (...), drugi razlog zašto države članice nisu upoznate se jednim nivoom minimalnog životnog standarda su specifične šeme koje se odnose na određene socijalne (pod)rizike (starost, traganje za poslom i nezaposlenost, invaliditet...)“.⁹ Iz svega gorenavedenog proizilazi nekoliko dominantnih pristupa kojima se utvrđuje neophodna pomoć za pristojan životni standard.

Tabela 1. Adekvatnost programa minimalnog dohotka

Da li postoji mehanizam koji se zasniva na (nizu) jasno određenih indikatora za utvrđivanje nivoa isplata?	Da, postoji jasan mehanizam. Zasniva se na:				Ne, nivo beneficija je (prevashodno) određen na subjektivnom ili arbitrnom osnovu
	Medijani / proseku primanja ili njegovom % (npr. nacionalna relativna linija siromaštva)	Životni standard (cene, apsolutna linija siromaštva, potrošačka korpa...)	Minimalni prihodi	Drugo	
	BG, (IT)	CY, CZ, DE, PL, RO, SE, SI	ES, MT, NL	DK, ES, FI, HU, IT, LU, PT, UK	AT, BE, EE, EL, FR, IE, LV, SK
Da li postoji jasan mehanizam za redovne procene nivoa minimalnog dohotka?	Da, postoji jasan mehanizam i to:			Ne, arbitrarno je	
	Redovno	Pretežno redovno	Neredovno		
	BE, CY, DE, DK, ES, FR, FI, HU, IE, LU, LV, NL, PT, RO, SE, UK	CZ, MT, PL, SI, SK	BG, LT	AT, EE, EL, (IT)	

Izvor: Drenka Vuković, *Socijalna politika Evropske unije*, str. 218.

Napomena: AT – Austrija, BE – Belgija, BG – Bugarska, CZ – Češka Republika, DK – Danska, DE – Nemačka, EE – Estonija, EL – Grčka, ES – Španija, FR – Francuska, IE – Irska, IT – Italija, CY – Kipar, LV – Letonija, LT – Litvanija, LU – Luksemburg, HU – Mađarska, MT – Malta, NL – Holandija, PL – Poljska, PT – Portugalija, RO – Rumunija, SI – Slovenija, SK – Slovačka, FI – Finska, SE – Švedska, UK – Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁹ MISSOC secretariat, *MISSOC Analysis 2011: Guaranteed Minimum Resources*, European Commission DG Employment, Social Affairs & Inclusion, 2011, p. 9.

Pored pristupa koji su usmereni na utvrđivanje novčanog iznosa minimuma standarda života i beneficija u novcu koje podižu siromašne iznad ovog minimuma, pristup usmeren na potrebe prisutan je u Austriji i Švedskoj. Švedska omogućuje beneficije koje pokrivaju „troškove za hranu, odeću i obuću, igru i razonodu, potrošna dobra, zdravlje i higijenu, dnevne novine, telefonske i televizijske takse, bilo sa dodacima za razumne izdatke za troškove stanovanja, snabdevanje električnom energijom, putovanje od i ka poslu, osiguranje domaćinstva i članstvo u sindikatu i fond za osiguranje za slučaj nezaposlenosti“.¹⁰

Revizija nivoa isplata u nekim državama članicama nije prisutna, te su preporuke da one uvrste ovu procenu u kreiranje svojih programa kako bi podrška minimalnom prihodu postigla ili održala adekvatnost u odnosu na životni standard. Mehanizam za procene nivoa isplata je najčešće usklađivanje nivoa pomoći sa indeksom potrošačkih cena na godišnjem nivou. U vezi sa tim treba uzeti u obzir sledeće podatke: „samo u dve države indeksacija sa nivoom cena je automatska i nije prepuštena odlukama vlada (Belgija i Luksemburg), u drugim državama iznos je povezan sa nivoom penzija ili plata, u nekim državama članicama iznos je jasno prilagođavan sa raspoloživim budžetom (Bugarska, Letonija)“¹¹.

BAZIČNI PROGRAM POMOĆI SIROMAŠNIMA U REPUBLICI SRBIJI – NOVČANA SOCIJALNA POMOĆ

Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine kao prvi cilj socijalne zaštite navodi „dostići, odnosno održavati minimalnu materijalnu sigurnost i nezavisnost pojedinca i porodice u zadovoljavanju životnih potreba“¹². U Republici Srbiji je ustanovljena nacionalna šema podrške minimalnom dohotku¹³ koja se u najužem smislu može poistovetiti sa programom novčane socijalne pomoći.

¹⁰ Isto, str. 9.

¹¹ European Anti-Poverty Network, *Adequacy of minimum income in the EU*, Available from: <http://www.eapn.eu/images/stories/docs/EAPN-position-papers-and-reports/adequacyexplainer-2010-en-web.pdf> (Accessed 25 June 2015), p. 21.

¹² Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24, Beograd, 2011, član 3, stav 1.

¹³ Vrste materijalne podrške definisane su Zakonom i ostvaruju se putem: „novčane socijalne pomoći, dodatka za pomoć i negu drugog lica, uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica, pomoći za osposobljavanje za rad, jednokratne novčane pomoći, pomoći u naturi i drugih vrsta materijalne podrške“ (Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24, Beograd, 2011, član 79).

U našoj državi, kao i u državama članicama Evropske unije, minimalni uslovi za ostvarivanje prava iz programa minimalnih prihoda su po pravilu vezani za nedovoljno resursa kojima raspolaže pojedinac ili porodica, zatim za godine starosti, državljanstvo i drugo.

Pravo na ovu materijalnu podršku mogu ostvariti državljani Republike Srbije, pojedinac i porodica ukoliko su ispunjeni uslovi predviđeni zakonom koji se pretežno vezuju za prihodnu dimenziju. Prihod mora biti „manji od iznosa novčane socijalne pomoći utvrđenog ovim zakonom“. Prema Zakonu iz 2011. godine u članu 81 porodica je definisana kao korisnik prava na novčanu socijalnu pomoć, pri čemu se pod porodicom smatraju: partneri iz bračnog i vanbračnog odnosa, deca i srodnici u pravoj liniji bez obzira na stepen srodstva, kao i srodnici pobočne linije do drugog stepena koji moraju živeti u istom domaćinstvu. Države članice Evropske unije pretežno insistiraju na prebivalištu kao osnovu za ostvarivanje prava, a manje na državljanstvu, što je u skladu sa uključivanjem migranata u sistem socijalne sigurnosti. Ispunjenost uslova vezanih za prebivalište se različito definiše, te je u Češkoj uslov stalno prebivalište, odobren zahtev za azil ili status migranta radnika. Nordijske države po pravilu nemaju ograničenja u vezi prebivališta aplikanata, dok su Luksemburg i Danska primeri država u kojima lice mora imati prebivalište u pomenutoj državi 5 od poslednjih 20 godina, odnosno 7 od 8 godina. Belgija i Češka propisuju 3 meseca prebivališta za građane Evropske unije iz drugih država pre nego što mogu da apliciraju za pomoć¹⁴.

Visina novčane socijalne pomoći se utvrđuje preko osnovice propisane Zakonom o socijalnoj zaštiti koja iznosi 6 050 dinara i koja se usklađuje dva puta godišnje sa indeksom potrošačkih cena. Za utvrđivanje konkretnog iznosa novčane pomoći uzima se u obzir veličina i struktura domaćinstva, te se ponderisanje članova domaćinstva vrši prema utvrđenoj skali. „1) za pojedinca, odnosno nosioca prava u porodici – u visini osnovice 1; 2) za svaku narednu odraslu osobu u porodici – od visine osnovice 0,5; 3) za dete do 18 godina – od visine osnovice 0,3“¹⁵. Iznos novčane socijalne pomoći može biti uvećan za 20% u odnosu na iznos koji bi bio utvrđen ukoliko su pojedinac odnosno svi članovi porodice nesposobni za rad. Ovo uvećanje se primenjuje i na jednoroditeljske porodice. Novčani iznos koji predstavlja razliku između zakonski propisane granice minimalnog standarda i realnog proseka prihoda pojedinca i porodice se isplaćuje jednom mesečno sa tromesečnom pauzom korišćenja prava u toku kalendarske godine. Apliciranje za novčanu socijalnu

¹⁴ European Anti-Poverty Network, *Comparative table: State of play in the European Union regarding Minimum Income Schemes*. Available from: http://www.eapn.eu/images/docs/minimum%20schemes%20comparative%20template%20-%20v4_150709ne.pdf (Accessed 20 June 2015).

¹⁵ Zakon o socijalnoj zaštiti, op.cit., član 88, stav 1.

pomoć nije ograničeno, te se korisnici mogu opet prijaviti. Trajanje prava iz programa minimalnih prihoda je i u većini država članica Evropske unije neograničeno, sve dok postoje okolnosti na osnovu kojih je odobrena podrška minimalnom prihodu, uz ponovno apliciranje. Međutim, u Italiji je ograničeno u nekim regionima, a vremensko ograničenje trajanja pomoći se kreće od 12 meseci u Portugalu i Španiji do 24 meseca u Slovačkoj. U nekim državama pravo na socijalnu pomoć je zagantovano u određenom vremenskom periodu između tri i šest meseci, sa mogućnošću obnavljanja ukoliko su ispunjeni zakonski uslovi. Beneficije u toku trajanja prava ni u jednoj državi članici nisu isključivo u naturi. Pretežan deo država isplaćuje socijalnu pomoć u novcu, iako neke kombinuju beneficije u novcu sa beneficijama u naturi.

Provera materijalnog stanja je neophodan uslov u državama članicama Evropske unije, dok prihodi koji ulaze u procenu materijalne situacije aplikanta mogu znatno da variraju. U procenu kod nekih država ne ulaze „beneficije iz socijalnog osiguranja (Slovačka, Estonija, Malta), građanski zahtevi (Mađarska), ili još specifičnije, alimentaciona potraživanja (Češka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Poljska), deo dohotka od rada sa skraćenim radnim vremenom (Holandija, Ujedinjeno Kraljevstvo), studentske stipendije i krediti (Slovačka, Estonija, Češka), primanja od humanitarnih organizacija (Poljska)“¹⁶. U Republici Srbiji Vlada je posebnom Uredbom definisala vrstu i način utvrđivanja visine prihoda za ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć. Propisano je uzimanje u obzir svih prihoda porodice i pojedinca u prethodna tri meseca i koji se odnose na stečena sredstva iz radnog odnosa, poljoprivredne i samostalne delatnosti, kao i prihodi koji proizilaze iz statusa nezaposlenog i posedovanja imovine. Takođe, uvrštena su štednja i gotovina, uz mogućnost da nadležni organ (Centar za socijalni rad) u nalazu i mišljenju pri obradi zahteva utvrdi postojanje dodatnih prihoda. Uredbom su navedeni i prihodi koji se ne uzimaju u obzir i to su: „dečiji dodatak; roditeljski dodatak; dodatak za pomoć i negu drugog lica, ostvaren po bilo kom osnovu; uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica; naknade za telesno oštećenje; akcije bez naknade; primanja po osnovu učeničkog i studentskog standarda; otpremnine za odlazak u penziju; primanja po osnovu nagrada; primanja po osnovu naknade štete, osim naknade štete u vidu rente; novčana pomoć za osposobljavanje, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju, obuku i pripremu zapošljavanja; povremene pomoći namenjene zaštiti životnog standarda određenih kategorija građana“¹⁷.

¹⁶ MISSOC secretariat, *MISSOC Analysis 2011: Guaranteed Minimum Resources*, op.cit., p. 16.

¹⁷ Uredba o primanjima i prihodima koji su od uticaja na ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36, 2011, član 11.

Pored provere prihoda, uzimaju se u obzir i sledeće okolnosti pri dodeljivanju novčane socijalne pomoći i pravo se ostvaruje:

- „1) ako nema drugih nepokretnosti, osim stambenog prostora koji odgovara potrebama pojedinca, odnosno porodice i zemljišta u površini do 0,5 hektara;
- 2) ako pojedinac, odnosno član porodice nije prodao ili poklonio nepokretnu imovinu ili se odrekao prava na nasleđivanje nepokretne imovine ili ako je protekao period u kojem bi, od tržišne vrednosti nepokretne imovine koju je prodao, poklonio ili se odrekao prava na nasleđivanje, mogao obezbeđivati pomoć u smislu ovog zakona;
- 3) ako pojedinac, odnosno član porodice ne poseduje pokretnu imovinu čijim korišćenjem ili otuđenjem, bez ugrožavanja osnovnih životnih potreba, može da obezbedi sredstva u visini šestostrukog iznosa novčane socijalne pomoći koja bi mu bila utvrđena po ovom zakonu u momentu podnošenja zahteva za novčanu socijalnu pomoć;
- 4) ako pojedinac, odnosno član porodice nije zaključio ugovor o doživotnom izdržavanju“¹⁸.

Upravljanje programima u državama članicama može se sagledati iz dva aspekta i to „načina na koji je šema finansirana i nivoa na kojem je šema implementirana“¹⁹. Iako primat u finansiranju ima nacionalni nivo zbog prirode nedoprinosnog finansiranja socijalne pomoći, zabeleženo je postojanje zajedničkog finansiranja nacionalnog i subnacionalnih nivoa, dok je regionalno finansiranje isključivo povezano sa sistemom socijalne sigurnosti u Italiji. Sve veći broj država kombinuje finansiranje na nacionalnom nivou sa realizacijom programa na lokalnom nivou, čime bi se regionalne disproporcije svele na najmanju meru i efikasnije razvila strategija sveobuhvatnijeg uključivanja u program svih lica koja ispunjavaju neophodne uslove. Ova praksa prisutna je u Republici Srbiji i podrazumeva finansiranje novčane socijalne pomoći iz budžeta na republičkom nivou, dok je lokalni nivo zadužen za obradu zahteva za dodelu pomoći. Centri za socijalni rad na lokalnom nivou, pored obrade zahteva, imaju obaveze u okviru jačanja odgovornosti pojedinca za sopstveni položaj, s obzirom na to da Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine predviđa aktivaciju korisnika novčane socijalne pomoći. „Individualni plan aktivacije“ predstavlja sporazum Centra za socijalni rad i korisnika materijalne podrške koji usled nepoštovanja aktivnosti koje su dogovorene sporazumom, a koje se tiču obaveza korisnika, može za posledicu imati ukidanje prava. S obzirom na to da je namera ovog mehanizma aktivacije korisnika uključivanje lica na

¹⁸ Zakon o socijalnoj zaštiti, op.cit., član 82, stav 1.

¹⁹ European Commission, *Toward adequate and accessible Minimum Income Schemes in Europe*, p. 16.

tržište rada, smatra se da je od kraja 2014. godine kada su ispunjeni svi uslovi za njegovu primenu, primenjivan u lokalnim samoupravama kao mera protiv pasivizacije korisnika novčane socijalne pomoći. Korisnici su najčešće uključivani u poslove sređivanja javnih površina, pri čemu su javni radovi izostali kao mera aktivne politike zapošljavanja koja bi donela dodatne prihode siromašnoj populaciji.

Bez obzira na kom nivou su organizovane, izveštaji stručnjaka (Frazer, Marlier, 2009; Bahle, Hubl, Pfeifer, 2011) pokazuju da šeme minimalnih prihoda umanjuju dubinu siromaštva, dok čak ni u većini država članica Evropske unije još uvek ne predstavljaju efikasne programe za smanjivanje stope siromaštva.

PROCENA ADEKVATNOSTI NIVOA NOVČANE SOCIJALNE POMOĆI U REPUBLICI SRBIJI

Adekvatnost visine iznosa novčane socijalne pomoći naročito je aktuelna tema u kontekstu efikasnijeg korišćenja resursa koji se izdvajaju iz bruto nacionalnog dohotka. Politika aktivacije korisnika novčane socijalne pomoći u prilog je tezi o smanjenju izdvajanja u ovoj sferi socijalne zaštite, sa strategijom potpunog korišćenja ljudskog kapitala iz dela radno sposobne populacije korisnika novčanih naknada. U balansiranju iznosa naknade socijalne pomoći koji ne demotiviše korisnike u potrazi za zaposlenjem, treba uzeti u obzir ostvarivanje minimalnog životnog standarda za pojedinca i porodicu. Budući da se procena adekvatnosti dovodi u vezu sa determinantama životnog standarda, u nastavku rada će adekvatnost novčane socijalne pomoći u Srbiji biti analizirana kroz ukrštanje sa minimalnim standardom po potrošnji i dohotku. Udeo novčane socijalne pomoći u minimalnom dohotku iz radnog odnosa predstavlja prilog analizi adekvatnosti nivoa pomoći, kao i politike države ka promovisanju učešća na tržištu rada.

Od zakonskih promena 2011. godine broj pojedinaca i porodica korisnika novčane socijalne pomoći kontinuirano je rastao, kao i izdvajanja za ovu namenu u nacionalnom budžetu. U 2010. godini ovo pravo je ostvarilo 65 816 domaćinstava, odnosno 167 914 pojedinaca što je činilo udeo od 0,18% BDP-a, dok je prema podacima za 2013. godinu novčanu socijalnu pomoć koristilo 101 656 domaćinstava, odnosno 258 807 pojedinaca, za šta je izdvojeno 0,34% BDP-a²⁰. Od tada se ne meri apsolutno siromaštvo po potrošnji, iako je ovaj pokazatelj zvanično svrstan u nacionalno specifične pokazatelje merenja finansijskog siromaštva. Izvor podataka za utvrđivanje apsolutnog siro-

²⁰ Vlada Republike Srbije, *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2014, str. 180.

maštva u Srbiji je Anketa o potrošnji domaćinstva prema kojoj ispod apsolutne linije siromaštva jesu ona „punoletna lica čija je potrošnja na mesečnom nivou niža od minimalnog iznosa neophodnog za hranu (nutricionistički minimum propisan od FAO) i druge izdatke koje ne obuhvataju hranu (osim trajnih dobara i imputirane rente)²¹. Anketa se sprovodi kontinuirano, iako od 2011. godine ne služi za obračunavanje apsolutnog siromaštva. Smatra se da je ona izuzetno korisna u pokazivanju troškova neophodnih za zadovoljavanje osnovnih egzistencijalnih potreba. Sa druge strane, Anketa o prihodima i uslovima života (SILC) primenjuje se u Srbiji od 2012. godine i usmerena je na dohodovnu dimenziju. Tendencija je da postane primarni izvor statističkih podataka za ovu oblast koji će omogućiti komparativnost sa državama članicama Evropske unije. SILC izračunava, pored ostalih indikatora, stopu rizika od siromaštva koja predstavlja udeo lica sa prihodima ispod 60% medijane nacionalnog dohotka konkretnog društva, te se smatra indikatorom relativnog siromaštva koji pretežno meri nejednakosti u državi.

Dostupni podaci pokazuju da aktuelni program novčane socijalne pomoći ne podiže korisnike novčane socijalne pomoći iznad praga apsolutnog, kao ni relativnog siromaštva (Tabela 2). Procene su da „u zavisnosti od tipa i karakteristika domaćinstva, mesečni iznosi transfera bi trebalo da budu viši za 33-45% da bi se dostigao prag rizika siromaštva²². Osnovno pravo na socijalnu pomoć ostvaruje oko dve trećine pojedinaca i porodica, dok uvećano pravo ostvaruje preostali deo korisnika (domaćinstva sa licima nesposobnim za rad i jednoroditeljske porodice), a takva struktura je bez promena poslednjih godina. S obzirom na manje iznose osnovnog prava, jaz između raspoloživog i dohotka za izlazak iz apsolutnog siromaštva je značajno veći, obuhvatajući pritom većinu korisnika novčanih naknada.

²¹ Vlada Republike Srbije, *Praćenje socijalne isključenosti u Srbiji – pregled i trenutno stanje socijalne uključenosti u Srbiji na osnovu praćenja evropskih i nacionalnih pokazatelja 2006–2012*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2012, str. 23.

²² Vlada Republike Srbije, *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, op. cit., str. 182.

Tabela 2. Mesečni iznosi novčane socijalne pomoći za pojedine tipove domaćinstava, prag apsolutnog siromaštva 2013., prag rizika siromaštva 2012. (u dinarima)

	Osnovno pravo	Uvećano	Prag apsolutnog siromaštva	Prag rizika siromaštva
Pojedinac	7.490	8.988	11.020	13.680
Jednoroditeljska porodica sa dvoje dece	–	14.381	20.040	21.888
Porodica sa dvoje dece	15.729	18.875	29.754	28.728

Izvor: Vlada Republike Srbije, *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, str. 183.

Ovo potvrđuje i da se u zavisnosti od domaćinstva razlikuje i stepen adekvatnosti pomoći, a institucionalni dizajn po kome porodice sa članovima sposobnim za rad imaju tromesečnu pauzu u korišćenju prava dodatno umanjuje adekvatnost novčane socijalne pomoći. Jednoroditeljske porodice sa dva deteta najbliže su postizanju linije siromaštva, ukoliko je porodica u isto vreme korisnik dečijeg dodatka. Ukoliko nije ostvareno pravo na dečiji dodatak, jednoroditeljska porodica sa jednim detetom najbliže je pragu siromaštva. Kombinovanje novčane socijalne pomoći sa pravima iz Zakona o finansijskoj podršci porodici (dečiji i roditeljski dodatak) može u značajnoj meri doprineti ostvarivanju prihoda iznad linije siromaštva, naročito za jednoroditeljske porodice sa decom i višečlane porodice sa tri ili četiri deteta (Tabela 3). Za sve tipove porodica sa decom koji su korisnici samo novčane socijalne pomoći, ova pomoć nije dovoljna za postizanje najnižeg nivoa životnog standarda.

Tabela 3. Godišnji iznosi novčane socijalne pomoći; zbirni iznosi novčane socijalne pomoći i dečijeg dodatka; zbirno novčana socijalna pomoć, dečiji dodatak i roditeljski dodatak; linija siromaštva i nedostajuća sredstva, za različite tipove porodice u 2012. godini (u dinarima i %)

Tip porodice	NSP	NSP+DD	NSP+DD+RD	Linija siromaštva	Nedostajuća sredstva kao udeo u davanjima (u %)		
					NSP	NSP+DD	NSP+DD+RD
1+1	128.887	167.095	202.140	184.014	42,8	10,1	
1+2	158.630	235.046	303.566	245.352	54,7	4,4	
2+1	148.716	178.104	213.149	269.887	81,5	51,5	26,6
2+2	173.502	232.278	300.798	331.225	90,9	42,6	10,1
2+3	198.288	286.452	409.776	392.563	98,0	37,0	
2+4	223.074	340.626	505.026	453.901	103,5	33,3	

Izvor: Matković *et al*, *Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji*, str. 146.

Napomena: NSP – novčana socijalna pomoć, DD – dečiji dodatak, RD – roditeljski dodatak. Za jednoroditeljske porodice uvećana novčana socijalna pomoć, za parove sa decom osnovni iznos; u koloni tip porodice prva cifra se odnosi na broj odraslih, a druga na broj dece; linija siromaštva podrazumeva prisustvo dece do 14 godina starosti. Iznosi roditeljskog dodatka tokom jedne godine, pretpostavka je da pravo ostvaruje sa pomakom, te da i za to dete tokom cele godine ostvaruje pravo na dečiji dodatak.

Postoje različiti vidovi dodatne podrške minimalnom prihodu koji se mogu ostvariti na lokalnom nivou u Srbiji, odnosno propisani su i administrirani od strane lokalnih samouprava. Dodatna podrška ostvaruje se kroz dodatna materijalna davanja i pomoć u naturi za korisnike novčane socijalne pomoći na nacionalnom nivou, najčešće je usmerena ka zadovoljavanju potreba dece i ranjivih društvenih grupa. U Beogradu se „domaćinstvima u kojima su svi članovi nesposobni za rad dodeljuje stalna novčana pomoć, i to u vidu desetoprocenatnog uvećanja iznosa NSP-a, a imajući u vidu veće troškove života u glavnom gradu“²³. S obzirom da iznos novčane socijalne pomoći predstavlja razliku između ostvarenih prihoda i zakonski propisanog

²³ Isto, str. 184.

minimalnog standarda, iznosi ovako koncipirane dodatne podrške ne mogu poboljšati adekvatnost osnovne šeme. Pravo na subvencije i jednokratne pomoći zavisi od raspoloživog budžeta lokalne samouprave, te u zavisnosti od prebivališta korisnik može ostvariti veća prava.

Uzimajući u obzir održanje motivacije radno sposobnih korisnika novčane socijalne pomoći, pretpostavka je da iznos naknade ne bi trebalo da dostigne stoprocentni iznos minimalne zarade. Međutim, podaci za Srbiju pokazuju da „udeo iznosa transfera u minimalnoj zaradi za pojedinca koji je sposoban za rad iznosi 37%, a za porodice sa dvoje dece između 72 i 79%. Tek porodice sa četvoro dece dobijaju iznos NSP koji dostiže iznos jedne minimalne zarade“²⁴. Prema tipu porodice, porodice sa najmanjim udelom pomoći u minimalnoj zaradi su jednoroditeljske porodice, dok u zavisnosti od ostvarivanja prava na dečiji dodatak jednoroditeljska porodica sa dva deteta može se približiti ostvarivanju minimalne zarade. Značaj ostvarivanja prava na dečiji dodatak u višečlanim porodicama sa više od tri deteta ilustrovan je u Tabeli 4. Ukoliko novčana socijalna pomoć predstavlja jedinu vrstu podrške koju porodica ostvaruje, iznos će biti neadekvatan.

Tabela 4. Godišnji iznosi pomoći i udeo u neto minimalnoj zaradi za pojedine tipove porodica sa decom, 2012. godina

Tip porodice	NSP	NSP+DD	Udeo u minimalnoj zaradi	
			NSP	NSP+DD
1+1	128.887	167.095	53,8	69,8
1+2	158.630	235.046	66,3	98,2
2+1	148.716	178.104	62,1	74,4
2+2	173.502	232.278	72,5	97,0
2+3	198.288	286.452	82,8	119,7
2+4	223.074	340.626	93,2	142,3

Izvor: Matković *et al*, *Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji*, str. 21.

Napomena: NSP – novčana socijalna pomoć, DD – dečiji dodatak. U koloni tip porodice prva cifra se odnosi na broj odraslih, a druga na broj dece; iznosi za porodice sa oba roditelja su za porodice koje ostvaruju pravo svih 12 meseci.

²⁴ Isto, str. 183.

ZAKLJUČAK

Minimalni životni standard u Republici Srbiji se ne vezuje ni za jednu odrednicu, kao što je to slučaj u većini država članica Evropske unije. Stoga se može reći da je administrativna linija siromaštva, a time i visina iznosa novčane socijalne pomoći arbitrarno određena. Podrška minimalnom dohotku u Srbiji ne zadovoljava kriterijume obuhvatnosti i adekvatnosti pružene pomoći. S obzirom na to da su raniji nalazi potvrdili da ograničen broj ljudi u stanju socijalne potrebe koristi nacionalno propisano pravo (World Bank, 2011), jasno je da je novčana socijalna pomoć usmerena samo prema najsiromašnijima u populaciji siromašnih. I pored niske obuhvatnosti, poredeći iznos pomoći siromašnima sa državama članicama Evropske unije iznosi su niži jedino u Bugarskoj i Rumuniji (European Anti-Poverty Network, 2010).

Primenom metode bazičnih potreba u izračunavanju praga siromaštva, u Srbiji se visina novčane socijalne pomoći može ustanoviti minimalnom potrošačkom korpom kao jednom vrstom referentnog budžeta. Inicijativa za donošenjem direktive koja postavlja minimum adekvatnosti na prag rizika od siromaštva u Evropskoj uniji dodatno nameće reformu programa podrške minimalnom dohotku. Neophodno je na ovaj ili drugačiji način odrediti visinu finansijske pomoći siromašnima da bi ovo pravo imalo efekata u praksi. Takođe, istraživanja su pokazala da bi se razvojem usluga u zajednici koje su namenjene korisnicima novčane socijalne pomoći mogli kompenzovati niski iznosi pomoći, kao i da je aktivacija korisnika slaba usled ograničene saradnje Centra za socijalni rad i Nacionalne službe za zapošljavanje (Petrović, 2011). Novčana i pomoć u naturi koju pružaju lokalne samouprave takođe mogu unaprediti adekvatnost, uz prisustvo regionalne nejednakosti u kreiranju i implementiranju prava. Iz tih razloga treba nastojati da se unapredi osnovni nacionalni program pomoći siromašnima ne bi li svim korisnicima novčane socijalne pomoći bilo osigurano pravo na adekvatni minimalni životni standard.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Bahle, Thomas, Hubl, Vanessa, Pfeifer, Michaela, *The Last Safety Net: A Handbook of Minimum Income Protection in Europe*, The Policy Press, Bristol, 2011.
- [2] Council Recommendation 92/441/EEC of 24 June 1992 on common criteria concerning sufficient resources and social assistance in social protection systems, *Official Journal L 245*, 27/08/1992.
- [3] European Anti-Poverty Network, *Adequacy of minimum income in the EU*, Available from: <http://www.eapn.eu/images/stories/docs/EAPN-position-papers-and-reports/adequacyexplainer-2010-en-web.pdf> (Accessed 25 June 2015).

- [4] European Anti-Poverty Network, *Comparative table: State of play in the European Union regarding Minimum Income Schemes*. Available from: http://www.eapn.eu/images/docs/minimum%20schemes%20comparative%20template%20-%20v4_150709ne.pdf/(Accessed 20 June 2015).
- [5] European Commission, *Toward adequate and accessible Minimum Income Schemes in Europe*, Directorate-General for Employment and Social Affairs and Inclusion Directorate D — Europe 2020: Social Policies Unit D.2 — Social inclusion and Poverty Reduction, 2015.
- [6] European Union, *Charter of fundamental rights of the European Union*, Official Journal of the European Union, C 83/392. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF> (Accessed 13 June 2015).
- [7] Frazer, Hugh, Marlier, Eric, *Minimum Income Schemes Across EU Member States*, European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2009.
- [8] Kovačević, Ljubinka, „Izvori komunitarnog radnog i socijalnog prava“ u: Drenka Vuković, *Socijalna politika Evropske unije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, str. 331–358.
- [9] Matković, Gordana, Mijatović, Boško, Stanić, Katarina, *Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji*. http://www.csp.org.rs/wp-content/uploads/2014/08/NOVCANA-DAVANJA-ZA-DECU-I-PORODICE-SA-DECOM-U-RS_FINAL_June-2014.pdf, (posećeno 3. avgusta 2015.).
- [10] MISSOC sekretariat, *MISSOC Analysis 2011: Guaranteed Minimum Resources*. European Commission DG Employment, Social Affairs & Inclusion, 2011.
- [11] Petrović, Marina, *Socijalna pomoć i aktivacija u Srbiji*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2011.
- [12] Uredba o primanjima i prihodima koji su od uticaja na ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36, 2011.
- [13] Vlada Republike Srbije, *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2014.
- [14] Vlada Republike Srbije, *Praćenje socijalne isključenosti u Srbiji – pregled i trenutno stanje socijalne uključenosti u Srbiji na osnovu praćenja evropskih i nacionalnih pokazatelja 2006–2012*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2012.
- [15] Vuković, Drenka, *Socijalna politika Evropske unije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011.
- [16] World Bank, *Social safety nets in the Western Balkans: design, implementation and performance*, World Bank, Washington DC, 2011.
- [17] Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24, Beograd, 2011.

Suzana Mihajlović Babić

MINIMUM INCOME SUPPORT IN SERBIA
– ADEQUACY OF SOCIAL ASSISTANCE

Abstract

While some Member States of the European Union haven't developed their own national minimum income schemes (Greece and Italy), current legislative regulation in our country recognizes the right to universal material support to the poor population. The basic program of material support is achieved through social assistance payments, while the conditions and amount of financial assistance for beneficiaries are regulated by the Social Protection Law. The aims of this paper are to determine the adequacy of financial assistance as a concept in European practice in the context of right to minimum income support, review of the basic settings of this right in our country and to analyse the adequacy of social assistance payments level in relation to achievement of adequate living standard in the Republic of Serbia. Findings suggest that the amount of financial assistance is inadequate to uplift the social assistance beneficiaries above the absolute poverty line.

Key words:

social assistance, adequacy, Serbia.

Bojan Ključar*

*Izvršni direktor Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)
i doktorand na Fakultetu političkih nauka u Beogradu*

Nepoverenje u političke stranke – prolazni izazov ili problem za izbornu participaciju u Srbiji?

Apstrakt

U ovom radu autor namerava da diskutuje o mogućim implikacijama kontinuiranog nepoverenja u političke stranke – na politički i izborni aktivizam u Srbiji. Preciznije, kako i sa kojim posledicama dugogodišnje nepoverenje u političke stranke – od 50% do 77% od 1996. godine, može da utiče na izbornu participaciju koja je u padu od 2008. godine – 2014. je glasalo 3.592.375 birača što je za 320.529 manje u odnosu na 2012. odnosno za 548.801 u odnosu na 2008. godinu. Negativna percepcija političkih stranaka u kombinaciji sa niskim građanskim aktivizmom i niskim poverenjem u medije i civilno društvo nosi sa sobom opasnost po demokratske procese u celini koje se očituje i kroz opadanje uverenja da je demokratija jedini poželjan politički poredak. U tekstu će se prezentovati i obilje empirijskih podataka sa ciljem fokusiranja ove rasprave u trenutni socijalni i politički kontekst u Srbiji.

Ključne reči:

Izborna participacija, političke stranke, poverenje, izbori, izborna odluka

* Email: bojan.klucar@cesid.rs

UVOD

Izborna participacija je u dužem nizu godina predstavljala jedini značajniji oblik političke participacije u Srbiji. Bez obzira što izborna participacija nije jedini indikator političkog aktivizma, teza od koje polazimo u radu je da se radi o važnom kriterijumu legitimiteta čitavog političkog sistema. Istovremeno, političke stranke su lideri u nepoverenju i takav trend se ne menja čak ni kada stranka na izborima osvoji skoro 50% glasova. Tako je pitanje kojim želimo da se bavimo u ovom tekstu: *da li je za očekivati da se i u budućnosti nastavi trend relativno visoke izborne participacije¹ uz zadržavanje svih postojećih negativnih pokazatelja: nizak građanski aktivizam, nisko poverenje u političke stranke i političke institucije u celini, porast apolitičnih građana i ambivalentan odnos prema demokratiji?*

Važnost istraživanja ove teme proističe iz tri razloga: (1) nepoverenje u političke stranke traje koliko i stranački pluralizam, što utiče i na povećane razmere mogućih štetnih posledica takve prakse, (2) nepoverenje u političke stranke neminovno utiče i na odnos građana prema čitavom političkom poretku, što dugoročno, u kombinaciji sa negativnim efektima ekonomske krize i profilisanjem stranačkog sistema sa jednom hegemonskom strankom, može da izazove šire negativne posledice i (3) nastavljaju se negativni trendovi niske civilne participacije u gotovo svim organizacijama što ukazuje da politička kultura ostaje na pola koraka između podaničke i participativne kulture.

POVERENJE U POLITIČKE INSTITUCIJE I IZBORNA PARTICIPACIJA

Izborna participacija zavisi od nekoliko faktora: (1) od koncepta političkog sistema, (2) izbornog sistema, (3) socijalnih, ekonomskih i kulturnih faktora i (4) od stranačkog sistema i uloge koju imaju političke stranke. Specifično, na izbornu participaciju utiče i to da li je izlazak na izbore obavezan ili ne, dan u kome se održavaju izbori, način i kvalitet vođenja biračkog spiska, učestalost izbora i (ne)postojanje glasanja u tzv. nekontrolisanim uslovima (pismo, internet).

Jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na izbornu participaciju jesu političke stranke odnosno (1) koliko su stranke u mogućnosti da animiraju i motivišu biračko telo da izađe na izbore i (2) kakav je odnos građana prema političkim strankama – da li postoji negativna percepcija stranaka i koliki je obim poverenja u njih.

¹ U radu ćemo govoriti o izornoj participaciji isključivo na parlamentarnim izborima u Republici Srbiji.

Kada govorimo o političkim strankama, imamo u vidu tri elementa koja u svojoj definiciji navodi Sartori: 1) to je grupa koja se identifikuje sa svojim nazivom, 2) učestvuje na izborima i 3) sposobna je da na izborima izabere kandidate na javne funkcije.² Bez obzira na trend širenja značaja nezavisnih kandidata, ali i na procese značajne transformacije stranačkih sistema, političke stranke su i dalje kamen temeljac u modernim demokratijama. Kulminacija stranačkih aktivnosti nastupa u izbornim kampanjama u kojima, kandidujući svoju politiku, ideje, program i ličnosti, traže podršku birača. Međutim, kraj XX veka obeležava transformacija stranaka³, opadanje stranačke identifikacije, gubljenje ili smanjivanje stranačkih kanala komunikacije i sve veća usredsređenost stranaka na medije i njihovu ulogu u mobilizaciji birača što sinergijski kreira klimu koja manje pogoduje visokoj izbornoj participaciji.

Po tzv. mičigenskoj formuli⁴ na izbornu odluku birača utiču tri faktora: stranačka identifikacija, teme (*issues*) koje se pokreću u kampanji i imidž stranke ili lidera/kandidata. Izvesno je da ovi faktori, u različitom obimu, utiču i na izbornu participaciju. U društvima koja nisu osvojila principe participativne kulture i sa jakim kultom ličnosti (kakvo je srpsko društvo), na izbornu participaciju dodatno utiče imidž lidera stranke, njegova uloga i aktivnosti u samoj izbornoj kampanji.

Tako je i Linc (*Linz*), govoreći o liderstvu u predsedničkim i parlamentarnim demokratijama, istakao da birači u parlamentarnim demokratijama sve više glasaju za stranku kako bi osigurali da njen lider može da formira vladu, i obratno, i da je personalizacija liderstva, savremene parlamentarne demokratije učinila sličnim predsedničkim demokratijama.⁵

Političke stranke u Srbiji su liderske i posledično tome, mobilizacija birača da izađu na izbore povezana je sa ulogom koju imaju lideri stranaka u izbornim kampanjama.⁶ Čak i kada kampanje imaju obrise tematskih, odnosno programskih kampanja, poput kampanja 2012. i 2014. godine – putem ula-

² Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, p. 56.

³ Videti u: Klaus Von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, FPZ, Zagreb, 2002.

⁴ Opširnije u: Campbell, A., Converse, Ph. E., Miller, W. E., Stokes, D. E., *The American voter*, University of Chicago Press, 1976.

⁵ Juan J. Linz, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?“, in *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Juan J., Arturo Valenzuela, Ed. (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994, p. 40.

⁶ Stranačka identifikacija se polako razvija u Srbiji, ali je psihološka veza (koja je u osnovi ovog koncepta) proces, koji traži vreme, stranački rad, jasnu programsku profilaciju i utemeljenost u socijalnim rascepima.

ska na agendu socijalnih i ekonomskih pitanja, više se radilo o komuniciranju određenih tematskih celina sa ciljem da se podstiče imidž lidera i njegova komunikacija, nego o želji stranaka da svojim programom dođu do glasova birača.⁷ Da je imidž lidera kao projekcija birača o određenom političaru koja u sebi sažima različite elemente – lične osobine i kompetencije, stranačku pripadnost i slično, sve važniji faktor i u izbornoj odluci i izbornoj participaciji uopšte svedoče i trendovi izvan Srbije: kampanje se sve više personalizuju, postaju medijski posredovane, sa brojnim elementima medijalizacije i „amerikanizacije“ kampanja – veliki uticaj medija, političkih savetnika, TV dueli i slično.

Teza rada je da na izbornu odluku i na relativno visoku izbornu participaciju u Srbiji naglašeno utiče personalizacija glasanja, u kome se birači više određuju spram imidža lidera i poverenja u njih nego njihovih stranaka ili programa.⁸ Jedino se na taj način može objasniti kontekst u kome građani prave veliku distancu u odnosu na stranke (nepoverenje, nezainteresovanost za politiku, povećanje apolitičnosti) i njihovog redovnog izlaska na izbore.

Na izbornu participaciju, osim sposobnosti stranaka i njihovih lidera da mobilišu birače utiče i odnos koji građani imaju prema strankama. Taj odnos se ogleda, pre svega, u poverenju koje građani pokazuju prema strankama i njihovoj ulozi u političkom sistemu. S druge strane, izbori jesu nesporno najvažnija poluga za legitimaciju vlasti, ali ne i jedina, uprkos naporima ovdašnjih lidera da se u svakoj prilici pozovu na izbornu volju građana. Ne sporeći tvrdnju da su izbori važan ključ legitimacije vlasti, pojedini autori su mišljenja da ta činjenica nije dovoljna i za legitimaciju političkog sistema u celini i navode da „osnovni indikator legitimnosti sistema i njegovih institucija predstavlja podrška, odnosno, poverenje građana u sistem u celini i u njegove pojedinačne institucije.“⁹ Ili, „sistem se, dakle, može smatrati legitimnim

⁷ Kako su teme korišćene u funkciji promocije lidera u kampanji za izbore 2014. godine, detaljnije u: Siniša Atlagić, „Kampanja pred vanredne parlamentarne izbore u Srbiji 2014: Teme u funkciji promocije lidera“ u Slaviša Orlović (ur.) *Politički život*, septembar 2014, br. 11, Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, str. 29–35.

⁸ Kao ilustraciju navodimo podatke iz javnomnjenjskih istraživanja: SNS na kraju 2015. ima podršku među milion i po birača, dok je popularnost njihovog lidera veća za oko 500.000. Srđan Bogosavljević, iz Ipsos Stratedžik Marketinga, odgovarajući na pitanje šta misli da je presudno uticalo na stabilan rejting Vučića, kaže: „najkraći odgovor je – ljudi imaju poverenje u to što Vučić radi“. Videti na: Tanjug, *Godina stabilnog optimizma, ljudi veruju u Vučića*, Beograd, 01.01.2016, dostupno preko <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=221406> (posećeno dana 03.01.2016.)

⁹ Zoran Slavujević, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima“ u Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju*, CeSID/FES/CSSD, Beograd, 2010, str. 61.

ukoliko mu većina građana daje podršku, ukoliko većina građana pozitivno ocenjuje njegovo funkcionisanje, odnosno, ukoliko većina građana ima poverenja u njegove institucije...“.¹⁰

POLITIČKE INSTITUCIJE I (NE)POVERENJE

Političke stranke su, uz predsednika Republike, Vladu Srbije i parlament, jedne od ključnih političkih institucija. Vraćanje unazad do 1990. godine kada su i održani prvi višestranački izbori nam ukazuje da političke institucije nisu nikada bile institucije u koje su građani verovali u značajnijem obimu. Takvi nalazi sugerišu da je politički sistem kontinuirano u deficitu legitimnosti. Istovremeno, Narodna skupština, Vlada Srbije i predsednik Republike imaju veće poverenje i niže nepoverenje u poređenju sa političkim strankama. Javnost u Srbiji reaguje na pozitivne podsticaje iz sfere političkog i (ili) medija, pa institucije parlamenta, Vlade Srbije i predsednika Republike u pojedinim periodima imaju relativno visoke procenete poverenja, dok su stranke uvek na začelju sa gotovo mizernim procentima.

Pošto ćemo u nastavku ukazati na konkretne podatke iz istraživanja, uz navođenje podataka o izornoj participaciji, napomenućemo dve važne činjenice koje utiču na interpretaciju dobijenih nalaza za 1997. odnosno 2000. godinu. Naime, 1997. godine deo opozicije (bez SPO) organizuje bojkot izbora, a neposredan povod za to je bila promena broja izbornih jedinica (sa devet na 29), dok je 2000. godine, prvi put, izostavljeno biračko telo sa Kosova i Metohije.

Kada je reč o poverenju u Vladu Srbije, ono je bilo najveće u februaru 2001. godine i iznosilo je 54%, kada je formirana prva „post-petoktobarska vlada“ i 2013. godine, nakon fomiranja vlade SNS-SPS i hapšenja M. Miškovića, kada je poverenje iznosilo 43%. Poverenje je bilo visoko i na kraju 2001. godine – 38%, odnosno 2000. – 37%, kao i 2004. godine – 33%. Najveće nepoverenje beležimo 1997. godine – 71%, februara 2000. – 64% i 1996. godine, kada je iznosilo 59%. Poverenje u vladu je bilo veće od nepoverenja u tri navrata: početkom 2001., 2013. i 2015. godine.

¹⁰ *Ibid*, str. 61.

Tabela 1. (Ne)poverenje¹¹ u Vladu i Predsednika Republike Srbije (u %)

Godina	Vlada Srbije		Predsednik Srbije	
	Ima poverenje	Nema poverenje	Ima poverenje	Nema poverenje
1992	26	55	35	38
1996	30	59	41	50
1997	18	71	29	51
2000	28 (II) 37 (XI)	64 (II) 43 (XI)	27 (II) 24 (XI)	54 (II) 54 (XI)
2001	54 (II) 38 (X)	10 (II) 54 (X)	21 (X)	55 (X)
2002	31	55	16	50
2003	25	56	23	50
2004	33	55	51	40
2007	19	44	34	37
2008	12	42	25	33
2010	19	49	28	41
2013	43	26	52	21
2014	30	62	42	50
2015	31	29	27	43

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015

Poverenje u predsednika Republike je bilo najveće 2013. godine – 52% odnosno 2004. godine, kada je iznosilo 51%. Zanimljivo je da se radi o kandidatima (T. Nikolić i B. Tadić) koji su jedan drugog međusobno porazili na izborima što im je i donelo visoke rejtinge. Poverenje koje je veće od dve petine beležimo još jedino 2014. odnosno 1996. godine. Najveći obim nepoverenja je bio pred kraj 2001. i iznosio je 55%, ali je nepoverenje bilo veliko i

¹¹ Nepoverenje prema političkim strankama (i institucijama uopšte) merili smo kroz istraživanja javnog mnjenja, koristeći istraživačko pitanje: *da li građani imaju ili nemaju poverenja u ...*, sa petostepenom skalom od *u potpunosti nema poverenja do ima potpuno poverenje* (uz mogućnost da ispitanik ne zna odgovor, ili nema stav). U tabelama će biti prikazani odgovori za „Nema poverenje“ i „Ima poverenje“ dok razliku do 100% čine odgovori „i imam i nemam poverenja“ i „ne znam, nemam stav“.

tokom čitave 2000. godine -54%. U posljednjih deset godina, najveće nepoverenje beležimo 2014. godine, kada svaki drugi nije verovao izabranom predsjedniku. Samo je u dva ciklusa – 2004. i 2013. godine poverenje u predsjednika Republike bilo veće nego nepoverenje.

Tabela 2. (Ne)poverenje u Narodnu skupštinu (u %)

Godina	Ima poverenje	Nema poverenje
1992	26	52
1996	28	61
1997	17	71
2000	32	54
2001	53 (II) 26 (X)	10 (II) 63 (X)
2002	24	63
2003	19	69
2004	30	59
2007	16	50
2008	7	52
2010	14	53
2013	34	27
2014	27	65
2015	20	45

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015

Najveće poverenje u parlament beležimo u februaru 2001. godine – 53%, kada su sve političke institucije, na talasu petooktobarskog entuzijazma i formiranja prve demokratske vlade, imale visok obim poverenja. Ujedno, to je i jedina godina kada je poverenje bilo veće od polovine populacije. Nešto veće poverenje (veće od 30%) beležimo još i 2013. (34%), 2000. (32%) i 2004. (30%). Tokom svih godina, sa izuzetkom 2013., nepoverenje je izuzetno veliko – veće od 45%, a neretko veće i od 60%. Tako 71% anketiranih nije verovalo parlamentu 1997. godine, a nepoverenje je bilo veliko i 2003. (69%), 2014. (65%) odnosno krajem 2001. i 2002 (63%). Poverenje u parlament je bilo veće od nepoverenja samo početkom 2001. i 2013. godine.

NEPOVERENJE U POLITIČKE STRANKE: ISKUSTVO VIŠESTRANAČJA U SRBIJI

Na drugoj strani, relativno visoku izbornu participaciju ni u jednom momentu nije pratilo poverenje u političke stranke. Čak ni kada su druge političke institucije uživale visoko poverenje, to se nije odražavalo u značajnijem obimu na percepciju političkih stranaka. Period nešto većeg poverenja u političke stranke koincidira ili sa periodom velikog entuzijazma – u vreme petooktobarskih promena – 30% ili sa periodom kakve-takve stabilnosti i ekonomske konjunktura – 2005. godine (22%). U preostalih devet godina za koje smo naveli podatke, počev od 1996. godine, poverenje je niže od petine populacije, a 2009. i 2015. godine je iznosilo samo 7%! Obim nepoverenja nijedne godine nije bio niži od polovine populacije i kretao se od 50% u 2010. do čak 77% u 2001. godini.

Zaključujemo nekoliko stvari. Prvo, u Srbiji je kontinuirano nisko poverenje u političke stranke i to ne menja ni promena vlasti, ni činjenica da neka stranka ima podršku između 40% i 50% biračkog tela. Drugo, nesporna popularnost pojedinih lidera – i predsednika stranaka, poput S. Miloševića, V. Koštunice, B. Tadića, A. Vučića, ne utiče na smanjenje obima nepoverenja koje građani pokazuju prema strankama. Treće, obim nepoverenja je rastao u periodu ozbiljnih kriza u stranačkom životu kao što je to bio slučaj i sa 1996. i 2001. godinom. Četvrto, nisko poverenje u stranke nije bitno uticalo na smanjenje članstva u strankama i stranački aktivizam u celini. Peto je, zapravo, i pitanje kojim ćemo da otvorimo poslednje poglavlje: *da li i sa kojim posledicama, nisko poverenje u političke stranke, u kombinaciji sa ekonomskom krizom i krizom civilne participacije u celini, može da utiče na izbornu participaciju?*

Sledeći glavne zaključke možemo reći da nepoverenje građana u političke stranke kao važne političke institucije proizvodi određenu vrstu delegitamacije stranačkog života.

Ne pledirajući da je lista razloga zbog kojih građani ne veruju političkim strankama konačna, pomenućemo četiri osnovna razloga: 1) nedovoljno transparentni i neutemeljeni stranački aranžmani nakon izbora koji dovode do niske *identifikabilnosti* vlade, najčešće kroz pravljenje nelogičnih i neprincipijelnih koalicija nakon završetka izbora, 2) gubljenje veze između građana i izabranih predstavnika u parlamentu (*accountability*), 3) neostvarivanje osnovnih funkcija koje političke stranke imaju u društvu – artikulacija interesa, posredovanje ka državnim organima, odgovornost prema biračima, 4) povezanost stranaka sa koruptivnim i nedovoljno transparentnim izvorima finansiranja i 5) uticaj koji stranke imaju na zapošljavanje, pre svega, u državnoj upravi i javnim preduzećima.

Tabela 3. (Ne)poverenje u političke stranke (u %)

Godina	Ima poverenje	Nema poverenje
1996	18	71
1997	17	67
2000	30	58
2001	13	77
2005	22	67
2009	7	59
2010	11	50
2012	10	60
2013	13	53
2014	11	60
2015	7	66

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015.

IZBORNA PARTICIPACIJA U SRBIJI

Demokratija treba da bude „svečanost aktivnih građana“.¹² Ova rečenica u osnovi sugerira da građani samo kroz aktivno učešće u različitim formama polemika, diskusija i inicijativa mogu da artikuliraju svoje interese i da se ti interesi ostvare kroz dalji politički proces. Tako možemo da govorimo o civilnom aktivizmu građana (učestvo u različitim civilnim organizacijama, poput NVO, sindikata, strukovnih organizacija i sl.), političkoj participaciji (učestvo u kampanjama, glasanje, kandidovanje, stranački aktivizam) i izbornoj participaciji.

Izborna participacija (izlaznost na izborima) predstavlja čin učešća/glasanja na izborima. Ukazaćemo na dve teze: (1) uprkos turbulentnim prilikama (političkim, socijalnim, ekonomskim) u kojima se Srbija nalazila od 1990. i visokom obimu nepoverenja u većinu političkih aktera, izborna participacija je u proseku bila na relativno visokom nivou i (2) produženo trajanje eko-

¹² Russell J. Dalton, *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (fifth edition), CQ Press a Division of Sage, Washington, D.C. 2008, p. 32

nomske krize u kombinaciji sa apatijom i defetizmom građana dovela je do smanjenja participacije u poslednja dva izborna ciklusa.

Od 1990. godine u Srbiji je bilo ukupno 10 parlamentarnih izbornih ciklusa. Sedam od deset su bili vanredni izbori. Tokom 25 godina višestranačja, menjane su izborne formule (od većinskog ka proporcionalnom) i broj izbornih jedinica (devet, pa 29, a od 2000. godine Srbija je jedna izborna jedinica). Teorija kaže da izborni sistem značajno utiče na izlaznost na izborima, pa se ističe da je izlaznost veća tamo gde se koristi proporcionalni izborni sistem u odnosu na države u kojima se koristi većinski izborni sistem proste većine.¹³ Kao što se vidi u *Tabeli 4*, participacija je bila najveća na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, kada se na biralištima pojavilo 5.029.123 građana ili 71,5%, a najmanja na poslednjim izborima 2014. godine kada je glasalo 3.592.375 ili 53,09%. Izlaznost veću od 60% beležimo u ciklusima 1992., 1993. odnosno 2007. i 2008. godine. U preostala četiri izborna ciklusa – 1997., 2000., 2003. i 2012. izborna participacija se kretala između 57,47% i 58,75%.

Tabela 4. Izborna participacija u Srbiji: parlamentarni izbori

Izborna godina	Broj upisanih birača	Broj birača koji su glasali	Izborna participacija (u %) ¹⁴
Izbori 1990	7.033.610	5.029.123	71,50
Izbori 1992	6.774.995	4.723.711	69,72
Izbori 1993	7.010.389	4.300.440	61,34
Izbori 1997	7.188.544	4.131.487	57,47
Izbori 2000	6.508.856	3.752.170	57,64
Izbori 2003	6.511.450	3.825.471	58,75
Izbori 2007	6.653.851	4.033.586	60,62
Izbori 2008	6.749.688	4.141.176	61,35
Izbori 2012	6.770.013	3.912.904	57,80
Izbori 2014	6.765.998	3.592.375	53,09

Izvor: Republički zavod za statistiku

¹³ Slaviša Orlović, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 72

¹⁴ Udeo birača koji su glasali u broju upisanih birača.

Šta nam govore ovi podaci? Prvo, da možemo da govorimo o relativno visokoj izbornoj participaciji u kontekstu činjenice da realno biračko telo u Srbiji nikada nije bilo ni blizu zvaničnom broju upisanih birača (procenjuje se da je proces glasanja realno dostupan za oko 5.5 miliona građana)¹⁵. Drugo, najveća participacija je bila kada su izbori sprovedeni po većinskom dvokružnom modelu, uz važnu ogradu da su to bili i prvi višestranački izbori u Srbiji. Treće, visoka polarizacija i značaj izbora uvek su uticali na povećanje izborne participacije (skorašnji primeri iz 2007. i 2008. godine). I četvrto, izborna participacija je u padu od 2012. godine i dostigla je najnižu tačku od 53,09% na izborima 2014. godine. od pre godinu dana.

KRIZA IZBORNE PARTICIPACIJE: PROLAZNI TREND ILI BUDUĆNOST?

Ako je nepoverenje prema političkim strankama kontinuirano visoko – između 50% i 77%, a poverenje nikada niže – 7% (u junu 2015. godine), neminovno se nameće i pitanje *zašto i kako, sa kojim motivima, nadama, verom i očekivanjima veliki procenat građana, koji strankama ne veruje ili, u najboljem slučaju, veruje da one postoje samo zbog sebičnih interesa, ipak glasa na izborima?*

Kao što smo ukazali, izborna participacija na parlamentarnim izborima u Srbiji nikada nije bila toliko niska da bi dovela u pitanje legitimnost izbornog procesa. U ovom poglavlju, međutim zadržaćemo se na trendovima u poslednja dva ciklusa u kojima beležimo relativno visok pad u izbornoj participaciji. Tako je na izborima 2012. glasalo 57,8% upisanih birača ili 3.912.904 građana što je za skoro 228.272 manje u odnosu na izbore 2008. Negativan trend se u većem obimu nastavio i u 2014. godini: tada je glasalo 3.592.375 upisanih birača ili 53,09% što je za 320.529 manje u odnosu 2012. odnosno za čak 548.801 u poređenju sa 2008. Ako znamo da su izbori 2008. godine bili percipirani kao prelomni, sa jakom polarizacijom na „proevropski“ i „antievropski“ blok i sa kakvom-takvom ideološkom pozadinom, koji još razlozi mogu da budu u igri za objašnjenje ovakvog pada u izbornoj participaciji?

Prvo, dve poslednje kampanje su imale promenjenu agendu – tematski okvir kampanje više je inklinirao prema socijalnim i političkim temama koje su za građane najvažnije u anketama javnog mnjenja, ali su i istovremeno teme koje kampanju čine monotonijom, sa manje tenzije i ideoloških pode-la. Drugo, građani, uprkos promenama na vlasti, i dalje imaju nizak životni standard – u proseku oko dve petine građana kaže da žive nepodnošljivo ili teško podnošljivo, uz osećaj da imaju malo ili nimalo uticaja da to i promene.

¹⁵ Ovde mislimo na činjenicu da nemali broj građana Srbije (dijaspora, pre svega) nema realnu mogućnost da glasa (imaju državljanstvo Srbije, ali ne žive u mestu na kome su prijavljeni) uprkos činjenici da se nalaze u biračkom spisku.

Treće, nisko horizontalno i vertikalno poverenje u Srbiji uz manjak solidarnosti i spremnosti za učešće u akcijama za dobro zajednice utiču i na izbornu participaciju. Na kraju, Srbija deli iskustvo i razvijenijih zemalja u kojima je participacija na izborima i uopšte stranački život u krizi, pa sada nisu retke ni razvijene zemlje sa negativnim trendovima u izbornoj participaciji.

Ako smo videli da je broj birača koji glasa na izborima u ozbiljnom padu, pitanje je šta možemo da očekujemo u budućnosti? Da li je to samo prolazni trend ili možemo da očekujemo stagnaciju ili čak negativne trendove u broju onih koji će izaći na sledeće izbore? Debata se može voditi oko dve opcije: prve, u kojoj će nastavak negativnih trendova u odnosu građana prema politici dovesti i do smanjenja izborne participacije i druge, u kojoj će izborna participacija da se zadrži na nivou nekih ranijih izbornih ciklusa.

Pogledajmo te negativne trendove, pozivajući se na istraživanje iz juna 2015. godine.¹⁶ Danas je 15% građana učlanjeno u neku stranku, od čega su njih 5% aktivni članovi. Nijedna druga organizacija ne može ni da se približi političkim strankama. Drugu grupu organizacija čine one koje okupljaju između 6% i 9% članova. Među njima se izdvajaju sportske i rekreativne organizacije sa 9% članstva, od čega 4% čine aktivni članovi. Potom slede profesionalna udruženja i sindikati sa po 6%. Tako je Srbija veoma zanimljiv slučaj jer ima više članova političkih stranaka nego članova sindikata. Ako uporedimo ove rezultate sa ranijim ciklusima, posebno sa onim od pre ekonomske krize (2007), beležimo značajne padove. Tako su 2007. godine, 25% građana bili članovi sportskih/rekreativnih organizacija, a u sindikatima je bilo 13% ispitanih. Treću, poslednju grupu, čine organizacije sa članstvom od 5% ili manje i to je ujedno i najbrojnija grupa. U toj grupi su: kućni saveti, kulturne ustanove, mesne zajednice i crkva/verske ustanove sa po 5% članstva, odnosno organizacije civilnog društva i omladinske organizacije sa po 3% i hobističke organizacije sa (samo) 1% članova. U odnosu na 2007. godinu, beležimo ozbiljne padove u aktivizmu kod svih ovih organizacija, dok je crkva ili verska ustanova jedina organizacija kod koje beležimo veliki pad i u odnosu na period od samo godinu dana – 2014: 18%, 2015: 5%.

Na drugoj strani, samo je 17% građana koji su zainteresovani za politiku uz isto toliki broj onih koje politika uopšte ne zanima – tzv. apolitični građani. Taj procenat apolitičnih građana se dugo godina u istraživanjima kretao između 5% i 10%.

Istraživanje iz 2014. govori govori da je 30% anketiranih reklo da je demokratija bolja od svih drugih oblika vladavine; 25% kaže da su za njih i demokratski i nedemokratski režim isti; 24% tvrdi da nekada i nedemokratska vlada može da bude bolja od demokratske, dok je svaki peti građanin bez sta-

¹⁶ Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), *Javno mnenje Srbije – Aktivizam građana*, CeSID/USAID, Beograd, jun 2015. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

va. U zbiru je skoro 50% građana koji vide alternativu demokratiji kao političkom poretku!¹⁷

Izazov, za koji je teško prognozirati da će se i dogoditi, je nastavak negativnih trendova u pogledu smanjenja ili stagnacije izborne participacije. Svi podaci koje smo naveli u ovom radu neminovno bi doveli do tog zaključka, ali moramo imati u vidu lokalni kontekst u Srbiji i navesti četiri razloga zbog čega je moguć scenario da ostanu ovi negativni pokazatelji u javnom mnenju – negativan odnos prema političkim strankama i demokratiji, nizak građanski aktivizam i nezanimanje za politiku, a da se izborna participacija i poveća u odnosu na izbore iz 2014. godine.

U Srbiji je popularnost lidera često veća od rejtinga stranaka i često je imidž lidera ključ relativno visoke izborne participacije, pa samim tim utiče i na izbornu odluku. Od uvođenja višestranačja vodeće stranke su vodili jaki lideri – S. Milošević, V. Koštunica, B. Tadić, A. Vučić, koji su često postajali i zaštitni znak tih stranaka. Većina njih je crpela moć iz direktnog izbora na predsedničku poziciju. Vučić, iako jedini nema ovu vrstu moći, danas ima rejting koji je veći od bilo koje stranke ili ličnosti u ovdašnjem političkom životu. Tačnije, gledano po kontinuitetu visokih rejtinga, a oni su krenuli već krajem 2012. godine, Vučić je nadmašio i S. Miloševića. Ovaj razlog usko je povezan sa političkom kulturom u Srbiji koja i dalje sadrži brojne elemente podaničke kulture koja uključuje prebacivanje odgovornosti na drugoga i političku poslušnost. Treći razlog je velika moć koju trenutno ima vladajuća stranka (SNS) i naglašena polarizacija sa delom opozicije (ali i delom NVO, javnih ličnosti i sl.) koja može dovesti do stvaranja „blokova“ uoči sledećih izbora. Podizanje tenzije i predstavljanje izbora kao pitanja „života i smrti“ dovodi do povećanje izborne participacije. Sa ovim razlogom usko je povezana i uloga političkih savetnika i profesionalizacija kampanja koji kreiraju ambijent permanentnih kampanja upravo sa ciljem održavanja visoke participacije.

Sve i da se ostvari scenario u kome izborna participacija na sledećim parlamentarnim izborima zadrži prosek iz prethodnih 25 godina, to neće značiti da su problemi rešeni. Naprotiv, svi ovi empirijski podaci koje smo naveli govore o krizi, kako demokratskog razvoja u Srbiji, tako i krizi političkih institucija, stranačkog života i građanskog aktivizma. Ako se vratimo na jednu od definicija demokratije kao „svečanosti aktivnih građana“, to ni visoka izborna participacija na sledećim izborima ne može da promeni.

¹⁷ CeSID, Izveštaj o istraživanju javnog mnenja, *Stanje demokratije u Srbiji*, CeSID i NDI, Beograd, februar/mart 2014. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu smo ukazali na moguće implikacije kontinuiranog nepoverenja u političke stranke, na politički i izborni aktivizam u Srbiji. U prvom delu smo empirijski ukazali kako je tekao proces izborne participacije u Srbiji od uvođenja višestranačja, dajući uporedo i prikaz obima (ne)poverenja u političke stranke (ali i ostale političke institucije). Izneli smo tezu da je imidž lidera, kao kratkoročni faktor izborne odluke, najznačajniji za izbornu odluku građana i da je to godinama držalo i izbornu participaciju na visokom nivou. Istovremeno, pad izborne participacije je veliki u izbornim ciklusima 2012. i 2014. godine. Paralelno sa padom izborne participacije, padao je i građanski aktivizam u Srbiji uz porast apolitičnosti građana i socijalne apatije.

Kontinuirani pad horizontalnog i vertikalnog poverenja i ambivalentnog odnosa prema demokratiji kulminirao je sa poslednjim podacima iz 2014. i 2015. Ta vrsta izazova posledično je dovela do pravljenja sve veće distance od politike, osim za krug građana koji su članovi stranaka i koji u njima vide mogućnost za lični uspeh ili za sticanje moći, prestiža i ugleda. Ovi podaci u sebi sadrže neizostavan rizik za dalje smanjenje izborne participacije čime bi se ozbiljno doveo u pitanje legitimitet vlasti i ugrozio faktički jedini kanal u kome građani participiraju u iznadpolovičnom procentu.

U radu smo ukazali i na specifičnosti prilika u Srbiji koje mogu da utiču i na povećanje izborne participacije uprkos tome što su svi drugi indikatori na niskom nivou. Međutim, to neće rešiti probleme o kojima smo govorili, niti će to biti znak da se demokratski proces razvija u pravom smeru.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Atlagić, Siniša, „Kampanja pred vanredne parlamentarne izbore u Srbiji 2014: Teme u funkciji promocije lidera“ u Slaviša Orlović (ur.) *Politički život*, septembar 2014, br. 11, Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, str. 29–35.
- [2] Campbell, A., Converse, Ph. E., Miller, W. E., Stokes, D. E., *The American voter*, University of Chicago Press, 1976.
- [3] Dalton J. Russell, *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (fifth edition), CQ Press a Divison of Sage, Washington, D.C. 2008.
- [4] Linz J. Juan, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?“, in *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Huan J., Arturo Valenzuela, Ed. (Volume 1), The John Hopkins Universtity Press, Baltimore and London, 1994.
- [5] Orlović Slaviša, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015.
- [6] Sartori Giovanni, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

- [7] Slavujević Zoran, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima“ u Srećko Mihailović (ur.) *Kako građani Srbije vide tranziciju*, CeSID/FES/CSSD, Beograd, 2010, str. 59–70.

Istraživanja

- [1] Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), *Javno mnjenje Srbije – Aktivizam građana*, CeSID/USAID, Beograd, jun 2015. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.
- [2] CeSID, Izveštaj o istraživanje javnog mnjenja, *Stanje demokratije u Srbiji*, CeSID i NDI, Beograd, februar/mart 2014. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

Elektronski izvori

- [1] Tanjug, *Godina stabilnog optimizma, ljudi veruju u Vučića*, Beograd, 01.01.2016, dostupno preko <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=221406> (posećeno dana 03.01.2016.)

Bojan Klačar

DISTRUST OF POLITICAL PARTIES: TEMPORARY CHALLENGE OR AN OBSTACLE FOR THE ELECTORAL PARTICIPATION IN SERBIA?

Abstract

In the following paper, the author intends to discuss the possible implications of continuous distrust of political parties on the political and electoral activism in Serbia. More precisely, what are the ways and with what consequences may the long-term distrust of political parties (from 50 to 77% since 1966) affect the electoral participation, which has been declining since 2008 (3.592.375 voters voted in 2014, which is 320.529 less comparing to 2012 and 548.801 less compared to 2008). Negative perceptions of political parties combined with low civic activism and low level of trust in the media and civil society carry a danger to the democratic processes as a whole, which is manifested through the decline of a belief that democracy is the only desirable form of government. A large amount of empirical data will be presented in the text, in order to focus the debate into current social and political context in Serbia.

Key words

Electoral participation, political parties, trust, elections, electoral decision

Jovica Pavlović
Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji

Veljko Vujačić, *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia – Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*, Cambridge University Press, New York, 2015.

Knjiga Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji još jedno je u nizu naučnih dela prof. dr Veljka Vujačića koje se bavi razvojem komunizma i nacionalizma u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji, fokusirajući se pre svega na kolektivno istorijsko, sociološko, političko i institucionalno iskustvo i nasleđe dva najbrojnija naroda i dve najveće republike pomenutih socijalističkih federacija (Rusa i Srba, odnosno

Rusije i Srbije). Kao naučnik koji je prvenstveno posvećen istraživanju i pisanju u oblasti političke sociologije, sociološke teorije, komparativne istorijske sociologije, ali i teorije nacionalizma, Vujačić u okviru datog dela primenjuje interdisciplinarni pristup kojim efikasno povezuje sociološke i politikološke aspekte svog istraživanja, ujedno doprinoseći i studijama slavistike, ali i studijama balkanske i istočnoevropske istorije.

Prethodni radovi autora koji se bave srodnim temama, poput istorijskog nasleđa Rusa i Srba ili kolektivne predstave o državi u Rusiji i Srbiji, sabrani su u delu Sociologija nacionalizma iz 2013. godine i predstavljaju jasan tematski i istraživački temelj na koji se knjiga Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji oslanja kako bi ponudila nova saznanja i dopunjuje odgovore na sledeća istraživačka pitanja: „Zašto je ruska elita pristala na raspad SSSR-a u skladu sa postojećim granicama sovjetskih republika, tako ostavivši oko 25 miliona Rusa van granica Ruske Federacije? S druge strane, zašto je srpska elita težila, a ujedno i uspela da mobiliše Srbe iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine da se usprotive otcepljenju teritorija na kojima su živeli?“

Kako bi odgovori na ova pitanja bili potpuni, Vujačić knjigu prvo-

* Email: jovica.pavlovic@gmail.com

bitno deli na pet poglavlja, a kasnije je dopunjava i post skriptumom, gde analizira novonastalu situaciju u Ukrajini i na Krimu kroz prizmu iznete argumentacije. Prvo poglavlje, pisano pre krize u Ukrajini, uspešno postavlja temelj za komparativnu istorijsku, sociološku i politikološku analizu koja sledi. Obrađuju se politike i odnos komunističkih režima u Svojetskom Savezu i Jugoslaviji prema nacionalnim pitanjima, gde se uočava bitna razlika između delova ustava dve države koji su se odnosili na nosioce prava na samoopredeljenje. Dok su u Sovjetskom Savezu republike ustavom jasno bile definisane kao nosioci ovog prava, u Jugoslaviji nikad u potpunosti nije razjašnjeno da li pravo na samoopredeljenje imaju republike ili konstitutivni narodi. Dvosmislenost i nedorečenost ustava SFRJ oko pitanja prava na samoopredeljenje se podvlači kao jedan od važnih institucionalnih činilaca koji su uticali na različite ishode prilikom raspada SFRJ i SSSR. Ostatak prvog poglavlja bavi se deskripcijom i analizom političkih procesa i spornih događaja koji su prethodili slomu obe države, postojećim akademskim i naučnim objašnjenjima o uzrocima različitih ishoda prilikom raspada SSSR i Jugoslavije, kao i opštim metodološkim pitanjima i razmatranjima.

Drugo poglavlje je od esencijalnog značaja za uspešan ishod istraživanja jer objašnjava u kojoj se meri i na koji način istraživački rad oslanja na Maksa Vebera (Max Weber), pre svega na njegov pristup identifikacije istorijske uzročnosti. Veberov pristup Vujačić vidi kao ključ uspešnog

sprovođenja istorijske analize uzročno posledične veze, gde se raspad dve države postavlja kao posledica, a primenom interpretativnog pristupa se traga za uzrocima različitog ishoda prilikom raspada SFRJ i SSSR. Veberov pristup podrazumeva i koncentrisanje na uzročnike koji su utemeljeni u kontekstu vremena i kulture na koje su uticali, a minimalizuje fokus na takozvane „slučajne uzročnike“ koji nisu plod strukture društva u kom su se pojavili. Na ovaj način, iz analize se isključuju površne eksplanatorne šeme koje ne uzimaju u obzir istorijsku utemeljenost političkih poteza umešanih aktera, ili koje kulturološke aspekte i kolektivna sećanja jednog društva uzimaju zdravo za gotovo. Zahvaljujući takvoj dubinskoj prirodi Veberovog pristupa identifikovanja istorijske uzročnosti, Vujačić je u mogućnosti da se uspešno udalji od prečesto upotrebljivanog šablona analize raspada SFRJ i SSSR, koji (zanemarujući strukturalne probleme i ne uzimajući u razmatranje pozadinske činioce) ostaje koncentrisan na jednodimenzionalno posmatranje uloga relevantnih individualnih aktera.

Teće i četvoro poglavlje mogu se smatrati jezgrom datog dela, jer se nakon uvida i postavljanja teorijskog i metodološkog pristupa prelazi na razmatranje problema u cilju davanja odgovora na istraživačka pitanja. Dok je treće poglavlje posvećeno izučavanju ruske i srpske pred-komunističke istorije, sa posebnim osvrtom na sedamnaesti, osamnaesti i devetnaesti vek, odnosno na period tokom kog je jasnije definisan na-

cionalni identitet oba naroda i koji obuhvata modernizaciju ruskog carstva i srpsku borbu za nezavisnu državu, četvrto poglavlje okreće se proučavanju uticaja dvostrukog, ili čak trostrukog identiteta (onog vezanog za narod, za multinacionalnu državu i za komunizam kao ideologiju) na nacionalnu samosvest Srba i Rusa. Zaključuje se da je zbog imperijalne prošlosti Rusije, gde je narod uvek bio u podređenom položaju u odnosu na carsku vlast, država kroz istoriju kolektivne svesti ruskog naroda doživljavana kao nametnuto autoritativno telo, dok je ideja oktobarske revolucije o narodnoj vlasti nestala sa dolaskom Staljina na čelo države. S druge strane, srpska država je nastala kao posledica borbe srbijanskog seljaka protiv Osmanskog carstva, jugoslovenska kao ishod borbe srpskog naroda protiv Austrougarske carevine, dok je SFRJ prvenstveno bila zasnovana na narodnooslobodilačkoj borbi. Taj buntovnički duh i želja za slobodom činili su srž borbe za nacionalnu samostalnost i ujedinjenje, te je srpska (a kasnije i jugoslovenska) država od svog nastanka u kolektivnoj svesti srpskog naroda bila sinonim za slobodu. U ovim činjenicama, prema Vujačiću, leži glavni uzrok različitog raspada SFRJ i SSSR. Srbima je Jugoslavija bila oličenje života u sopstvenoj, jedinstvenoj i slobodnoj državi, ideal usko vezan za nacionalni identitet učvršćen žrtvom podnetom tokom Prvog i Drugog svetskog rata, dok je ruska kolektivna samosvet diferencirala između državnog i narodnog patriotizma, te Rusi kao narod nisu osećali ugroženost radi promene državnih granica.

Peto poglavlje, u cilju podvlačenja navedenog zaključka, proučava ruska i srpska književna dela napisana tokom devetnaestog i dvadesetog veka, posmatrajući obe nacije kao kontinuitete kolektivnih sećanja koji u svakoj državi zasebno, na primetno različite načine, formiraju nacionalne identitete zasnovane na ideji o zajedničkoj političkoj sudbini. Književna dela Dobrice Ćosića, Vuka Draškovića i Danka Popovića izdvajaju se kao narativi koji preispituju srpsku posvećenost jugoslovenskom zajedništvu i postavljaju Srbe u ulogu žrtve koja je krvavo stečenu nezavisnost i državnost uložila u jugoslovensku iluziju. S druge strane, u okviru analiziranih ruskih književnih dela prevladuje ideja o ruskom narodu kao žrtvi sopstvene države, bila ona Carska Rusija ili Sovjetski Savez.

Prema zaključnim rečima autora, knjiga Nacionalizam, mit i država u Rusiji i Srbiji predstavlja samo prvi deo sveobuhvatnog projekta koji teži da identifikuje i razotkrije uzročne činioce koji mogu objasniti različite ishode prilikom raspada SFRJ i SSSR. Raduje što će ovo delo, koje posvećenim istorijskim, sociološkim i politološkim razmatranjem kolektivne svesti i društveno-političkih procesa u Srbiji i Rusiji odacuje često namešanu tezu o isključivoj odgovornosti vodećih političara za različit način raspada Sovjetskog Saveza i SFRJ, dobiti svoj nastavak u budućim istraživačkim i naučnim radovima prof. dr Veljka Vujačića.

Marko Despotović
*Fakultet političkih nauka
 Univerzitet u Beogradu*

Istraživanje i analiza ukupne moći najvažnijih država na svetu: Sjedinjene Američke Države i izazivači

Uredili: Dragan R. Simić,
 Dragan Živojinović i Nikola
 Jović

Mnogobrojne rasprave o tome koja je država trenutno najmoćnija na svetu, kakav će biti raspored moći u narednim decenijama i da li su neke države u procesu opadanja ili doživljavaju uspon, uvek privlače veliku pažnju ne samo stručnjaka, već i običnih građana. Međunarodni odnosi su izuzetno dinamični, a promene se događaju sve brže. Danas uopšte nije lako predvideti šta će se dogoditi čak i u godini pred nama, dok prognoze o budućnosti svetskog poretka nose sa sobom veliki rizik mogućih grešaka i loših procena. Događaji kao što su raspad Sovjetskog Saveza ili tero-

ristički napadi 11. septembra u SAD, dolaze iznenada i nenajavljeni, ali za sobom ostavljaju posledice koje se mogu osećati godinama.

Zbornik radova *Sjedinjene Američke Države i izazivači* predstavlja značajan poduhvat grupe studenata sa Fakulteta političkih nauka, koji su na nešto više od 1200 stranica pokušali da "izmere" moć osamnaest najvažnijih država na svetu. Knjiga je zbog velikog broja stranica sastavljena iz dva toma. Pre same analize moći ovih država, čitaoci se susreću sa kvalitetnim i analitičnim predgovorom od strane urednika ovog zbornika, Dragana Simića i Dragana Živojinovića. Time urednici pokušavaju da na dobar način uvedu svakoga ko krene u čitanje ove obimne knjige i detaljno ga upozna sa problematikom teme koja se obrađuje. Značajan dodatak i ogroman doprinos celokupnom zborniku predstavlja i tekst Nikole Jovića o percepciji građana Srbije o raspodeli moći u međunarodnim odnosima danas. Nastao iz rezultata istraživanja grupe studenata u okviru redovnog kursa na Fakultetu političkih nauka pod nazivom Metodologija politikoloških istraživanja sa statistikom, tekst detaljno istražuje šta misle građani Srbije o tome koje su države danas vojno najmoćnije, ali i koje države su najuspešnije u ekonomiji, sportu, tehnologiji, koje države pružaju najkvalitetniju zdravstvenu zaštitu i gde je najbolji obrazovni sistem. Naredna poglavlja su rezervisana isključivo za analizu država i to redom: Egipta, Severne Koreje, Izraela, Evropske unije, Brazila, Irana, Pakistana, Japana,

Australije, Kine, Indije, Indonezije, Južnoafričke Republike, Turske, Rusije, Sirije, Meksika i Sjedinjenih Američkih Država.

Istraživanje u ovom zborniku se oslanja na tabelu izvora moći koju je predstavio Džozef Naj u knjizi *Bound to Lead – The Changing Nature of American Power* iz 1990. godine. Prvi deo istraživanja bavi se geografijom država, a u okviru tog teksta, pored osnovnih informacija, detaljno se analiziraju prirodna bogatstva i geopolitički položaj zemalja. Ovo je izuzetno važan kriterijum koji utiče na krajnju ukupnu moć jedne države. Povoljan geografski položaj osigurava nesmetan razvoj, dok posedovanje značajnih količina prirodnih resursa utiče na razvitak celokupne privrede i smanjuje zavisnost od uvoza sirovina. Kratki prikazi istorije država takođe predstavljaju bitan deo i čitaocima pružaju polazne tačke za dalja samostalna istraživanja. Naredne oblasti koje su analizirane jesu kultura i religija, ali su studenti pokušali da istraže i da li kultura određene države može biti privlačna za druge. Takođe, istraživana je i nacionalna kohezija građana, koja može predstavljati važan izvor moći, posebno u momentima kada je određena država suočena sa problemima i opasnostima koje dolaze spolja. Analiza ekonomske moći ovih država je izuzetno važna. Stabilna ekonomija i jaka privreda omogućavaju finansiranje vojne moći, a one države koje imaju stabilne finansije istovremeno ulažu značajna sredstva u obrazovanje i tehnologiju. Sledeći deo istražuje tvrdnu moć, mada su studenti zajed-

no sa urednicima vojnu moć podelili na posebne tekstove koji analiziraju pomorsku, kopnenu, vazduhoplovnu i nuklearnu moć određene države. Kao što se može zaključiti iz delova koji istražuju vojnu moć, ona je i danas izuzetno važna, a to posebno važi za sile kao što su Sjedinjene Države, Kina i Rusija. Međunarodne organizacije u današnjem globalizovanom svetu imaju značajnu ulogu, a svaka država se trudi da ima što veći uticaj u Ujedinjenim nacijama, Međunarodnom monetarnom fondu, Svetskoj banci, Svetskoj trgovinskoj organizaciji i drugim relevantnim organizacijama. Posebno važan deo ove knjige predstavljaju analize meke moći pomenutih država. Studenti su u ovom delu teksta koristili 13 kriterijuma revizorske kuće Ernst & Young pri istraživanju.

Nakon završetka Hladnog rata, Sjedinjene Američke Države su preuzele apsolutnu lidersku ulogu u svetu, a period devedesetih i početak dvehiljaditih ostaće sigurno upamćen u američkoj istoriji po tome što nisu imali ozbiljnog izazivača. Danas to nije slučaj, uglavnom iz razloga što Kina doživljava uspon, dok istovremeno države poput Brazila i Indije jačaju i zahtevaju sve veću ulogu u međunarodnim odnosima. Tu se takođe pojavljuje i Rusija, koja je uprkos sadašnjoj ekonomskoj krizi ojačala svoju ulogu u svetu prethodnih petnaest godina. Ipak, Sjedinjene Države i dalje predstavljaju jedinu globalnu supersilu. Pored toga što su SAD dominantne po pitanju svih izvora moći, one ujedno poseduju i veliki kapacitet za konverziju istih. Iz tog razloga,

knjiga nosi ovakav naslov. Prosto rečeno, u želji da u globalnom rasporedu moći učestvuju više, sve države će morati da „jure“ SAD makar još pola veka. Materijal koji se nalazi u ovoj knjizi govori u prilog ovakvom stavu.

Upravo glavna prednost zbornika jeste objektivnost, koja se sve vreme iskazuje kroz činjenice. U svim tekstovima korišćeni su kvalitetni raspoloživi podaci, a veliki trud je uložan kako bi oni bili što aktuelniji. Čitaocima se takođe na raspolaganju nalazi i izuzetno bogata literatura koja je korišćena pri istraživanju. Uz pomoć navedenih izvora, moguće je dalje pretraživati različite podatke, članke i druge tekstove kako bi se došlo do najnovijih informacija iz određenih oblasti. Radi lakšeg snalaženja i preglednosti, knjiga obiluje brojnim tabelama u kojima je najčešće izvršena klasifikacija vojne moći, dok se na početku tekstova nalaze tabele sa osnovnim podacima za svaku drža-

vu. Stil pisanja je takav da ovu knjigu mogu koristiti i oni koji se ne bave naukom, već samo žele da prošire svoja postojeća znanja. Istovremeno, zbornik *Sjedinjene Američke Države i izazivači* ima i ulogu svakodnevnog priručnika, koji će koristiti i onima koji se već mnogo godina profesionalno bave međunarodnim odnosima.

Tema koja se obrađuje u ovom zborniku je od izuzetnog značaja, ne samo za akademsku zajednicu, već za društvo uopšte. Na kraju knjige, urednici su sa punim pravom skrenuli pažnju na, kako oni kažu, „greške koje smo kao društvo napravili u vreme pada Berlinskog zida, i u velikoj meri pogrešno procenili gde su se tada nalazili centri svetske moći“... *Sjedinjene Američke Države i izazivači* predstavlja delo koje daje značajan doprinos pokušaju razrešavanja ovog problema. Konačna ocena kvaliteta tekstova ostaje na čitaocima, dok su obimnost i količina istraženog materijala neosporni.

Godišnjak Fakulteta političkih nauka
Univerziteta u Beogradu

UPUTSTVO ZA AUTORE

Godišnjak Fakulteta političkih nauka je naučni časopis koji objavljuje autorske radove, rezultate naučnih istraživanja, recenzije knjiga, kao i prikaze domaćih i međunarodnih skupova. Naučne oblasti koje časopis pokriva su: politička teorija i filozofija, politička sociologija, politički sistem, novinarstvo, komunikologija, studije kulture, međunarodni odnosi, evropske studije, socijalna politika i socijalni rad.

Godišnjak izlazi dva puta godišnje (jun i decembar). Krajnji rokovi za predaju radova su 31. mart i 30. septembar. Radovi se primaju isključivo elektronski na adresu godisnjakfpn@fpn.bg.ac.rs. Redakcija savetuje autorima da pre slanja teksta prvo pošalju apstrakt. Ukoliko rad zadovoljava kriterijume Godišnjaka prosleđuje se na nezavisnu recenziju.

Uslov za razmatranje rukopisa je da bude pripremljen u skladu sa sledećim uputstvima:

- Tekstovi treba da sadrže između 25.000 i 30.000 slovnih znakova sa razmacima, bez referenci i fusnota. Prikazi knjiga i konferencija sadrže do 7.000 znakova sa razmacima.
- Autori treba da koriste slova vrste Times New Roman, veličina 12, prored 1.5. Naslove i podnaslove pisati bez numeracije, veličine 12. Naslove navoditi u **Bold**, a podnaslove u *Italic*. Margine podesiti na 2.5 cm, na strani formata A4.
- Iznad naslova navesti ime i prezime autora, a nakon toga naziv institucije u kojoj je zaposlen, kao i elektronsku adresu za korespondenciju (poslednje u fusnoti).
- Apstrakt se prilaže na srpskom (na početku) i engleskom jeziku (na kraju teksta) i treba da sadrži između 75 i 150 reči. Ispod apstrakta navesti od 5 do 10 ključnih reči.
- U posebnoj fusnoti (*) navesti dodatne informacije o samom tekstu (deo naučnog projekta, rezultat određenog istraživanja i sl.).
- Strana imena i nazive pisati u srpskoj transkripciji, sa navođenjem originalnog naziva u zagradi prilikom prvog pominjanja.
- U radu isključivo koristiti fusnote (*Footnote*). Prilikom pisanja prikaza ne koristiti fusnote.

Navođenje izvora u fusnotama i literaturi:**Monografije**

Ime i prezime autora, naziv monografije (*Italic*), izdavač, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strane.

- a) Karl Polanji, *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str.110.
- b) Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Tekstovi u tematskim zbornicima

Ime i prezime autora, naziv dela (pod znacima navoda), u, ime i prezime urednika, ur. ili urs. (ukoliko je više od jednog), naziv zbornika (*Italic*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strana.

- a) Tanja Miščević, „Pregovori Srbije i Evropske unije za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“ u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 147–152.
- b) Frances Stewart and Arnim Langer, „Horizontal inequalities: Explaining persistence and change“ in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Tekstovi u naučnim časopisima

Ime i prezime autora, naziv teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, broj strane.

- a) Jelena Vidojević, „Zdravstvena zaštita u SAD: pravo ili privilegija?“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 5, br. 5, str. 469–471.
- b) Lotta Harbom and Peter Wallensteen, “Armed conflict, 1946–2009”, *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Tekstovi u novinama i časopisima

Ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv novine ili časopisa (*Italic*), datum, broj strane.

- a) Vladimir Vuletić, „Ni Kosovo ni Evropa“, *Politika*, 15. decembar 2011, str. 15.
- b) Pierre Luther, “China goes into the world news business”, *Le monde diplomatique*, 10 April 2011, p. 22.

Dokumenti

Naziv dokumenta (pod znacima navoda), časopis ili glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*), broj izdanja (ukoliko postoji), izdavač, mesto i godina izdanja, broj strane.

- a) „Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98, Beograd, 2006, str. 20.
- b) “Health at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

Doktorske i master teze

Ime i prezime autora, naziv teze (*Italic*), doktorska/master teza, naziv univerziteta (i fakulteta), datum, broj strane.

- a) Goran Tepšić, *Pristup Johana Galtunga u oblasti rešavanja sukoba*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2011, str. 56–57.
- b) Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behing the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Izvora sa interneta

Ime i prezime autora, naziv teksta, izdavač (ukoliko je tekst objavljen), puna internet adresa, datum pristupa, broj strane (ukoliko postoji).

- a) Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000. Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727>, (Accessed 7 August 2010), p.5.
- b) Rajko Kosanović, *Socijalno pravo*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd. Dostupno preko: <http://www.fes.rs/pubs/2011/pdf/29.Socijalno%20pravo.pdf>, (Pristupljeno 24. januara 2012), str. 41–45.

Ponavljjanje ranije navedenih izvora

Prilikom ponavljanja navedenog izvora staviti ime i prezime autora, naslov izvora (*Italic*), zatim op. cit. i na kraju broj strane (Karl Polanji, *Velika transformacija*, op. cit., str. 67).

U slučaju navođenja izvora iz prethodne fusnote koristiti Isto. (Isto, str. 162)

Grafikoni i tabele

Tabele i grafikoni treba da sadrže broj, naslov i izvor (sve u donjem desnom uglu). Za elektronsku formu koristiti formate .jpg, .tiff i .ai. Ukoliko je potrebno, grafičke prikaze poslati u zasebnom dokumentu.

Bibliografija

Izvore u listi literature navoditi po abecednom redu na isti način kao i u fusnotama, s tim što se prvo navodi prezime citiranog autora. Za tekstove u zbornicima i naučnim časopisima navesti brojeve strana. Prilikom pisanja prikaza monografija navesti ukupan broj strana.

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

The Yearbook of the Faculty of Political Science University of Belgrade (The Yearbook FPS) is an academic journal specializing in the field of political science. Subject areas include: political theory and philosophy, political sociology, political system, media and communication studies, culture studies, international relations, European studies, social policy and social work.

The Yearbook FPS is biannual publication. Deadlines for submitting manuscripts are 31 March and 30 September. All proposals should be sent electronically to godisnjakfpn@fpn.bg.ac.rs. The Editorial Board is advising authors to send an abstract prior to submission. Once the manuscript is received, and if it meets the basic requirements of the Yearbook FPS it will be peer-reviewed.

The Editorial Board is welcoming manuscript as articles (25 000–30 000 characters with spaces) and books and conferences reviews (up to 7 000 characters with spaces). All submitted manuscripts should contain author's name and affiliation, email (in the footnote), the title, abstract (up to 150 words), key words (from 5 to 10), body of the text, and bibliography.

The text should be prepared in accordance with the following technical instructions:

- Font: Times New Roman, size 12, space 1.5, margins 2,5 cm, paper size A4;
- Headings level 1: flush left, boldface, sentence case; Headings level 2: flush left, italicized, sentence case;
- No special effects should be used in text, graphs, tables, charts, etc. Do not use bold print, underline, all-caps, etc.
- The references as well as accompanying comments should be typed as footnotes. If necessary, use separate footnote (*) to write comment about the text or acknowledgment.

All sources should be cited in the manuscript and stated as Bibliography at the end of the text by using the following formats:

Books

Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Chapters in Edited Volumes

Frances Stewart and Arnim Langer, "Horizontal inequalities: Explaining persistence and change" in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Journal Article

Lotta Harbom and Peter Wallensteen, "Armed conflict, 1946–2009", *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Newspaper or magazine article

Pierre Luther, "China goes into the world news business", *Le monde diplomatique*, 10 April 2011, p. 22.

Documents

"Health at a glance 2011: OECD indicators", OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

PhD and master thesis

Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behind the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Internet

Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000, Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727>, (Accessed 7 August 2010), p. 5.

Repeating references in footnotes

When repeating reference use the following format: author's first and last name, title, op. cit., page number (Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, op. cit., p.67).

When repeating reference from the previous footnote use following format: Ibidem, page number (Ibidem, p. 165)

Charts and tables

Charts and graphs must contain (the lower right corner) number, title and the source. They should be sent as .jpg, .tiff or .ai format and, if necessary, as separate document.

Bibliography

In bibliography list all references as in footnotes with only difference being author's last name in front of the first. For chapters in edited volumes write page numbers. For book reviews write total number of pages.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32+36

GODIŠNJAK ... / Univerzitet u Beogradu.
Fakultet političkih nauka ; glavni i
odgovorni urednik Ilija Vujačić. - God. 1,
br. 1 (dec. 2007)- . - Beograd (Jove Ilića
165) : Fakultet političkih nauka, 2007 -
(Beograd : Čigoja štampa). - 24 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 1820-6700 = Godišnjak (Fakultet
političkih nauka Beograd)
COBISS.SR-ID 145774604